

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԴԱՍԱԳԻՐԳ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆ Բ.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՅ

ԹԷՈԴՈՍԻԱ

Ի ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻՆ

1861.

Ltn

✓ 1721

unh.

1999

43934-U. L.

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՑ

234 4

1894

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILL.

1894

ԿԻՆԿԻ

ԴԱՍԱԳԻՐԳ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆ Բ.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՅ

ԹԱՐԴՄԱՆԵԱՅ

ԱՂԵՔՍԱՆԴԻ ՄԱՋԵՐՈՎ

ԹԵՂՈՂՈՍԻԱ

Ի ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻՆ

1861.

28073-62

9-

Հրամայեցաք տպագրել, եւ յետ տպագրու-
թեանն առաջի առնել ուր հարկն է գտանմա-
նեալ թիւ օրինակացն :

Թեոդոսիա, 25 Յուլիսի 1861.

ԳԱՐԲ. Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ :

28. 1726

1721/60

9.

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Մ Ի Զ Ի Ն Դ Ա Ր Ո Ւ Յ

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Ե Լ Ի Բ

1. Երբոր Հոռվմայ տերութիւնը զանազան մասեր բաժնուեցաւ եւ Գերմանացի ազգերը տիրեցին այն մասերուն, նոր նոր տերութիւններ ձեւացան: Գերմանացիներէն ետքը՝ իրօջականոր եղան *Սլաւեանները*¹ որ Եւրոպիոյ մեկ մասին տիրեցին, այնպէս որ Արեւմտեան Հոռվմայ տերութեանը անկմանէն ետքը՝ Եւրոպան Գերմանացւոց ու Սլաւեաններուն մէջ բաժնուեցաւ:

2. Այժմեան Փորթոկալի եւ Սպանիոյ հիւսիսային արեւմտեան կողմը կը բնակէին Սու-

¹ Հոռվմայ Արեւմտեան կայսերութեան ընկնելէն ետեւ՝ ինչ ազգեր անուանի եղան Եւրոպոպայի մէջ:

² Ո՞ր բնակեցան Սուեիացիք եւ Վիսիգորք:

շխացիք. Սպանիոյ մնացեալ մասին եւ հարա-
ւային Գաղղիոյ տիրողները Վերագորացիք
կամ Վիսիգոթներն էին, եւ իրենց տերութեան
գլխաւոր քաղաքն էր Թուշուզ:

1. Գաղղիոյ արեւմտեան կողմը կը բնակէին
Պուրկոնիացիք, իսկ հիւսիսային կողմը Ֆր-
րանք կամ Փրանկ ըսուած ազգը, որոց ա-
նունովը Ֆրանցիա կամ Ֆրանս ըսուեցաւ
բոլոր երկիրը:

2. Հիւսիսային Գերմանիան, այսինքն Հիւ-
սիսային եւ Պալթիկ ծովերուն, եւ Էլպա ու
Վեզեր գետերուն մեջտեղոսանքը մինչեւ Հռե-
նոս¹ կը բնակէին Սաքսոնները:

3. Այժմեան Զուիցերիի մեծ մասին մեջ եւ
Հռենոս գետին երկու եզերքը կը բնակէին
Ալամանները, որ են այժմեան Գերմանացի-
ները կամ Նեմցները:

4. Իտալիոյ տիրեց Հերուշ ըսուած ազգը, ո-
րոց տեղը շուտով բռնեցին Ոստրոգոթները:

¹ Ո՞ր բնակեցան Պուրկոնիացիք եւ Փրանկք:

² Սաքսոնները ո՞ր կը բնակէին:

³ Այժմեան Զուիցերիի մեջ ո՞ր ազգը կը բնա-
կէր:

⁴ Իտալիոյ ո՞ր ազգը տիրեց:

1. Բրիտանիոյ մէջ բնակեցան *Անգղիացիք* եւ *Սաքսոնիացիք*: Հիւսիսային եւրոպիոյ եւ Սքանտինաւիոյ մէջ, այսինքն այժմեան Շուէտի, Տանիմարքայի եւ Նորվեկիոյ մէջ *Նորմանները* կրրնակին:

2. Այժմեան Ռուսաստանի, Լեհաստանի եւ Բրուսիոյ, եւս եւ Պոնեմիոյ մէջ *Սլաւեանները* կրրնակին:

3. Յունաստանը առանձին ինքնակայութիւն կամ կայսերութիւն էր, որոյ մայրաքաղաքն էր *Կոստանդնուպօլիս*:

4. Իսկզբան այս տերութիւնները իրարմէ բոլորովին անկախ էին. յետոյ Գերմանիան, Գաղղիան, եւ Սպանիոյ ու Իտալիոյ մէկ մասը *Մեծիկ Կարդուսի* ժամանակը մէկ քաղաքութիւն եղան, որ նորէն *Արեւմտեան Կայսերութիւն Հռովմայ* ըսուեցաւ (800): Բայց Կարդուսի բոլորուն ժամանակը, այս ինքնա-

¹ Բրիտանիոյ մէջ որ ազգը բնակեցաւ:

² Սլաւեանները որ կրնակին:

³ Յունաստանի տերութիւնը ինչ վիճակի մէջ էր:

⁴ Եւրոպայի որ տերութիւնները եւ երբ միացան իրարու հետ: — Այն տերութիւնը նորէն երբ քաժնուեցաւ:

կալութիւնը՝ զանազան մանր տերութիւններ
ըաժնուեցաւ. (843): Բաց յայնմանէ այն տե-
րութիւններուն մէջ շատ *Վասալներ*, այսինքն
հարկատու իշխաններ, կոմսեր, դուքսեր, պա-
րոններ, իւրեանց կալուածներուն վրայ ինք-
նագլուխ տէր եղան. անով շատ տերութիւն-
ներ տկարացան եւ կործանեցան:

1. Ընդհանրապէս Միջին դարուց ժամանակ-
ները Եւրոպայի տերութիւններուն մէջ շատ
փոփոխութիւններ կամ յեղափոխութիւններ
եղան՝ անդադար պատերազմներու, ներքին
խռովութիւններու եւ հարկատու իշխանաց ու
բազաւորաց անմիարան լինելուն պատճառաւ:
Բայց տերութեանց ներքին կառավարութիւն-
ները, եւ մարդկանց վարքն ու բարքը առեւի
այն ժամանակը յայտնի կերպով փոխուեցաւ ի
բարին, երբոր հերանոսութիւնը Եւրոպայի
մէջէն վերցաւ, ու քրիստոնէութիւնը տիրող
դաւանութիւն եղաւ:

2. Քանի մը Գերմանացի եւ Սլաւեան ազ-

¹ Միջին դարերուն՝ ինչո՞ւ համար շատ փո-
փոխութիւններ եղան Եւրոպայի տերութեանց
մէջ:

² Միջին դարու մէջ ո՞ր Ասիացի ազգերը
յարձակեցան Եւրոպայի վրայ:

գել՝ մեծամեծ նեղութիւններ քաշեցին Ասիացի ազգաց, այսինքն Արարացոց, Տաճկաց կամ Թուրքաց եւ Թարսարաց յարձակմունքէն. մանաւանդ երբ Արաբացիք Մահմետական եղան, եւ ուզեցին իրենց հաւատքը բռնութեամբ տարածել ամեն տեղ: Այն ժամանակէն սկսան Արաբացիք յարձակիլ զանազան երկիրներու վրայ՝ Ասիոյ, Ափրիկէի ու Եւրոպիոյ մէջ, եւ եօթներորդ դարուն կեսին ատենները Պարսկաստանի, Պաղեստինոյ, Փիւնիկիէի եւ Եգիպտոսի տիրեցին. ուրերորդ դարուն սկիզբներն ալ Սպանիան նուաճեցին: Բայց Ասիոյ մէջ Արաբացւոց տէրութեանը Տաճիկք տիրեցին, որ եւ յետոյ յարձակեցան Հոռովմայ Արեւելեան կայսերութեան երկիրները, եւ վերջապէս տիրեցին անոր (1453):

1. Սակայն քրիստոնեայք եւս, այսինքն Գերմանացի եւ Գաղղիացի ժողովուրդները քանի մը անգամ Ասիա անցան եւ Տաճկաց վրայ յարձըկեցան, զանոնք ուժէ ձգելու եւ Պաղեստինը ձեռքերէն առնելու համար: Այն

¹ Խաչակրաց արշաւանքն ինչ են: — Ռ՞րջափ ժամանակ քշեցին: — Ի՞նչ եղաւ անոնց հետեւանքը:

արշաւանքներն ըսուեցան Արշաւանք խաչակրաց, եւ տեսցին 200 տարիի չափ: Խաչակրութեանց ժամանակը Եւրոպացոց գորքերէն շատ կտրիճներ ընկան մեռան, ընդհանրապէս քրիստոնեայք մեծամեծ վնասներ կրեցին, եւ Պաղեստինու չկրցան տիրել: Բայց իրենց կրած վնասներուն փոխարէն՝ շատ օգտաւետ բաներ սովորեցան Ասիացոցմէ, եւ անելի բարեկիրք ու գործունեայ եղան:

1. Գրեթէ նոյն ժամանակները Մողոլները կամ Թաթարները Ասիոյ մէջ սկսան Տաճկաց նեղուքին տալ. յետոյ Եւրոպա անցան, Ռուսաստանի տիրեցին, եւ 200 տարիէն աւելի Ռուսաց վրայ տիրապետեցին:

2. Ահա ասոնք են Միջին դարուց պատմութեան երեսելի անցքերը, եւ սոքա մեր առջեւը երեք գլխաւոր շրջան կրանան որ ասոնք են.

Ա. Արեւմտեան Հռովմայ տերութենէն նոր նոր տերութեանց ձեւանալը.

Բ. Արեւմտեան Հռովմայ տերութեան վերականգնիլ՝ մեծին Կարոլոսի ժամանակը:

Գ. Խաչակրաց արշաւանքը:

¹ Մողոլները կամ Թաթարները երբ սկսան գործնալ: — Ո՞ր տեղերուն ու ճրջափ ժամանակ տիրեցին:

² Բանի գլխաւոր շրջան կայ Միջին դարուց պատմութեան մէջ:

ՇՐՋԱՆ ԱՌԱՋԻՆ.

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀՌՈՎՄԱՅ ԿԱՅՍԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԿՆԵԼԷՆ ՄԻՆՁԵՒ

ՄԵԾԻՆ ԿԱՐՈՂՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

*Գերմանացի ազգերուն տեղափոխութիւն-
ներէն ետքը՝ եղաւ մեջ պատահած զանա-
զան փոփոխութիւնները:*

1. Գերմանացւոց կենցաղավարութիւնը, եւս
եւ. բնաւորութիւնը շատ փոխուեցաւ, երբոր
անմարդի անտառները բողած՝ սկսան իրենց
բնակութիւնը հաստատել գեղեցիկ եւ բարե-
բեր երկիրներու մեջ, այսինքն Գաղղիոյ,
Սպանիոյ, Փորթոկալի եւ Իտալիոյ մեջ: Շու-
տով մոռցան իրենց վայրենութիւնը, եւ օգ-
տաւետ բաներու սկսան զբաղիլ. բայց եւ

¹ Գերմանացւոց կենցաղավարութեան կեր-
պը երբ փոխուեցաւ: — Ուրիշ բնջ փոփոխու-
թիւն եղաւ Գերմանացւոց վրայ:

չափէ դուրս հանգիստ կեանքը, եւ հարաւային կլիմաներուն ջերմութիւնը զանոնք փափկացուցին եւ մարմնական ուժէ ձգեցին: Բաց իկենցադավարութենէն՝ փոխուեցան նաեւ նոցա լեզուն, օրէնքները, եւ կառավարութեանց ներքին կարգադրութիւնը եւ հաւատքը:

1. Գերմանացւոց զանազան լեզուները խառնուեցան Լատինացւոց լեզուին հետ, որ զործածական էր Գերմանացւոց տիրած երկիրներուն մէջ. եւ այն խառնուրդէն նոր լեզուներ ելան, այսինքն Գաղղիարէն, Իտալերէն, Սպանիարէն եւ Փորթոկալցւոց լեզուն:

2. Գերմանացւոց օրէնքները, եւ դատաստան կտրելու կերպն ալ իրենց տեղափոխութենէն վերջը փոխուեցան: Առաջները իրենց հին սովորութիւններովը կվարուէին, եւ զբրաւոր օրէնքներ չունէին: Այն սովորութիւններէն, եւ իրենց գնացած երկիրներուն օրէնքներէն նոր օրէնքներ ձեւացուցին. բայց այն օրէնքները շատ պակասաւոր էին: Անոնց

¹ Գերմանացւոց լեզուին վրայ ինչ փոփոխութիւններ եղան:

² Գերմանացւոց օրէնքներն ինչպէս էին: — Յանցանաց պատիժներն ինչ էին:

մեջ միայն քանի մը յանցանքներու պատիժները դրուած էին . պատիժն ալ փող վճարել էր՝ յանցանքին համեմատ : Մարդասպանութեան համար ալ նոյնպէս փող կ'պահանջուէր : Գերիի մը սպանութեանը համար քիչ փող կ'վճարուէր . իսկ եթէ Գերմանացի լինէր սպանողը, աւելի : Ով որ չկարենար տուգանքը վճարել , գերի կ'լինէր վիրաւորուողին կամ սպանուողին ազգականներուն :

1 . Յանցաւորներուն դատաստանը բաց տեղեր կ'ընէին իշխանները կամ կոմսերը՝ հմուտ մարդոց հետ իմիասին : Եթէ յանցաւորի մը յանցանքը յայտնի կ'երպով չիմանային , այն ժամանակը կ'փորձէին զինքը *աստուածային դատաստանով* — ինչպէս իրենք կ'ըսէին — : Գերմանացիք կ'արձէին թէ Աստուած զանմեղը կ'ըպահականէ միշտ հրաշայի կ'երպով եւ ամէն փորձանքէ կ'ազատէ : Ով որ , օրինակի համար , կ'արող լինէր ձեռքը տաք ջրի մեջ , կամ կ'րակի պէս տաքցուցած երկաթի վրայ բռնել անվնաս , նա անմեղ կ'համարուէր :

¹ Դատաստանները ինչ կ'երպով կ'տեսնուէին : — Աստուածային դատաստանը ստուածն ինչ էր :

1. Ինչպէս որ առաջ ըսինք, Գերմանացւոց զօրքը զանազան խումբերէ ձեռացած էր, որոց զխաւորները դուքսերը եւ կամ բազաւորներն էին. եւ այս քաջ եւ ազատ Գերմանացւոց խումբն բազմութիւնը իրենց առաջնորդներուն հետ ստեպ ստեպ կյարձակէին դրացի ազգաց վրայ՝ նոցա կայուածները յափշտակելու համար: Պատերազմէն ետքը իրենց տիրած երկիրները կբաժնէին իրենց բազաւորին եւ նորա մօտիկ մարդկանց մէջ. բայց բազաւորը շատ անգամ ոռճկի տեղ նոցա տիրած երկրին մէկ մասն այ իրեն քաջ զինուորներուն կուտար: Այս կերպով ընծայուած երկիրը *լէհն* կըսուէր, եւ այն երկրին տէրը կըսուէր *վասալ*: Վասալին մահուանէն վերջը՝ նորա կայուածները սովորաբար որդւոյն կանցնէին իսկ վերջերը այնպիսի երկիրները ժառանգական եղան: Այս պատճառաւ վասալները հարըստացան, եւ տերութեան բոլոր մեծ պաշտօնները նոցա ձեռքն անցան:

¹ Գերմանացւոց զօրքին կազմութիւնը ինչպէս էր: — *Լէհ* կամ *Լէհն* ըսուածն ինչ էր: — *վասալներն* ինչ էին:

1. Գերմանացի ազգերուն զնացած երկիրներուն շատին մէջ արդէն տարածուած էր քրիստոնէութիւնը. ուստի իրենք ալ կամաց կամաց քրիստոնեայ եղան: Բայց բուն Գերմանիոյ մէջ քրիստոնէութիւնը ուշ տարածուեցաւ, մինչեւ որ քանի մի բարեպաշտ անձինք Բրիտանիայէն զնացին Գերմանիա՝ քրիստոնեական հաւատքը նոն քարոզելու համար: Սոցա մէջ աւելի երեսելի եղաւ Բրիտանիացի Վինֆրիտ կրօնաւորը, որ Գերմանացւոց առաքեալ կոչուեցաւ, եւ Վոնիփակիոս այսինքրն իւրեքաւ: Վասն զի նա ջերմեռանդ սրբտով կկրթէր ժողովուրդը՝ Գերմանացւոց այլ եւ այլ տերութեանցը մէջ պտըտելու ժամանակը: Յիսուն տարիէն աւելի Գերմանիոյ մէջ կեցաւ Վոնիփակիոս, բայց վերջապէս կռապաշտներէն սպանուեցաւ (702-755):

¹ Գերմանացիք Յրբ եւ ինչպէս քրիստոնեայ եղան: — Ո՞վ էր Վոնիփակիոս: — Ուրիշ ինչ անուն ունէր:

Իտալիոյ կոիրեն Ոստրոգորները, Յոյնք և
Հոնգրարուացիք: — Յունաց կայսերութիւ-
նը, Յուստինիանոսի փառաւոր ինքնակա-
շութիւնը:

1. Արեւմտեան Հռովմայ տերութեան անկմա-
նէն ետքը Ողոագր Իտալիոյ բազաւոր եղաւ:
Բայց 30 տարիէն աւելի չբազաւորեց, վասն
զի Մաճառօտանէն Ոստրոգորները Իտալիա ե-
կան՝ իրենց Թեոդորիկոս բազաւորին առաջ-
նորդութեամբը, որպէս զի Ողոագրէն առնուն
այն նոր բազաւորութիւնը: Մեկ քանի պա-
տերազմներէն վերջը Ողոագր անձնատուր ե-
ղաւ, այս պայմանաւ որ բշնամին իրեն կե-
նացը խնայէ: Թեոդորիկոս խոստացաւ կատա-
րել նորա խնդիրը. բայց քանի մը օրէն Գո-
բացիք սպաննեցին Ողոագրը ճաշի մը ժամա-

¹ Հռովմայ տերութեան անկմանէն ետքը ո՞վ
բազաւորեց Իտալիոյ վրայ: — Ո՞ր ազգը ար-
շաւեց Իտալիա: — Թեոդորիկոս ինչպէս վա-
րուեցաւ Ողոագրին հետ: — Ինչո՞ւ համար Մեծ
ասուեցաւ Թեոդորիկոս: — Թեոդորիկոսի յա-
ջորդաց ժամանակն ինչ վիճակի մէջ էր Իտա-
լիա:

նակ: Այն ատեն Իտալիան Ոստրոգոթաց ձեռքը անցաւ, եւ Թեոդորիկոս անոր բազաւորն եղաւ (493): Իտալիոյ բարերարն եղաւ Թեոդորիկոս, եւ իրաւամբ Մեծ մականունը տրւին իրեն. վասն զի նորա բազաւորութեան ժամանակը այն դժբաղդ երկիրը որ այնքան ժամանակ արուած էր՝ յայտնապէս սկսաւ շտկուիլ: Իտալիայէն զատ՝ նորա ձեռքն էին նաեւ Սիկիլիա կղզին, եւ Ադրիական ծովուն հիւսիսային կողմի երկիրները: Իսկ յաջորդ բազաւորներուն ժամանակը խռովութիւններ ծագեցան Ոստրոգոթներուն մէջ, եւ նորէն անկարգութեամբ լցուեցաւ Իտալիա:

1. Այն ժամանակը Կոստանդնուպօլսոյ մէջ կրազաւորէր Յուստինիանա կայսրը. սա իւր տերութիւնը մեծցրնելու համար՝ զօրք դրկեց Սփրիկէ՝ Բելիսարիոս զօրավարին առաջնորդութեամբը՝ Վանդալներուն դէմ: Բիչ ժամանակի մէջ Բելիսարիոս յաղթեց Վանդալներուն, նոցա բազաւորը գերի բռնեց, եւ տերութիւնը Յունաց ինքնակալութեան գաւառներուն մէկն եղաւ:

¹ Այն ժամանակի Յունաց կայսրը ով էր: — Յուստինիանոս Բնչպէս վարուեցաւ Վանդալաց հետ:

1. Այն յաջողակ պատերազմէն ետքը Յուստինիանոս ուզեց փորձ մը ընել եւ քշել Ոստրոգորները Իտալիայէն : Իտալիոյ մէջ տիրած անկարգութիւններուն պատճառաւ ղժուար չեղաւ Բելիսարիոսին Իտալիոյ մեծ մասին տիրելը, եւ Հռոմ առանց պատերազմի անձնատուր եղաւ : Ոստրոգորաց բազաւորը Հռաննա քաղաքին մէջ փակուեցաւ. բայց Բելիսարիոս առաւ քաղաքը, եւ բռնեց բազաւորը՝ Կոստանդնուպօլիս դրկեց : Ոստրոգորները բոլորովին յոյսերնին չկորեցին. նոր բազաւոր մը ընտրեցին, որ վերստին բոլոր Իտալիոյ տիրեց, բայց քիչ ժամանակի համար : Վասն զի Յունաստանէն նոր զօրք եկաւ, որոյ զօրապետն էր քաջն Ներսէս. սա քանի մի սաստիկ պատերազմներէն ետքը յաղթեց Ոստրոգորաց : Այն ատենը բոլոր Իտալիան Յունաց կայսերութեան գաւառը դարձաւ, ու անոր փոխարքայ դրուեցաւ ինքը՝ Ներսէս հայկազն (553) :

¹ Ինչ կերպով Յուստինիանոսի Բելիսարիոս զօրավարը հանեց Ոստրոգորներն Իտալիայէն : — Ոստրոգորները նորէն չզօրացան : — Վերջապէս իմ յաղթեց նոցա :

1. Յուստինիանոս հռչակաւոր եղաւ ոչ միայն իրեն աշխարհակալութիւններովը, այլեւ տէրութեան մէջ ըրած ներքին բարեկարգութիւններովը: Հրամայեց որ իրմէ առաջ եղած կայսերաց եւ բազաւորներուն դրած բոլոր օրէնքները ժողովեն ու կարգի դնեն. իր տէրութեան մէջ եղած անկարգութիւնները վերուց, եւ անով հանգստացուց հպատակները՝ որ ներքին երկպառակութեամբ, ու դրսի պատերազմներով տակն ու վրայ էին: Յիշատակի արժանի է նաեւ այս բանը, որ Յուստինիանոսի ատենը երկու յոյն կրօնաւորներ ձենաց երկրեն, այսինքն Չինեն, շերամ կամ մետաքսի որդիքին Կոստանդնուպօլիս, եւ այն ատենէն սկսաւ Եւրոպիոյ մէջ մետաքսագործութիւնը, որ խոզակին քելեքեն կգործուի: Բայց մետաքսագործութիւնը Եւրոպիոյ միւս տէրութիւններուն մէջ ժԲ դարէն առաջ չսկսաւ, որովհետեւ մինչեւ այն ժամանակը արգելք կար որ Յունաց կայսերութենէն ուրիշ երկիր մետաքսի խոզակ չտարուի:

¹ Յուստինիանոս ուրիշ ինչ գործերով անուանի եղաւ: — Նորա ժամանակը ինչ նշանաւոր քերք բերուեցաւ Չինեն Կոստանդնուպօլիս, եւ յետոյ Եւրոպա:

1. Յուստինիանոսի մահուանէն քիչ ատեն ետքը Յոյնք նորէն կորուսին Իտալիոյ մէկ մասը: Ներսէս զօրավարը իբրեւ փոխարքայ՝ 45 տարի խոհեմութեամբ կառավարեց այն Յունաց գաւառը. բայց յետոյ գտնուեցան այնպիսի անձինք՝ որ զբաւարտեցին զինքը Յունաց կայսեր առջեւը. նա ալ ծանր բռնութիւններ արեց, ու հրամայեց որ դառնայ երբայ կոստանդնուպօլիս: Ներսէս հարաւային Իտալիա քաշուեցաւ, անկեց Լոնգորարտացոց երկիրը, ու սկսաւ յորդորել զանոնք որ Իտալիոյ վրայ արշաւեն: Լոնգորարտացիք այն ժամանակը խեղճ երկրի մը մէջ բնակած էին, որ էր այժմեան Հունկարիան կամ Մաճառաստանը. ուստի սիրով յանձն առին Ներսէսին առաջարկութիւնը. եկան պառաւեր եւ գիւղեցիկ Իտալիոյ հիւսիսային կողմը բնակեցան, ու մինչեւ Տիրեքիս գետը տիրեցին (568). անով երկիրն ալ

4 Յուստինիանոսէն ետքը Իտալիոյ վիճակն ինչպէս եղաւ: — Ներսէս հալկազն ինչպէս կառավարեց Իտալիան, եւ յետոյ ինչպէս վարուեցաւ հետը Յունաց կայսրը: — Ինչ վրէժխնդրութիւն ըրաւ Ներսէս: — Ո՞չք էին Լոնգորարտացիք եւ ո՞ր կրնակէին: Ո՞րքան ժամանակ թագաւորութիւն ըրին: — Ո՞վ էր նոցա առաջին թագաւորը:

Հոնգորարտիս կամ Հումպարտիս ըստեցաւ, եւ իրենց բազաւորութիւնը 200 տարիի չափ քշեց : Լոմպարտացւոց առաջին բազաւորին անունն էր Ալբոյինոս :

1. Ահա այս կերպով Արեւմտեան կայսերութեան կործանելէն ետեւ, 100 տարիէն քիչ միջոցին՝ Իտալիան չորս անգամ զանազան ազգաց ձեռք անցաւ : Նախ տիրեցին անոր Հերուլները՝ Ողոագրին առեւեր. յետոյ Ոստրոգորները՝ Թեոդորիկոսին ժամանակը. անոնցմէ վերջը տիրեցին Իտալիոյ Յոյնք՝ Ներսեսին ձեռօքը, եւ վերջապէս Ալբոյինոսին առեւեր՝ Լոմպարտացիք : Այնչափ պատերազմներով մեծ խեղճութեան մեջ ընկաւ Իտալիան : Ինչպէս որ բնակիչներ սպանուեցան, շատ քաղաքներ կործանեցան, դաշտերը երեսի վրայ մնացին, եւ ժողովուրդը վարժեցաւ անկարգ եւ անկանոն կենաց :

¹ Արեւմտեան կայսերութեան կործանելէն ետեւ ինչ վիճակ ունեցաւ Իտալիա 100 տարիի չափ :

Արարացիք. — Մահմեկ :

1. Հին պատմութեան մեջէն ծանօթ են մեզի Արարացիք, որ Ասիոյ մեջ՝ Եփրատ գետին ու Արարացոց ծոցին՝ մեջտեղուանքը կրնակէին : Արաբիոյ մեծ մասը առաջոտ անապատ է, ու միայն տեղ տեղ կղզիի պէս բարեբեր հողեր կան՝ կանանց բոյսերով զարդարուած, որ *ուխ* կըսուին : Այն անապատին բնակիչները, որ *պէտէվի*¹՝ այսինքն վրանարնակ կ'ըլլոյն, վրաններով տեղէ տեղ քալելով ու առաջակութեամբ կապրին : Արաբիոյ հարաւային արեւմտեան կողմի բնակիչները քաղաքներ ալ ունին ու աւելի վաճառականութիւն կրնեն :

2. Արարացիք ուժով, ճարտար եւ հիւրասեր ժողովուրդ էին : Եթէ հիւր մի գար, սիրով իրենց տուները կ'առնէին ու կ'հարկէին . բայց իրենց բշտամիներուն դէմ սաստիկ ռիս կ'առնէին, եւ երբեք չէին մոռնար նոցա ըրած չարիքը : Հանգստութեան ատեն *պէտէվի*ները

¹ Ո՞րք էին Արարացիք եւ ո՞ր կրնակէին : — Արաբիան ինչ երկիր էր : — Բնակիչներն ինչ կեանք կ'անցրնէին :

² Ի՞նչ բնութեան տէր էին Արարացիք :

սովորաբար վրաններու մեջ ժողովուած՝ իրենց պապերուն քաջութիւնները կպատմէին մեկ-մեկու եւ պատերազմի երգեր կերգէին : Բոլոր Արաբացոց ազգը ցեղ ցեղ բաժնուած էր . ամեն մեկ ցեղը իրեն համար առանձին ցեղապետ կամ իշխան ունէր որ *շէյխ* կըսուէին :

1. Քրիստոսէ ետքը մինչեւ եօթներորդ դարը այս ազգը քիչ ծանօթ էր ուրիշներուն : Բայց եօթներորդ եւ ութերորդ դարերէն վերջը ասոնց անունը զրեքե եւրոպացոց անուանը չափ հռչակուեցաւ :

2. Վեցերորդ դարուն վերջերը հարաւային Արաբիոյ *Մէքքէ* քաղաքին մեջ ծնաւ *Մահմէտ*¹ աղքատ մարդու զաւակ : Այս տղան քե եւ *գուրէշ* ըսուած իշխանական ցեղէն էր , բայց աղքատ լինելով՝ վաճառականութիւն կանէր , ու անով բոլոր Արաբիան ու քովի երկիրները կքալէր : Յետոյ հարուստ այրի կնոջ

¹ Պատմութեան մեջ Երբ սկսան Արաբացիք անուն հանել :

² Ո՞վ էր Մահմէտ , եւ ո՞ր ծնաւ : — Արաբացիք՝ այն ատենը ինչ հաւատքի տէր էին : — Մահմէտ ինչ հաւատք հաստատեց : — Մահմէտի գլխաւոր վարդապետութիւնները որոնք էին : — Ի՞նչ կասուի Մահմէտի վարդապետութիւնը : — Ո՞ր զրուած է :

մը հետ կարգուեցաւ, առօրեային ձգեց ու գր-
նաց առանձին տեղ մը քաշուեցաւ: Այն ա-
տենները Արաբացիք մեծաւ մասամբ կու-
շաշտ էին. երկնային մարմինները կ'աշտէին,
եւ մասնաւոր պատիւ կուտային սեւ քարին որ
Մեքքէ քաղաքին մէջ *Բեռայէ* ըսուած մեհեա-
նը կ'ապահուէր: Մահմետ իւր առանձնութեանը
մէջ սկսաւ հերանոսաց կրօնքը Հրէից եւ Քրիս-
տոնից հաւատքին հետ համեմատել. վասն
զի իւր ճանապարհորդութեանց ատենը նոցա
հետ ծանօթանալով տեղեկութիւններ առեր էր:
Հասկըցաւ որ կուսակաշտութիւնը Քրիստոնե-
ութենէն եւ Հրէից հաւատքէն շատ վար է.
քայց այս երկու հաւատքին ալ բոլորովին չը-
հասնելով, կամ յարմար չդատելով զանոնք իր
ազգին, ձեռք զարկաւ նոր հաւատք մի հնա-
բելու: Գնաց Մեքքէ, ու սկսաւ ժողովրդեան
քարոզել ասելով. «Մէկ Աստուած մը միայն
«կայ, ուրիշ չկայ, եւ ես Մահմետ՝ նորա մար-
«գարէն եմ: Գլխուն գալիք բանէն մարդս չը-
«կրնար ազատիլ: Մարդուս հոգին անմահ է.
«մարդուս մեռնելէն ետեւ՝ կամ դժոխք պիտի
«երթայ կամ արքայութիւն: Ով որ շատ ա-
«ղօթք կ'անէ եւ ընկերին ողորմութիւն կուտայ,
«նա արքայութիւն կ'երթայ. ուր արդարեւնը

« պիտի գտնեն ամեն տեսակ պտուղ, զեղե-
« ցիկ ձիեր, եւ ամենայն զուարճութիւն : Ա-
« մենեն շուտ նա կերթայ արքայութիւն՝ ով
« որ մահմետական հաւատքին բշխամիները
« կջնջէ : Ամեն մահմետականի պարտքն է՝
« կեանքին մեջ գոնէ մէկ անգամ Մէքքէ եր-
« րալ » : Ահա սոքա էին սուտ մարգարէին
Մահմետի վարդապետութիւնները : Այս վար-
դապետութիւնը՝ որ *խալալ* կկոչուի, Մահմե-
տի մեռնելէն ետեւ զիր անցուեցաւ, եւ այն
զիրքը կկոչուի *Դուրան* կամ *Հուրան* :

1. Մահմետի վարդապետութեանը առջի բե-
րան չհաւանեցան Մէքքէի բնակիչները, եւ ծի-
ծաղեցան իրենց նոր մարգարէին վրայ . յետոյ
քաղաքէն ալ վարեցին : Մահմետ Մէքքէէն փա-
խաւ 622-ին Մէտինէ քաղաքը . եւ ահա այն
ատենէն կհամրին մահմետականք իրենց *հիճ-
րէր* ըսուած բուականին տարիները : Մետի-

¹ Մէքքէի բնակիչներն ինչ կերպով ընդու-
նեցան Մահմետի վարդապետութիւնը : — Մէք-
քէէն ուր եւ երբ փախաւ Մահմետ : — Մահ-
մետի փախստեան բուականը ինչ կասուի : —
Մետինեցիք ինչպէս ընդունեցան զՄահմետ :
— Ի՞նչ կերպով տաքածեց Մահմետ իր իշխա-
նութիւնն ու վարդապետութիւնը :

նէի մեջ բոլոր ժողովուրդը հաւատաց Մահմետի վարդապետութեանը, եւ նորա հոն հասնելէն քիչ մը ետքը՝ Մետինեցիք գէնք առած՝ Մահմետի առաջնորդութեամբը գնացին Մեքքէ, ու հոն բռնութեամբ ընդունել տուին Մահմետի վարդապետութիւնը: Այն գօրքով Մահմետ Արաբիոյ մեջ եւ անոր սահմանակից երկիրները՝ ուր որ կերբար՝ կլաղբեր ամենուն, եւ կտախպեր որ յաղթուողները իրեն նոր հաւատքը ընդունին. իսկ չընդունողները կըսպանուէին: Այս կերպով Մահմետ տասը տարուան մեջ բոլոր Արաբիոյ տիրեց, եւ ինքը եղաւ անոր կառավարողը:

1. Մահմետականք ասելի եւս ոյժ առին եւ հռչակուեցան Մահմետի յաջորդներուն ատենը, որ *Խալիֆէ* կամ *Ամիրապետ* կկոչուէին:

2. Առաջին երեք ամիրապետները, որք էին *Ապուպէքիր*, *Էօմէր*, եւ *Օսման*, տիրեցին բոլոր Պարսկաստանի, եւ Յունաց՝ Ասիոյ

¹ Մահմետականք Երբ գօրացան: — Մահմետի յաջորդները ինչ կասուէին:

² Որոնք էին առաջին երեք ամիրապետները եւ ինչ ըրին: — Ե՞րբ եւ ինչ կերպով Սպանիա անցան: — Գաղղիա Երբ մտան, ու ինչպէս քշուեցան անկից:

եւ Ափրիկէի մէջ ունեցած երկիրներուն, այսինքն Ասորոց երկրին, Պաղեստինու, Փիւնիկէի եւ եգիպտոսի (632—655): Անկից Արաբացիք Սպանիա անցան. հոն Վիսիգոթներուն յաղթեցին, եւ նոցա ձեռքերն եղած երկիրներուն տիրեցին (711): Սպանիայէն Պիրենեան լեռներուն միւս կողմը անցան, ու հարաւային Գաղղիոյ տիրեցին. բայց հոն ղիմացները ելան Ֆրանքները իրենց *Կարոլու Մարքէ* անունով քաջ զօրապետին հետ, ու եօթը օր սառտիկ պատերազմեյն ետեւ՝ *Թուռ* քաղաքին քովերը յաղթեցին Արաբացւոց, ու նորէն Սպանիա քշեցին զանոնք (732):

1. Այս կերպով 80 տարուան մէջ Արաբացիք տիրեցին Ասիոյ, Ափրիկէի եւ Եւրոպիոյ մէջ շատ ընդարձակ երկիրներու: Իսկզբան բոլոր Արաբացիք մեկ Խալիֆէ կամ Ամիրապետ միայն ունէին, որ առաջ Մէքքէ կ'էնար, յետոյ Դամասկոս (Շամ), եւ վերջը Պաղտատ: Բայց երբոր Ասիոյ Արաբացւոց մէջ երկպառակութիւններ ծագեցան, Սպանիոյ Արա-

¹ Իսկզբան քանի ամիրապետ ունէին Արաբացիք: — Ո՞ւր կ'էնային ամիրապետները: — Ի՞նչ հերձուած եղաւ Մահմետականաց մէջ. — Ո՞վ ղաղրեցուց այն կռիւները:

բացիները բաժնուեցան Ասիացիներէն ու իրենց համար զատ Ամիրապետ ընտրեցին (750): Այս երկպառակութեամբ բոլոր Մահմետականք երկու կուսակցութիւն բաժնուեցան. մէկ կողմը ըսուեցաւ Շիի, որ Ղուրանին մէջի վարդապետութեանը միայն կհետեւէին. իսկ միւսները Սիւննի, որ Ղուրանը անկատար համարելով, կընդունէին նաեւ աւանդութիւններու զիրքը, որոյ մէջ Ղուրանին պակաս կտորները ամբողջացած են կասէին: Խելացի եւ քաջ Հարութն—էշ—Ռաշիտ անունով ամիրապետը այն կռիւները ղաղրեցուց (787-809). բայց նորա մահուանէն վերջը՝ Ասիոյ Արաբացոց բազաւորութիւնը աւելի մեծ անկարգութեանց մէջ մնաց ու կտոր կտոր բաժնուեցաւ:

4. Սպանիոյ մէջի Արաբացիք կամ *Մաւրիտանացիք* (*Մուդրիկները*) հանգիստ կեանք կվարէին. որով զիտութեան եւ արուեստից մէջ մեծ յառաջադիմութիւն արին, մանաւանդ ճարտարապետութեան մէջ. Սինջեւ ցայժմ կան նոցա շինած երեսելի պալատներուն եւ ուրիշ

¹ Սպանիոյ մէջ ինչպէս էին Արաբացիք: — Ի՞նչ կողմանէ անուանի եղան: — Ի՞նչ երեսելի շէնքեր շինած են:

շենքերուն աւերակները: Արաբացիք Սպանիոյ մէջ 80 քաղաք ունէին . իրենց մայրաքաղաքն էր *Բորտովա* կամ *Կորդուբա*, որ կէս միլիոն բնակիչ ունէր, 600 մզկիթ, եւ շատ պալատներ, ամենքն ալ մարմարիոնէ սիւներով զարդարուած. անուանի էր նաեւ հարուստ գրքատունը:

1. Արաբացիք կամ Մաւրիտանացիք իրենք զիրենք յետոյ գեղխութեան տալով, դրացի քրիստոնեաները երբոր տեսան նոցա բուլութիւնը՝ սկսան վրաները յարձակիլ, որպէս զի Սպանիան առնուն նոցա ձեռքէն. Մաւրիտանացիք Ափրիկէի Արաբացիներէն օգնութիւն խնդրեցին քրիստոնէից դէմ (1085). նոքա ալ գնացին իրենք տիրեցին Սպանիոյ: Բայց, ինչպէս որ յետոյ պիտի տեսնեմք, ԺԵ դարուն վերջերը բոլոր Սպանիոյ նորէն տիրեցին քրիստոնեայք (1492):

¹ Ի՞նչ կերպով տկարացան Սպանիոյ Արաբացիները:

Թագաւորութիւն Փրանկաց :

1. Փրանկները քանի մի Գերմանացի ցեղերէ բաղկացած ժողովուրդ էին, եւ այն ցեղերը մեկմեկու հետ դաշնակից: Գաղղիոյ մեծ մասին սուքա տիրած էին, իսկ մնացեալ կրտորը Հռովմայեցւոց, Վիսիգոթաց եւ Պուրկոնիացւոց ձեռքն էր: Իսկզբան Փրանկաց իւրաքանչիւր ցեղը զատ թագաւոր ունէր. բայց յետոյ՝ այն թագաւորներէն մեկը, *Կլովիս* կամ *Լուդովիկոս* անունով, Գաղղիոյ մեջ եղած Հռովմայեցւոց երկիրներուն տիրելէն ետեւ, իւր իշխանութիւնը բոլոր Փրանկաց ազգին վրայ տարածեց ու իւր տերութիւնը *թագաւորութիւն Փրանկաց* կոչեց, կամ *Ֆրանս* (486-510): Անկէց վերջը Ալամաններուն ալ յաղթեց, որ Գաղղիոյ արեւելեան կողմը կրնակէին, նաեւ Վիսիգոթաց եւ Պուրկոնիացւոց Գաղղիոյ մեջ ունեցած երկիրները առաւ ձեռքե-

¹ Ո՞չք էին Փրանկ կամ Ֆրանք ասուած ժողովուրդները եւ ո՞ր կրնակէին: — Փրանկաց թագաւորութեան հիմնադիրն ո՞վ է: — Ո՞վ եւ նրբ քրիստոնեայ ըրաւ Փրանկաց ազգը: — Կլովիսի ցեղը ինչ անուն ունեցաւ:

րեն: Այսամանաց յաղբելէն ետեւ՝ Կլովիս բուր ժողովրդովը քրիստոնեայ եղաւ. (496): Կլովիսի պապուն անունը *Մերովեոս* էր, ուստի այն բազաւորին տոհմը *Մերովեան* կոչուեցաւ:

1. Կլովիսի մահուանէն ետքը՝ Փրանկաց ընդարձակ տէրութիւնը երկու բաժնուեցաւ, Արեւելեան եւ Արեւմտեան: Արեւելեան կտորը, որ *Աւստրիա* կոչուեցաւ, Գերմանացւոցն էր. իսկ արեւմտեանը՝ որ է *Նեւստրիա*՝ Գաղղիացւոց: Կլովիսի յաջորդները սկսան մեկմեկու հետ կռուիլ, որով տէրութեան մեջ երկպառակութիւններ եւ անկարգութիւններ ծագեցան: Վերջապէս է դարուն սկիզբները Մերովեանք իրենք զիրենք գեղխութեան եւ անհոգութեան տուին, ու բազաւորութեան կառավարութիւնը իրենց հազարապետներուն յանձնեցին (որ *մաժօռուօլ* կասուէին), եւ նոցա ձեռքն էր նաեւ արքունի կալուածներուն կառավարութիւնը: Այն ատենէն բազաւորա-

¹ Կլովիսէն ետքը Փրանկաց տէրութեան վիճակն ինչ եղաւ: — Երկիրը քանի բաժնուեցաւ: — Մերովեանք երբ ու ինչով տկարացան: — Արքունի հազարապետաց մեջ անուանիներն որոնք են:

կան իշխանութիւնը բոլորովին հազարապետ-
ներուն ձեռքը անցաւ. իսկ բազաւորները ա-
նունով միայն բազաւոր կհամրուէին : Արքու-
նեաց հազարապետներուն մէջ անուանիններն
էին *Կարոլոս Մարքէշ* եւ *Պեպինոս Կարնա-
հասակ* :

1. Պատմեցինք արդէն Կարոլոս Մարքէշին
Թոռ. քաղաքին քովը Արաբացոց յաղթելը ,
որով բոլոր Գաղղիան մահմետականաց ձեռ-
քէն ազատեցաւ : Անկէց իզատ Կարոլոս Մար-
քէշ զանազան Գերմանացի ազգաց դէմ ալ յա-
ջողութեամբ պատերազմներ ունեցաւ :

2. Կարոլոս Մարքէշի որդին՝ *Պեպինոս Կար-
նահասակ* , րեպէտ մարմնով փոքր , բայց կար-
գէ դուրս ուժեղ էր . ուզեց որ ոչ եւս հազա-
րապետ կոչուի , այլ բազաւոր : Այս անունը
ունենալու համար պէտք էր Հռովմայ պա-
պին հաւանութիւնն առնուլ . վասն զի այն ա-
տենները Փրանկաց բազաւորներուն հաստա-

¹ Կարոլոս Մարքէշ ինչ երեսելի զործ ըրաւ :

² Պեպինոս ո՞վ էր ու ինչպէս ըրաւ բազա-
ւորութիւնը : — Փրանկաց բազաւորներն այն
ատենը ինչ յարաբերութիւններ ունէին պա-
պերուն հետ : — Ի՞նչ կերպով սկսաւ պապե-
րուն աշխարհական իշխանութիւնը :

տողը պապն էր: Ուստի Պեպինոս նամակ զը-
րեց պապին, որով կնարցըներ թէ ով աւելի ար-
ժանի է թագաւոր ասուելու. տերութիւնը կա-
ռավարողը, թէ թագաւորի անուն միայն ու-
նեցողը: Պապը պատասխան տուաւ թէ թա-
գաւորութեան կառավարողը՝ պետք է որ թա-
գաւոր ասուի: Այն ատենը Պեպինոս հրամայե-
ց որ *Քիլղերիկոս* Գ թագաւորը կրօնաւոր
դառնայ, եւ ինքը ժողովրդեան եւ պապին
հաւանութեամբը Փրանկաց թագաւոր նստաւ
(752): Պեպինոս՝ պապին իրեն ըրած աղէկու-
թեանը փոխարէն, Հռովմայ քովի երկիրները
որ Լոմպարտացւոցմէ առեր էին՝ անոր ընծայե-
ց: Այն ատենէն պապերը ոչ միայն եկեղե-
ցական իշխանութեամբ եպիսկոպոս մնացին,
այլ եւ թագաւորական իշխանութիւն ունեցան:

1. Պեպինոսէն ետքը իրեն բռններն եղան
Գաղղիոյ թագաւորները, որ *Կարլովինկեանք*
կկոչուէին, եւ սոցա մեջ ամենէն երեսելին ե-
ղաւ *մեծն Կարլոս*:

¹ Պեպինոսի յաջորդները ոչք եղան, եւ ինչ
ասուեցան:

ՇՐՋԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ .

ՄԵԾԻՆ ԿԱՐՈՂՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ ՄԻՆՁԵԻ
ԽԱՉԱԿՐԱՅ ԱՐՇԱՒԱՆԲԵՆԲԸ

Մեծն Կարոյոս :

1. Հօրը մեռնելէն ետեւ Կարոյոս երեք տարիի չափ իր *Կարդումն* եղբօրը հետ մեկտեղ բազաւորեց . բայց երբոր Կարլոման մեռաւ (771) , Կարոյոս մինակ մնաց բազաւոր :

2. Մեծն Կարոյոս հզօր , իմաստուն եւ բարեպաշտ բազաւոր էր : Սա իւր կեանքին մեծ մասը , այսինքն երեսուն տարիէն աւելի , մէյմը մեկ ազգին՝ մէյմը մեկալին հետ սլատեւրազմելով անցուց , եւ միշտ յաղթող զրուհուեցաւ :

3. Կարոյոսին ամենէն ահաբկու եւ հզօր

¹ Ե՞րբ եւ ինչպէս բազաւորեց Մեծն Կարոյոս :

² Ինչպիսի բազաւոր էր , եւ ինչպէս ըրաւ բազաւորութիւնը :

³ Կարոյոսի զլխաւոր բշնամիները ո՞յք էին :

քշնամիներն էին կռապաշտ եւ պատերազմասեր Սաքսոնիացիք, որ հիւսիսային Գերմանիան կրնակէին, եւ անդադար Փրանկաց երկրին վրայ կարշաւէին: Կարոյոս զանոնք զըսպելոս եւ մեջերը քրիստոնէութիւն տարածելու մտքով՝ պատերազմ բացաւ անոնց դէմ. յանկարծ մտաւ Սաքսոնիա, եւ քանի մի անգամ չարաչար կոտորածներ ըրաւ մեջերը:

1. Սաքսոնիացիները զսպելէն ետքը՝ Կարոյոս իւր զօրքովը Իտալիա գնաց յօգնութիւն պապին ընդդէմ Լոմպարտացւոց. որովհետեւ սոքա Պեպինոսին պապին ընծայած երկիրներուն տիրեր էին: Փրանկներուն մեծ բանակը քիչ ժամանակի մեջ բոլոր Լոմպարտացւոց երկրին տիրեց, ու *Կարոյոս* եղաւ անոր բազաւորը. ուստի եւ *Թագաւոր Փրանկաց եւ Լոմպարտացւոց* կոչուեցաւ (774):

2. Իտալիոյ պատերազմը լմրննալուն պէս լուր առաւ Կարոյոս որ Սաքսոնիացիք նորէն իւր երկիրները մտեր են. զօրքովը հոն գնաց ու Սաքսոնիացւոց *Վիքրէքինտ* անունով քաջ

¹ Ի՞նչ կերպով Կարոյոս բազաւոր եղաւ Լոմպարտացւոց:

² Իտալիոյ պատերազմէն ետքը ինչ արշաւանք ըրաւ Կարոյոս:

գօրապետին յաղթելէն ետքը, նորէն Իտալիա դարձաւ . վասն զի հոն Լոմպարտացիք ոտք ելեր էին . բայց քիչ ատենէն իմացաւ որ Սաքսոնիացիք նորէն խռովութիւն հաներ են, անոնց դէմ գնաց : Այսպէս անա Կարոլոսին գօրքերը մերթ Սաքսոնիայէն Իտալիա կուգային, եւ մերթ Իտալիայէն Սաքսոնիա : Վերջապէս Սաքսոնիացիք հնազանդեցան, եւ խօսք տրւին որ մէյմըն ալ Փրանկներուն անհաւատութիւն չտան (778) : Միայն Վիքրէքինտ չուզեց զլուխ ծռել, ու ձգեց Տանիմարքա փախաւ :

1. Այն պատերազմներէն ետքը Կարոլոս լըսելով Սպանիոյ մէջ եղած անկարգութիւնները, այն երկիրը Արաբացւոց ձեռքէն ազատելու մտքով՝ գօրքերը Պիրենեան լեռներէն անցուց, մտաւ Սպանիա, ու երկու տարուան մէջ բոլոր հիւսիսային Սպանիոյ տիրեց : Բայց չսելով որ Վիքրէքինտ նորէն եկեր է Սաքսոնիա ու ժողովուրդը ոտք կհանէ, ձգեց գնաց հոն, ու քէ եւ այն անգամին ալ յաղթեց, բայց Սաքսոնիացիք անկէ վերջն ալ քանի անգամ փորձ փորձեցին որ Փրանկաց ձեռքէն ազատին :

¹ Սպանիոյ մէջ ինչ ըրաւ Կարոլոս :

1. Կարոլոս նոյն ատենը պատերազմ ունէր՝ մեկ կողմէն *Աւստաց* հետ՝ որ Հունգարիոյ բնակիչներն էին, *Սլաւնաց* եւ *Նորմանաց* որ բնակիչք էին Տանիմարքայի. միւս կողմանէ ալ պապին երկիրներուն մէջ եղած ապստամբներուն դէմ: Վերջապէս Սաքսոնիացիք այնչափ տկարացան որ հաշտութիւն խնդրեցին Կարոլոսէն, եւ յանձն առին քրիստոնեայ դառնալ, եւ զԿարոլոս իրենց բազաւոր ճանչնալ: Այն ատենը միայն զաղրեցան միւս ազգաց հետ ունեցած պատերազմները: Այն պատերազմներով Կարոլոս շատ ընդարձակեց իւր տերութիւնը, այնպէս որ նորա ձեռքն էին Գերմանիա, Գաղղիա, եւ Իտալիոյ ու Սպանիոյ մեկ մասը: Երբոր Կարոլոս Հռոմ մ գնաց, Լեւոն Գ պապը ոսկիէ բազ դրաւ նորա գլուխը, եւ Արեւմտեան կայսր օծեց զինքը, ժողովուրդն ալ մեկ բերան «Կեցցէ կայսր Հռովմայ Կարոլոս» կանչելով՝ երկար կեանք մաղբեցին իրեն (800):

¹ Ուրիշ ինչ երեսելի պատերազմներ ունեցաւ: — Ե՞րբ ու ինչպէս նուաճեց Սաքսոնիացիները: — Ե՞րբ ու ինչ կերպով կայսր օծուեցաւ:

1. Կարոյոս ոչ միայն հզօր աշխարհակալ էր, այլ նաեւ իմաստուն եւ բարեբարոյ բազաւոր: Իւր հպատակները հօր պէս կհոգար. թագաւորութեանը մէջ քալելով՝ կշանար իմանալ ժողովրդեան կարօտութիւնները: Կրաղձար որ հպատակները զիտուն լինին եւ բարեպաշտ քրիստոնեայք. ասոր համար շատ վարժատուններ բանալ տուաւ, ու ժամանակ ժամանակ ինքը կերթար նոցա յառաջադիմութիւնը տեսնելու: Իրեն պալատը զիտնական մարդիկ հրաւիրեց, ու նոցա խորհուրդ կհարցընէր: Չանագան քաղաքներու մէջ եպիսկոպոսարաններ հաստատեց, շատ եկեղեցիներ շինեց ու վանքեր հիմնեց: Վանաց կրօնաւորներուն գործը ուսում սովորիլ, հիւանդ նայիլ, աղքատ եւ ճանապարհորդ հոգալ էր: Եկեղեցիներուն համար Խալիֆայէն վարպետ երգիչներ բերել տուաւ:

2. Իւր ընդարձակ թագաւորութեան կառավարութիւնը բարեկարգ ընելու համար՝ բոլոր տէրութիւնը զանազան շրջանակներ կամ զաւառներ բաժնեց, եւ անոնց մէջ փորձ ու պա-

¹ Կարոյոսի վարքն ու վարմունքը քննչպէս էր:

² Տէրութեան մէջ քննչ բաժանմունք ըրաւ:

տութեան որ իշխան դրաւ *Կումս* (*քօնք* կամ *կրաֆ*) տիտղոսով: Ներքին շրջանակները կառավարողները *շահտ-կրաֆ* կասուէին, իսկ սահմանաց վրայ եղողները *մարք-կրաֆ*: Սոքա ամենքն ալ կայսեր *Վասալները* կամ հարկատու հպատակներն էին, ու ամեն տարի ժողովի կուգային, որ տերութեան բարեկարգութեանը վրայ խորհուրդ ընեն: Ետքերը այս կոմսերը, եւ ընդհանրապէս վասալները ինքնագլուխ իշխան եղան:

1. Երկրագործութիւնը ծաղկեցրնելու համար ալ շատ հոգ ըրաւ Կարուոս. եւ աշխատութեան ու արհեստից հետ լինելու բարի օրինակ էին ժողովրդեան նաեւ Կարուոսի կիներն ու աղջիկները, որ անձամբ կտաւ կգործէին: Մեկ խօսքով՝ ժողովրդեան օգտակար բան մը չկար որ Կարուոս վրան հոգ չտանէր. ուստի իրաւամբ *Մեծ* կոչեցաւ, եւ այնպէս ճանչցուեցաւ ամեն ազգաց մէջ:

2. Քառասունեւհինգ տարիէն աւելի բա-

¹ Երկրագործութիւնը ծաղկեցրնելու համար ինչ ըրաւ Կարուոս: — Ինչո՞ւ համար *Մեծ* կոչուեցաւ:

² Քանի տարի թագաւորեց Կարուոս, քանի տարեկան եւ ո՞ր մեռաւ:

գաւորութիւն ըրաւ Կարովոս (768-814), եւ
72 տարուան մեռաւ իւր *Աքռօյնկրանու*
(Ախէն կամ Էս-լա-Շափէլ) մայրաքաղաքը :

*Փրանկաց ռիսպէսութեան զանազան տե-
րութիւններ քաժնուիլը :*

1 . Կարովոսէն ետքը բազաւորեց իւր որդին
Լուդովիկոս Բարեպաշտն, որ բնութեամբ
տկար լինելով՝ իւր հօրն ընդարձակ տէրու-
թիւնը կառավարելու յարմարութիւն չունե-
ցաւ : Լուդովիկոս ինքն ալ զիտեր զայս . ուս-
տի չօրս տարի բազաւորելէն վերջը՝ Փրան-
կաց բազաւորութիւնը բաժնեց իրեն երեք որ-
դւոցը մեջ, որոց անուններն էին *Լորարիոս*,
Պեպինոս եւ *Լուդովիկոս* : Երբօր երկրորդ
կնոջէն *Կարոլոս* անունով որդի մի եւս ունե-
ցաւ, ռազեց անոր ալ բաժին հասնել . միւս որ-
դիքը չհաւանելով այս բանին, իրենց հօրը

¹ Մեծին Կարովոսի ոմ յաջորդեց : — Լուդո-
վիկոս Բարեպաշտն ինչպիսի մարդ էր, եւ քա-
նի որդի ունէր : — Ի՞նչպէս վարուեցան հետը
իւր որդիքը :

դեմ պատերազմի ելան : Տասը տարի քշեց այն պատերազմը (830-840) : Լուդովիկոսին որդիքը յաղբեցին քանի մի անգամ իրենց հօրը, բայց իրենք ալ իրենց մեջ անհամաձայն լինելով՝ չկրցան զլուիս ելնել : Պատերազմին ատենը Պեպինոս մեռաւ . վրան շատ ջանցաւ, Լուդովիկոս ինքն ալ վախճանեցաւ :

1. Մնացին երեք եղբարք, որոց մեկմեկու դեմ ունեցած կռիւները հօրերնուն մահուանէն ետքն ալ շարունակեց : Լորարիոս իբրեւ անդրանիկ՝ իւր հօրը յաջորդելով, եղբարցը հետ սկսաւ խստութեամբ վարուիլ : Լուդովիկոսն ու Կարոլոսը ասոր վրայ նեղանալով՝ պատերազմեցան հետը . Լորարիոս յաղթուեցաւ, ու ստիպուեցաւ բազաւորութիւնը երեք եղբարց մեջ հաւասարապէս բաժնել : Այս բաժանումը *վերտեօն* քաղաքին մեջ եղաւ : Կարոլոս՝ մականուանեալն *Ճաղատ*, Գաղղիան առաւ . ամբողջ Գերմանիան՝ մինչեւ Հռենոս գետը՝ Լուդովիկոսի ընկաւ, որ *Գերմանիա* ըսուեցաւ . իսկ Լորարիոս՝ *Կալսեր* տիտղոսը պահելով,

¹ Լուդովիկոսի որդւոց կռիւը ինչ կերպով վերջացաւ : — Լորարիոս ինչպէս բաժնեց բազաւորութիւնը իւր եղբարցը մեջ :

բաց ինտալիային՝ Հռենոս գետին եզերքէն մինչեւ Հիւսիսային ծովը գտնուած երկիրները առաւ, որոց մէկ մասը մինչեւ ցայժմ *Լորարինկիա* կկոչուի: Ահա այս կերպով մեծին Կարոլոսի ընդարձակ տէրութիւնը երեք բազաւորութիւն եղաւ, որոց ժողովուրդները իսկզբան մէկմէկու նման էին, բայց քանի զընաց՝ այն նմանութիւնը կորաւ, թէ լեզուով, թէ օրէնքներով, եւ թէ բնաւորութեամբ:

1. Լորարիոս իւր բազաւորութիւնը երեք որդւոցը մէջ բաժնեց. բայց ետքերը Լորարինկիան ու Իտալիան Գերմանացիք առին. որով մեծին Կարոլոսի բազաւորութենէն երկու մեծ տէրութիւն հաստատուեցաւ, *Գաղղիա* եւ *Գերմանիա*:

¹ Մեծին Կարոլոսի բազաւորութենէն ինչ տէրութիւններ ձեւացան:

ԳԱՂՂԻԱ.

1. Կարլովինկեանք՝ Փրանկաց կայսերութեան բաժնուելէն ետքը 150 տարիի չափ թագաւորեցին Գաղղիոյ մէջ (843-987): Այն թագաւորներուն շատը այնչափ տկար էին, որ ժողովուրդը մեծ համարմունք չունէր նոցա վերան, ու *մադատ*, *քուատ*, *յայր* եւ ուրիշ ծաղրական անուններ կուտար նոցա: Այն տրկար թագաւորաց ատենը մերթ Նորմանտացիք կյարձակէին Գաղղիոյ վրայ, մերթ վասալները իրենց թագաւորներուն դէմ ապստամբելով՝ նոցա երկիրները կյափշտակէին. այնպէս որ բոլոր Գաղղիան կտոր կտոր բաժնուեցաւ: Վերջապէս վասալներէն մէկը, *Հուգոս Քափէք* անունով դուքսը, Կարլուսի ցեղին վերջի թագաւորին՝ այսինքն *Լուդովիկոս* Ե-ին մահուանէն ետքը՝ Գաղղիոյ թագաւոր նստաւ (887): Քափէքին յաջորդները ըսուեցան *Քափէքեանք*:

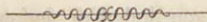
¹ Կարլովինկեանք քանի տարի թագաւորեցին Գաղղիոյ մէջ: — Ի՞նչ բնաւորութեան տէր էին Կարլովինկեանք: — Ի՞նչ կերպով ըրին իրենց թագաւորութիւնը: — Ո՞վ էր Հուգոս Քափէք:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

1. Գերմանիոյ մէջ չորս բազաւոր կային, չորսն ալ մեծին Կարլոսի ցեղէն: Սոքա ամենքն ալ 70 տարի իմիասին բազաւորեցին Գերմանիոյ մէջ. եւ այն միջոցին անդադար կալատե՜րազմէին՝ երբեմն Նորմանտացոց եւ երբեմն Մանառաց ղեմ, որ իններորդ դարուն մէջ Ռարալ լեռներէն Եւրոպա անցան, ու այժմեան Մանառաստանի մէկ մասին՝ այսինքն Պաննոնիոյ մէջ բնակեցան: Այն բազաւորները դրսի բշնամիներէն զատ, տիրութեան մէջ վասալներուն ղեմ կալատե՜րազմէին, որ անդադար կապստամբէին իրենց ղեմ. ու երբոր մեռաւ մեծին Կարլոսի ետքի բոռը, որ էր Լուդովիկոս Մանուկն, Գերմանացիք իրենց բազաւոր զրին զաղղիացի կոմսը՝ Կոնրադոս Ս.: Այս բազաւորը եօթը տարի բազաւորեց, եւ բոլոր այն միջոցին Գերմանիոյ խռովութիւնը անդադար էր: Լորարիսկիոյ բնակիչները ա-

¹ Գերմանիոյ մէջ քանի՞ բազաւոր կար: — Քանի՞ տարի բազաւորեցին: — Ի՞նչ պատե՜րազմներ ունեցան: — Կոնրադոսի ատենը Գերմանիան ինչ վիճակի մէջ էր:

ալըստամբեցան, ու Գաղղիոյ հետ միացան .
վասալները չուզեցին Կոնրադոսին հնազան-
դիլ . Մաճառներն ալ չէին ղաղրիլ Գերմանիոյ
վրայ յարձակելն :

ԱՆԳԴԻԱՅԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻՋԲԸ . —

ՆՈՐՄԱՆՔ . — ՌՈՒՍՔ .

1. Հինգերորդ դարուն մեջ Անկլո-Սաքսոն-
ները տիրեցին Բրիտանիոյ, որ մինչեւ այն ա-
տենը՝ Տիտոս կայսեր ժամանակէն սկսեալ՝ Հը-
ռովմայեցոց ձեռքն էր : Բոլոր երկիրը այն
ատեն եօրը բազաւորութիւն բաժնուած էր,
եւ ամեն մէկուն մեջ զատ զատ բազաւորներ
կային : Ասոնցմէ մեկը, *Եգքերտու* անունով,
այն եօրը բազաւորութենէն մեկ բազաւորու-
թիւն ձեւացուց, անունը *Անգղիա* դրաւ, ու
ինքը միայն եղաւ Անգղիոյ բազաւոր :

¹ Ո՞ր ազգը տիրեց Անգղիոյ՝ է՝ դարուն մեջ :
— Առաջ այն երկիրը որո՞ն ձեռքն էր : — Քա-
նի տերութիւն բաժնուած էր : — Ո՞վ միացուց
այն եօրը բազաւորութիւնը :

1. Այն ատենները *Նորմանք* կամ *Նորմանտացիք*¹ որ Սքանտինաւիա կրնակէին, այսինքն Շուետները, Նորվեկիացիք եւ Տանիմարքացիք, անդադար Անգղիոյ վրայ կարշաւին : Նորմանտացիք բնութեամբ քաջ եւ ուժեղ էին, տեղէ տեղ երբաւ կսիրէին ճանապարհորդութեամբ, եւ գունդ գունդ օտար երկիրներ կերբային : Շատ անգամ քալած տեղերն էին Հիւսիսային ծովուն եզերքը, գետերուն վրայ կը պտըտէին, անոնց քովի բնակիչները կ'ողողատէին, ու հարուստ աւարներով տուն կ'դառնային : Քանի մի անգամ Գերմանիոյ վրայ վազեցին, Գաղղիան ասպատակեցին, եւ մինչեւ հարաւային Իտալիոյ եւս տիրեցին :

2. Անոնցմէ շատը աւելի ալ առաջ գնացին դէպ իհիւսիս եւ արեւմուտք, նոր նոր երկիրներ գտան, եւ անոնց մէջ հաստատեցին իրենց բնակութիւնը. ոմանք ալ Ռուսաստան եւ Ֆինլանտիա հրաւիրութեամբ :

3. Նորմանտացոց իշխաններէն մէկը, *Րիչար-*

¹ Նորմանտացիք ինչ ազգ էին, ո՞ր կրնակէին, եւ ինչպէս էր իրենց բնաւորութիւնն ու ապրուստը :

² Նորմանտացիք մինչեւ ո՞ր գնացին :

³ Ո՞վ էր Րիչարիք, եւ ո՞ր բնակեցաւ :

քիչ անունով, Ռուսաց ազգին քաջ ու անուանի զօրապետը, Նուկոբոտ քաղաքը բնակեցաւ, ու Ռուսաց առաջին բազաւորն եղաւ (862)։ Մինչեւ ժՁ-երորդ դարը Ռուսաց բազաւորները Բիւրիքին ցեղէն կընտրուէին։

1. Բիւրիքի բազաւորութիւնը, որ Ռուս ալ կասուի, այժմեան ընդարձակ Ռուսիոյ փոքր մէկ մասն էր. իսկ մայրաքաղաքն էր Նուկոբոտ։ Բիւրիքի ժամանակէն սկսեալ՝ Ռուսաստան քանի կերբար կմեծնար դեպ ի արեւելք ու հարաւ, մանաւանդ մինչեւ ժ-երորդ դարուն վերջերը։ Բիւրիքին պատերազմասէր յաջորդաց ատենը, այսինքն Օլեկի, Սվեաբոսլաւի, եւ Մեծին Վլատիմիրի օրերը, Ռուսիոյ մեջ առաջին քրիստոնէութիւն ընդունողն եղաւ Վլատիմիրը, որ իւր բազաւորութեան մեջ կռապաշտութիւնը ջնջելէն ետեւ, բոլոր ժողովուրդն ալ իքրիստոնէութիւն դարձուց։ Այն ատենուան Ռուսաց մեծ իշխաններուն մայրաքաղաքն էր Քիւիւի։

¹ Բիւրիքի բազաւորութեան տեղը ո՞րն էր, եւ Նրր սկսաւ ընդարձակուիլ։ — Ռուսիոյ մեջ Նրր մտաւ քրիստոնէութիւնը. ո՞վ եղաւ Ռուսաց առաջին քրիստոնէայ բազաւորը։ — Այն ատեն Ռուսաց մայրաքաղաքը ո՞րն էր։

1. Վլատիմիրի մահուանեն ետքը Ռուսաստանի վիճակը խեղճ եղաւ. վասն զի բազաւորութիւնը նորա եօքը որդեօցը մեջ բաժնուեցաւ, յորոց անդրանիկը *մեծ իշխան*¹ այսինքն բազաւոր էր, ու մայրաքաղաքը կկենար. իսկ միւսները միայն իշխան (*քնեւզ*) կկոչուէին: Սոցա յաջորդներուն ժամանակն եւս նոյն կերպով կվարուէին: Թագաւորութիւնը այս կերպով մանր մանր իշխանութիւններ բաժնուելով, անոնց իշխանները անդադար մեկմեկու դեմ կուիւ ու սլատերազմ կանէին. որով բոլոր Ռուսաց երկիրը մեծամեծ վնասներ կքաշէր:

2. Անգղիոյ մեջ Նորմանտացիք կամ Տանիմարքացիք՝ քաղաքները կաւրէին, ու ժողովուրդը կկոռոպտէին՝ կնեղէին: Անգղիոյ բնակիչները տեսնելով որ ճար չկայ ասոնց ձեռքէն ազատելու, հնազանդեցան նոցա. իսկ իրենց Ալփրետոս բազաւորը փախաւ Անգղիայէն, ու քանի մի ժամանակ օտար երկիրներ

¹ Վլատիմիրի մահուանեն ետքը Ռուսաստանի վիճակն ինչպէս եղաւ:

² Իններորդ դարուն Անգղիան ինչ վիճակի մեջ էր: — Ալփրետոս բազաւորն ինչ կերպով ազատեց Անգղիան Տանիմարքացաց ձեռքէն:

անձանօք կերպով քայելէն ետեւ, զօրք ժող-
վեց, եւ ինքը երաժշտի հազուստով զնաց Տա-
նիմարքացոց բանակը դիտելու քե որչափ
զօրք ունին անոնք ու ինչպէս բանակեր են :
Այնուհետեւ իւր հպատակները ժողվեց ու յայտ-
նեց անոնց քե կուգե զիրենք Տանիմարքա-
ցոց ձեռքէն ազատել : Սաքսոնիացիք սիրով
անցան իրենց սիրելի թագաւորին կողմը . նա
ալ յանկարծ ընկաւ Տանիմարքացոց վրայ,
յաղթեց, ու Անգղիոյ հիւսիսային կողմը քշեց :
Տանիմարքացիք հարկադրեցան քրիստոնէա-
կան հաւատքը ընդունիլ, եւ Ալփրետը իրենց
թագաւոր ճանչնալ :

1. Ալփրետ մեծամեծ բարիքներ ըրաւ իւր
հպատակներուն . անոնք ալ երախտիքը ճանչ-
նալով՝ Մեծ կոջեցին զինքը : Յգտակար օրէնք-
ներ դրաւ, եւ հրամայեց որ զանոնք զգուշու-
թեամբ պահեն . սովրեցուց ժողովրդեան աշ-
խատասեր ու բարեկարգ լինել . վարժատուն-
ներ եւ եկեղեցիներ շինել տուաւ : Նորա թա-
գաւորութեան ատենը առաջակութիւն եւ ա-
ւարառութիւն չմնաց Անգղիոյ մեջ, եւ ժողո-

¹ Ալփրետ ինչ կերպով ըրաւ թագաւորու-
թիւնը : — Ինչո՞վ մեծ ասունեցաւ :

վուրդը կրցաւ առուտուրի՝ երկրագործութեան եւ արուեստից ետեւէ ընկնիլ :

1. Ալփրետտօսին մահուանէն ետքը՝ Տանիմարքացիք նորէն սկսան Անգղիացւոց վրայ արշաւել, եւ անոնց երկիրները կողոպտել . վերջապէս տիրեցին Անգղիոյ, եւ Տանիմարքայի բազաւորը՝ *Մեծն Քանուք* եղաւ նաեւ Անգղիոյ բազաւոր : Բնութեամբ բարի եւ արդարասէր լինելով՝ կշանար որ Սաքսօնիացիքն ու Տանիմարքացիքը մեկմեկու հետ հաշտեցընէ, այնպէս որ երկու կողմին եւս սիրելի եղաւ : Քանուքէն ետքը Անգղիացիք նորէն իրենց համար զատ բազաւոր սկսան ընտրել . բայց 25 տարի ետքը Գաղղիայէն Նորմանտացիք եկան իրենց Գուլիէլմօս ղքսին առաջնորդութեամբը, ու բոլոր Անգղիոյ տիրեցին :

2. Գաղղիոյ մէջ Ժ-երորդ դարուն սկիզբը՝ Նորմանտացիք այժմեան *Նորմանտիա* ըստեւծ

¹ Ալփրետի մահուանէն ետքը ինչ վիճակ ունեցաւ Անգղիան : — Մեծն Քանուք ղվ էր, ու ինչ կերպով բազաւորեց : — Նորմանտացիք ջրը եւ ինչպէս տիրեցին Անգղիոյ :

² Նորմանտացիք ղուր կրնակէին : — Անգղիացւոց եւ Գաղղիացւոց մէջ եղած պատերազմներուն պատճառն ինչ էր :

գաւառը կկենային . բայց անոր դուքսը Գաղ-
ղիացւոց բազաւորներուն հպատակ կսեպուէր .
ուստի երբոր Նորմանտացիք Անգղիոյ տիրե-
ցին , Գաղղիոյ բազաւորները սկսան ըսել թէ
Անգղիան իրենցն է , որովհետեւ Նորմանտա-
ցիք , որ Անգղիոյ տիրեցին , իրենց հպատակ
էին : Այս եղաւ պատճառ . Անգղիացւոց եւ Գաղ-
ղիացւոց մեջ պատերազմ բացուելուն , որ հա-
րիւրաւոր տարիներ քշեց :

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ ՍԱՔՍՈՆԻԱՅԻ
ԹԱԳԱՒՈՐԱՅ ՈՒ ԿԱՅՍԵՐԱՅ ԱՏԵՆԸ

(919—1024)

Հենրիկոս Ա.

1. Կոնրադոս Ա. բազաւորին խորհրդովը¹ Գերմանացիք ընտրեցին Հենրիկոս Ա անունով իմաստուն եւ քաջ Սաքսոնիացի դուքսը իրենց բազաւոր, որով սկսաւ Սաքսոնիացի կայսերաց տոհմը (919-936)։ Այն ատենները Գերմանիան խեղճ վիճակի մէջ էր՝ Հենրիկոսէն առաջ եղած բազաւորներուն ըրած անդադար պատերազմներուն պատճառաւ։ Բայց Հենրիկոսին փառաւոր բազաւորութեան ատենը Գերմանիան նորէն շտկուեցաւ ու զօրացաւ։

2. Հենրիկոս առաջ ապստամբ վասալները

¹ Սաքսոնիացի կայսերաց տոհմը ինչպէս սկսաւ։ — Ո՞ր բազաւորին ատենը Գերմանիան զօրացաւ։

² Հենրիկոս Ա. ինչ յաղթութիւններ ըրաւ։ — Ո՞վ էին այն ատեն Գերմանիոյ զինաւոր բշնամիները։

հնազանդեցուց, եւ Լորարինկիան նուաճեց :
Մեկ վտանգաւոր բշնամի միայն մնաց այն
ատեն, որ էին բարբարոս Մաճառները, որ
Հենրիկոսի ժամանակն եւս հանգստութիւն
չէին տար Գերմանացւոց : Յանկարծ յանկարծ
Գերմանիոյ զիւղերուն վրայ կյարձակէին, մե-
ջի մարդիկը ցիրուցան կանէին, տներուն կը-
րակ կուտային, ու ոչխարները, կովերը կը-
քշէին կտանէին : Անոնց արշաւանքներէն ա-
զատելու համար՝ Հենրիկոս խոստացաւ ինը
տարի տուրք տալ նոցա, եթէ նոքա իրենց
կողմանէ Գերմանացւոց չղըսէին :

1. Մաճառները հաւանեցան այն ինը տա-
րուան հաշտութեան. իսկ Հենրիկոս այն մի-
ջոցին պատրաստուեցաւ, որ իւր տերութիւնը
ապահովցընէ բշնամեաց արշաւանքներէն : Ա-
սոր համար Գերմանիոյ մեջ ամրոցներ շինեց,
այսինքն մեկ կտոր երկրին չորս քովը խրամ
փորել կուտար ու մեջը բնակիչներ կղներ .
պատերազմի ատեն զեղերուն բնակիչները ա-
նոնց մեջ կմտնէին ու բշնամիներուն դէմ կը-
պատերազմէին : Ետքերը այնպէս ամրացուցած

¹ Ի՞նչ կերպով զօրացուց Հենրիկոս Գերմա-
նիան :

տեղերուն շատը քաղաք դարձան. իսկ անոնց բնակիչներն ըսուեցան քաղաքացիք: Ասոնք պատերազմի ատեն զինուորութիւն կանեին, իսկ խաղաղութեան ժամանակ զանազան արուեստներու կպարապէին:

1. Հենրիկոս ոչ միայն ամբոցներ շինել տրւաւ, այլ եւ զինուորներուն ձեռքը աղէկ զենքեր տուաւ. ու պատերազմ անել սովբեցուց անոնց:

2. Պատերազմական պատրաստութիւնները լմնցնելէն ետեւ, զօրք դրկեց Հենրիկոս Սլաւեաններուն դէմ, որ շատ անգամ իւր տէրութեան վրայ կարշաւէին հիւսիսային կողմէն. Էրչա գետին քովը յաղթեց նոցա, ու երկիրներուն մէկ կտորին տիրեց:

3. Երբոր Մաճառաց հետ դրուած ինը տարեկան ժամանակը լմնցաւ, Մաճառներուն ղեսպանները Հենրիկոսի եկան՝ սովորական տուրքը պահանջելու: Հենրիկոս ծաղրելով բորոտ շուն մի դրկեց անոնց, ասելով որ եթէ այն տուրքին չհաւնին, եւ ուրիշ հարկ ու-

¹ Զինուորութիւնն ինչ կերպով ծաղկեցուց:

² Սլաւեաններուն հետ ինչպէս վարուեցաւ:

³ Ի՞նչ կերպով բոլորովին յաղթեց Հենրիկոս Մաճառներուն:

զեն, քող զան բռնութեամբ առնուն : Ասոր վրայ Մաճառները երկու մեծ խումբ բաժնուած վազեցին մտան Սաքսոնիա . բայց Հենրիկոս՝ զօրքով ղիմացներն ելաւ, ու Մերզերպուրկ բերդին քով սաստիկ կոտորած մի տուաւ անոնց : Այն պատերազմէն ետքը Մաճառները մէյմբն ալ չհամարձակեցան Գերմանիա մտնել Հենրիկոսին ժամանակը :

Որոն Ա.

1. Հենրիկոսի չորս յաջորդներուն ատենը, որոց բազաւորութիւնը 90 տարիի չափ քշեց, Գերմանիոյ մէջ անդադար պատերազմներ կրկնէին (936-1024) : Այն պատերազմաց ատենը Հենրիկոսի որդի Որոն Ա., որ Մեծ ասուեցաւ, այնչափ անուանի եղաւ յաղթութեամբք, որ Մեծին Կարօլոսի կնմանցընէին զինքը :

2. Որոնին ատենը նախ Սլաւեան ազգերը

¹ Հենրիկոսի յաջորդներուն մէջ ո՞վ եղաւ ամենէն երեսելին :

² Որոն ինչպէս վարուեցաւ Սլաւեաններուն հետ : — Իտալիոյ մէջ ինչ գործ ըրաւ : — Մաճառներուն ո՞ր տեղ եւ ինչպէս յաղթեց :

ոտք ելան, որ իւր հայրը հնազանդեցուցեր էր : Որոն յաղբեց անոնց ու քրիստոնեական հաստքի դարձուց, եւ անոնց երկիրներուն ինքը տիրեց՝ *էշպայէն* մինչեւ *Օտէր* գետը : Այն պատերազմէն ետքը՝ Խալիօյ *Ատէշայիտէ* բագուհույն խնդրանօքը՝ Որոն Հիւսիսային Խալիա գնաց, որպէս զի երկպառակութիւնները դադրեցնէ, որ *Վերտէօնի* դաշնակցութենէն իվեր այն երկրին մէջ շատցեր էին : Բայց Գերմանիա դառնալուն պէս՝ պետք եղաւ որ Մաճառաց դէմ ելնէ, որ նորէն Գերմանիա մտեր էին ու ասպատակութիւններ կանէին : Որոն *Աւկապուշկ* (Աւկուսթա) քաղաքին քովը ճակատեցաւ անոնց դէմ, ջարդեց ու ցիրուցան արաւ զանոնք, որով Գերմանիան ազատեցաւ անոնց արշաւանքէն (955) :

1. Մինչդեռ Որոն Մաճառաց դէմ կպատերազմէր, անդիէն Խալիացիք դարձեալ ոտք ելան : Որոն զօրքովը նորէն անցաւ Ալպեան լեռներէն, տիրեց Լոմպարտիոյ, եւ Ատէշայիտէ բագուհույն հետ ամուսնանալէն ետեւ,

¹ Ի՞նչ կերպով Որոն հիւսիսային Խալիան Գերմանիոյ հետ միացուց : — Ե՞րբ ու ինչպէս կայսր ընտրուեցաւ :

Հիւսիսային Իտալիան Գերմանիոյ հետ միացուց : Յաջորդ տարին երբոր Ոթոն Հոռմ գրնաց (961) , պապը զինքը օծեց ու Հռովմէական Կաշար տիտղոսը տուաւ անոր : Անկեց վերջը Գերմանիոյ քաղաւորները սկսան Հռովմէական Կաշար ասուիլ (962) :

1 . Իտալացիք՝ Ոթոնին Լոմպարտիոյ տիրելէն ետեւ ալ չհանդարտեցան : Ոթոնի քաղաւորութեան վերջի ժամանակներն անգամ , եւ մանաւանդ նորա երեք յաջորդաց ատենը անդադար քաղաքական պատերազմ ու երկպառակութիւն էր մեջերնին . եւ կայսերք հազիւ կրնային սանձել թէ զանոնք , եւ թէ անհնազանդ վասալները :

¹ Իտալացիք Ոթոնին ժամանակը հանդարտ կեցան :

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ ՖՐԱՆՔՈՆԻԱՅԻ

ՔԱԳԱՌՈՐԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿԸ.

(1024—1125)

Կոնրադոս Բ, Հենրիկոս Գ, Դ եւ Ե.

1. Սաքսոնիացի բազաւորաց ցեղը հատնելէն ետքը, Գերմանացիք իրենց կայսր Ղրիւն Կոնրադոս Բ անուանով Ֆրանքոնիոյ կոմսը : Այս ցեղէն չորս կայսր, այսինքն Կոնրադոս Բ, Հենրիկոս Գ, Դ, Ե, հարիւր տարիի չափ բազաւորեցին Գերմանիոյ մէջ (1024-1125) : Ասոնցմէ Բ Կոնրադոսի եւ Գ Հենրիկոսի ատենը Գերմանիան երջանիկ ու զօրաւոր էր : Երկուքն ալ, եւ մանաւանդ Հենրիկոս Գ, խիստ եւ ուժով կայսերք էին : Սոքա վասալները

¹ Սաքսոնիացի բազաւորաց ցեղին հատնելէն ետեւ, ո՞ր ցեղը բազաւորեց Գերմանիոյ մէջ : — Ֆրանքոնիացի բազաւորաց մէջ որոնք եղան անուանի : — Հենրիկոս Գ-ին ատենը թնջ վիճակի մէջ էր Գերմանիան :

զսպեցին, հպատակութեան վարժեցուցին, եւ կարգ կանոն պահել տուին ոչ միայն իրենց տերութեան մէջ, այլ եւ սահմանակից քաղաւորութիւններու: Բայց Գ չենրիկոսին մահուանէն ետքը, երբոր անոր *Հենրիկոս Դ* անունով դեռահասակ որդին կայսր նստաւ, Գերմանիան նորէն անկարգացաւ ու տկարացաւ (1075): Ամենէն աւելի վնաս արաւ Գերմանիոյ Գ չենրիկոսին պապին դէմ բացած վեճը:

1. Բանի որ պապերը աշխարհական իշխանութիւն առեր էին ու երկու կայսր օծեր էին, կարծեցին թէ իրաւունք ունին օտար քաղաւորութեանց ներքին գործերուն խառնուելու. ուստի սկսան իրենց նուիրակներուն (լեկաքներուն) ձեռօքը եւրոպայի զանազան տերութեանց հրամաններ դրկել ու սովրեցընել թէ ինչպէս պիտի վարուին ժողովուրդները: Քրիստոնէից մեծ մասը պապերուն հրամանները կրնդունէր ու կկատարէր. անով Հռովմայ եպիսկոպոսները քաղաւորներէն աւելի վեր եղան՝ իրենց ժողովրդեան վրայ ունեցած ազդեցութեամբը: Գրիգորիոս Է պապը՝ Գ չենրի-

¹ Չենրիկոս Դ ինչ վեճ ունեցաւ պապին հետ: — Ինչպէս մարդ էր Գրիգորիոս Է պապը:

կոսին ժամանակակիցը, քէ եւ հասարակ մարդու զաւակ էր, բայց հպարտ եւ փառասեր լինելով՝ կասեր քէ պապը Գրիգորիոսի փոխանորդն է երկրիս վրայ. ուստի պետք է որ ոչ միայն ամենայն մարդ հնազանդի իրեն, այլ եւ ինքն իսկ Հռովմայեցոց կայսրը:

1. Գրիգորիոս է պապէն առաջ՝ քաղաւորները շատ անգամ եպիսկոպոսական աստիճանը կվճառեին (որ *սխմնակաւորութիւն* կասուի): Գրիգորիոս արգիլեց քաղաւորներուն այն տեսակ առուտութիւնը, ու պաշտօնէ ձգեց այն եպիսկոպոսներն որ իրենց աստիճանը ստրկով գնած էին: Անկէց իզատ կանոն դրաւ որ նա միայն կարենայ եպիսկոպոս լինել՝ որուն որ պապը ինքը դրկէ եպիսկոպոսական նշաններ, այսինքն զաւագան ու մատանի. եւ այս էր *խնդիրքո՛ւրա* ասուածը: Որպէս զի եկեղեցականները պապին իշխանութեանը տակ աւելի հաստատ մնան, Գրիգորիոս արգիլեց եկեղեցականներուն աշխարհք մտնել. իսկ արդէն ամուսնացելոց հրամայեց որ իրենց կանանցմէ բաժնուին: Եկեղեցականաց ապրուստն ալ

¹ Գրիգորիոս է պապը քնջ կարգադրութիւններ արաւ:

ապահովցընելու համար՝ պահանջեց կայսրեն
որ քաղաւորական կաշուածներ տրուին նոցա :

1. Այն ատենները Գերմանիոյ դուքսերն ու
կոմսերը ինքնագլուխ իշխանութեամբ կկառա-
վարէին իրենց կաշուածները . բայց Հենրիկոս
Գ զանոնք նուաճել ուզելով՝ սկսաւ նախ Սաքս-
սոնիոյ իշխանները նեղել : Սաքսոնիացիք Հեն-
րիկոսին վրայ զանգատ ըրին Գրիգորիոս Է
պապին . եւ նա հրամայեց Հենրիկոսին որ Հը-
ռոմ երբայ՝ ինքզինքը արդարացընելու հա-
մար պապին առջեւը : Հենրիկոս ծանր պա-
տասխան տուաւ պապին , եւ սպառնացաւ որ
ուրիշ պապ զնէ նորա տեղը : Այն ատեն պա-
պը բանադրանք դրաւ Հենրիկոսին վրայ . այս-
ինքն արգիլեց անոր եկեղեցի երբայ եւ սուրբ
խորհրդոց հաղորդուիլ , եւ ժողովրդեան հրա-
մայեց որ ուրիշ քաղաւոր ընտրեն իրենց :
Գերմանիոյ դուքսերը կպահանջէին որ Հենրի-
կոս կամ Հռովմ երբայ ու պապին հետ հաշ-
տուի , կամ քաղաւորութիւնը ձգէ : Այն ատեն
Հենրիկոս միտքը դրաւ որ իսկոյն ձմեռով՝

¹ Հենրիկոս Գ ինչպէս վարուեցաւ Սաքսո-
նիացի դուքսերուն հետ : — Պապը ինչո՞ւ եւ
ինչ կերպով բանադրանք դրաւ Հենրիկոսին :

մեծ դժուարութիւններով Այսպեան լեռներուն վրայէն անցնելով Իտալիա երբայ ու պապէն թողութիւն խնդրէ: Պապը այն ատենը Հիւսիսային Իտալիոյ *Կանուսա* բերդն էր: Երբոր Հենրիկոս հոն եկաւ, Գրիգորիոս ջուզեց զինքը մեկէն ընդունիլ, այլ դրկեց անոր խաբազն, կամ հաստ բրդէ հասարակ վերարկունմը, որ սովորաբար ապաշխարողները կ'հագնէին: Այն հագուստով, ոտքերը բոպիկ, գլուխը բաց, երեք օր պապին ամրոցին գաւիթը բաց տեղ կեցաւ, եւ յետոյ պապը արձրկեց զինքը նզովքէն. բայց այս եւս իմացուց որ Հենրիկոս չկրնար կայսր անունն ունենալ, մինչեւ որ դատաստանին առջեւը չարդարանայ:

1. Մինչդեռ Հենրիկոս Իտալիա էր, Գերմանացիք իրենց նոր կայսր ընտրեցին *Ռոտուֆուս* կամ *Հռոդուլֆուս* անունով Սուապիոյ դուքսը. բայց Հենրիկոս դարձաւ իւր հայրենիքը, յաղթեց անոր, ու զօրքերը պապին դէմ դարձուց. անոր ալ յաղթեց, ու ամբարտաւան Գրիգորիոս Է-ը իշխանութենէն ձգեց,

¹ Հենրիկոսին տեղը զոմ ընտրեցին Գերմանացիք իրենց կայսր: — Հենրիկոս Բնջպէս արձակուեցաւ բանադրանքէն:

տեղը նոր պապ դրաւ։ Սակայն, նոր պապն ալ նգովք դրաւ Հենրիկոսին վրայ, ու սկսաւ Գերմանացիները անոր դէմ ոտք հանել. այն ատեն Հենրիկոսի որդիքն ալ իրենց հօրը դէմ պատերազմի ելան, ու բազաւորական իշխանութենէն ձգեցին զինքը (1106)։ Վրան շատ ջանցաւ, մեռաւ Հենրիկոս Գ. բայց նգովեալ լինելովը՝ մարմինը բաղման արժանի չսեւսան։ Հինգ տարի այնպէս մնալէն ետեւ՝ պապը արձըկեց զինքը նգովքէն ու հրաման տրւաւ որ բաղեն։

1. Հենրիկոս Գ-ին մահուանէն ետքը, նորա Հենրիկոս Ե որդւոյն ու պապին մէջ կռիւր առաջ գնաց, մինչեւ որ Հենրիկոս Ե հարկաւորեցաւ՝ եպիսկոպոս նշանակելու իշխանութիւնը պապին բողոքելու. իսկ անոնց իրեն տերութեան մէջ կալուածներ տալու իշխանութիւնը իրեն պահեց։ Հենրիկոս Ե Ֆրանքոնիոյ ցեղէն վերջին կայսրը եղաւ։

2. Գերմանիոյ պատմութիւնը շարունակե-

¹ Հենրիկոս Ե ինչ կերպով վարուեցաւ պապին հետ։

² Այն միջոցներուն ինչ երեսելի դէպք պատահեցաւ Գերմանիոյ մէջ։

լեն առաջ պէտք է Արեւմտեան Եւրոպայի ազ-
գաց Երուսաղէմի վրայ պատերազմի երթալը
պատմեմք. վասն զի այն ատենները Գերմա-
նիոյ, Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ քաղաւորներուն
ու ժողովրդոց խելքը այն արշաւանքներուն
հետ էր, եւ անոնցմով մեծամեծ փոփոխու-
թիւններ եղան մեջերնին:

ՇՐՋԱՆ ԵՐՐՈՐԴ .

ԽԱՋԱԿՐԱՅ ԱՐՇԱԽԱՆՔԷՆ ՄԻՆՉԵԼ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳՏԵՈՒԻԼԸ

Խաչակրաց արշաւանքը :

1 . Մեծին Կոստանդիանոսի ատենները Գրիստոսի գերեզմանին վրայ եկեղեցի մի շինուած էր . այն ժամանակէն ի վեր քրիստոնեայք աշխարհիս գանազան կողմերէն Երուսաղէմ կերթային Գրիստոսի գերեզմանին ուխտի : Քանի որ Երուսաղէմ քրիստոնէից ձեռքն էր , ուխտաւորները ազատութեամբ կերթային Յիսուսի չարչարանաց տեղերը տեսնելու : Նոյն իսկ Արաբացւոց ատենը , որ Է դարէն մինչեւ ԺԱ դարը Երուսաղէմի տիրեր էին՝ արգիլուած չէր քրիստոնէից այն տեղերն երթալը : Բայց երբոր 1072-ին Պաղեստինու տիրեցին Տաճիկները կամ Թուրքերը , որ բարբարոս ազգ մըն

¹ Խաչակրաց արշաւանքին պատճառ ինչ էր : — Իսկզբան ինչ ազատութիւններ ունէին քրիստոնեայք Երուսաղէմի մէջ , ու յետոյ ինչ նեղութիւններ քաշեցին :

էր ու առաջ կասալից ծովուն արեւելեան ե-
զերքը կրնակեր, քրիստոնէից ուխտաւորնե-
րը Երուսաղեմի մէջ սկսան հալածանք ու շատ
նեղութիւններ քաշել: Շատ անգամ պատա-
րագի եւ ժամերգութեան ատեն՝ Տաճիկները ե-
կեղեցին կմտնէին կանչուրոտելով, մէջի քրիս-
տոնեաները կնախատէին, ու եկեղեցական
սպասներն ու զարդերը ցելով կապականէին:
Այն բաւական չէր. եկեղեցի մտնել անգամ
չէին բողոք քրիստոնէից՝ առանց շատ ստակ
առնելու անոնցմէ: Քրիստոնեայք այս բանե-
րէն սաստիկ վշտացած՝ սկսան Եւրոպայի տե-
րութեանց զանգատիլ Տաճկաց անգրութիւննե-
րուն դէմ:

1. ԺԱ. դարուն վերջերը (1094) Պետրոս ա-
նունով զաղդիացի կրօնաւորը Երուսաղեմէն
Հռովմ դառնալով՝ Ուրբանոս Բ պապին ներ-
կայացաւ ու ասաց. « Ես Երուսաղեմ զնոցի
« ու տեսայ հոն քրիստոնէից կրած նեղութիւնն
« ու ջարջարանքները. երբոր նոցա խեղճ վի-
« ճակին վրայ կուլայի կողբայի՝ ինքն իսկ
« Քրիստոս երազիս մէջ երեւցաւ ու հրամայեց

¹ Ո՞վ եւ ինչպէս յորդորեց արեւմտեան քրիս-
տոնեաները Երուսաղեմն ազատելու Տաճկաց
ձեռքէն:

« ինձ որ փութամ դառնամ Եւրոպա ու բոլոր
« հաւատացելոց յայտնեմ Աստուծոյ կամքը ,
« որով կհրամայէ նոցա զալ՝ Տաճկաց ձեռքէն
« սուրբ երկիրը ազատել : Ես ալ իսկոյն ճա-
« նապարհ ընկայ , որպէս զի Աստուծոյ հրա-
« մանը կատարեմ . եւ ահա պատրաստ եմ հը-
« րամանդ կատարելու » : Պապը զրկեց զինքն
որ երբայ ասղիս անդին՝ քրիստոնէից Երու-
սաղեմի մէջ քաջած հալածանքներն ու տա-
ռապանքները պատմէ , ու յորդորէ որ Եւրո-
պացիք անհաւատներուն դէմ պատերազմի ել-
նեն : Պետրոս , բոպիկ ոտքով , խարազն հա-
զած , ձեռքը խաչ բռնած , մէջքը հաստ չուան
կապած , ու գլուխը բաց , գեղէ գեղ՝ քաղաքէ
քաղաք քալելով կքարոզէր ու կասէր . « Ո՛վ
քրիստոնեայք , Աստուած կկոչէ զձեզ . ես ինքս
լսեցի շատ անգամ Երուսաղեմի տառապեալ
քրիստոնէից աղաղակը որ կգոչէին . « Ազա-
տեցէք , ազատեցէք զմեզ » . փութացէք ուրեմն
սուրբ երկիրները անհաւատներուն ձեռքէն
ազատելու » :

1. Պետրոսին եռանդուն խօսքերէն այնպէս

¹ Պետրոս անապատականին խօսքերը ընդ
ազդեցութիւն ունեցան :

շարժեցաւ ժողովրդեան սիրտն որ ամենայն քրիստոնեայք պատրաստ էին Տաճկաց դէմ պատերազմի երթալու :

1. Ուրբանոս Բ պապը զնաց Գաղղիա ու Քլերմոն քաղաքին մէջ մեծ ժողով մի արաւ . այն ժողովոյն մէջ երուսաղեմի քրիստոնեից կրած տառապանքներուն վրայ ճառ մի խօսեցաւ , յորում կասէր . « Սրբազան պարտք է ամենուս որ անհաւատից ձեռքէն սուրբ երկիրը ազատեմք . ո՞վ որ այս պատերազմին մէջ զտնուի , յաւիտենական երանութեան արժանի կլինի . իսկ ով որ առանց պատճառի տունը մնայ՝ Աստուծոյ բարկութեանը կհանդիպի » :

2. Այսպիսի խօսքերով կյորդորէր պապը քրիստոնեաները պատերազմի ընդդէմ Տաճկաց . ժողովուրդն ալ մեկ բերան կկանչէր . « Աստուծոյ կամքը այս է » : Այն ատեն սկսան զանազան երկիրներու մէջ պատերազմի պատրաստութիւններ տեսնել . եւ ո՞վ որ սուրբ երկիրը ազատելու համար զինուոր կզըրուէր՝

¹ Պապը ինչ կերպով խաջակրութիւն քարոզեց :

² Ժողովուրդն ինչ կերպով խաջակիր զըրուեցաւ :

կարմիր լաթե խաչ կարել կուտար բեռն վերայ . եւ ահա անոր համար այն արշաւանքը *խաչակրաց արշաւանք* ասուեցաւ :

1 . Առաջին խաչակիրները Գերմանիայէն ելան (1096) , բայց սոցա մեջ ազնուականներ չկային , այլ միայն հասարակ ժողովուրդը գունդ գունդ ժողովուած ճամբայ կելնէր . եւ որովհետեւ մեջերը ոչ կարգ , ոչ զենք , եւ ոչ սլաշար կար , շատը քաղցածութենէ մեռան ճամբան , շատն ալ Մաճառներէն ջարդուեցան , մնացեալները Ասիոյ մեջ ընկան մեռան : Այս հասարակ ժողովրդեան անյաջող արշաւանքէն քանի մի ամիս ետքը , նորընտիր գունդեր կազմուեցան *Կոտփրուա տը Պուշիոն* (կամ *Կոնդուպրէ*) անունով քաջ դքսին առաջնորդութեամբը : Սոցա թիւը՝ թէ հետեւականերուն եւ թէ հեծեալներուն՝ քանի մի հարիւր հազարի կհասներ , եւ բոլորը Գաղղիացիք , Իտալացիք , եւ Նորմանտացիք էին . մեջերնին շատ կոմսեր եւ ուրիշ ազնուականներ

¹ Առաջին խաչակիրներն ուսկից ելան եւ ինչպիսի մարդիկ էին : — Ո՞վ էր սոցա առաջնորդողը : — Քանի տարի քշեց առաջին խաչակրաց արշաւանքը :

եսս կային : Այս զօրքերուն արշաւանքը երեք տարի քշեց , ու Ասիա մտնելէն [վերջը՝ պատերազմէ , սովէ , եւ զանազան ցաւերէ այն-ջափ խաչակիր ջարդուեցաւ , որ հազիւ թէ տասներորդ մասը հասաւ Երուսաղէմ :

1 . Խաչակիրները քաջութեամբ դիմացան այն նեղութիւններուն . ու երբոր Երուսաղէմի աշտարակները հեռուէն տեսան , արտասուք թափելով՝ ու « Երուսաղէմ , Երուսաղէմ » կանչելով երեսի վրայ ընկած՝ երկրպագութիւն ըրին Քրիստոսի տնօրինական տեղեացը : Յետոյ աղօթքներով ու երգերով սկսան Երուսաղէմի պարիսպներուն մօտենալ :

2 . Երուսաղէմը յարձակմամբ միայն կրնար առնուիլ . րայց այն եսս դժուար էր , որովհետեւ քաղաքին չորս կողմը պարիսպ քաշուած էր ամուր աշտարակներով . իսկ մեջի զօրքը գրեթէ երկու անգամ աւելի էր քան թէ խաչակիրները : Քրիստոնեայք քառասուն օրի չափ պաշարեցին Երուսաղէմը . վերջապէս եօթը ժամ սաստիկ պատերազմելէն ետեւ՝ կրցան քաղաքին պարիսպներուն վրայ ելնել :

¹ Խաչակիրներն ինչպէս հասան Երուսաղէմ :

² Ինչ կերպով առին խաչակիրք գերուսաղէմ :

1. Կոտֆրուա առաջինն եղաւ որ շարժական աշտարակի մի վրայէն ցատքեց ելաւ պարբնակին վրայ անոր ետեւէն բոլոր զօրքը վազեց մտաւ Երուսաղեմ (1099) : Քաղաքին մեջ մեծ շփոթութիւն ու արիւնհեղութիւն եղաւ : Խաչակիրները անխնայ կշարդէին զՏաճիկները . փողոցները այլազգեաց դիակներով լեցուեցան , ու արիւնը հեղեղի պէս կվազէր : Երբ որ Երուսաղեմի մեջ այլազգի չմնաց , խաչակիրները լուացին իրենց վրայի արիւնը , ու մեծ հանդեսով , թափօրով , գլուխները բաց , աղօթքներով ու երգերով զնացին մտան եկեղեցին :

2. Ժողովուրդը ուզեց որ Կոտֆրուա տը Պուլիոնը թագաւոր դնեն Երուսաղեմի մեջ . բայց նա չուզեց թագաւորական ոսկիէ պսակը առնուլ հոն՝ ուր Փրկիչն մեր փշեղէն պսակ առեր էր գլուխը . ուստի փոխանակ *Թագաւոր ասուելու , Պաշտպան սրբոյ գերեզմանին* ասուեցաւ : Կոտֆրուային յաջորդեց նորա եղբայրը Բադուովինոս (Պաղտին) , որ Կոտ-

¹ Ո՞վ եղաւ Երուսաղեմն առնողը , եւ ինչ կերպով վարուեցան խաչակիրները Տաճկաց հետ :

² Կոտֆրուային ինչ փոխարէն ըրաւ ժողովուրդը :

Ֆրուայէն ետեւ *թագաւոր Երուսաղեմի* կոչուեցաւ (1100) :

1. Երուսաղեմէն գատ խաչակիրները ուրիշ քաղաքներու, ալ տիրեցին Պաղեստինու մէջ, ու քանի մի իշխանութիւններ հաստատեցին այն երկիրը . բայց որովհետեւ քրիստոնէից զօրքը քիչ մնացեր էր, Տաճիկները մոցա տիրած երկիրները կամաց կամաց ետ առին :

ԴԱՐՁԵԱՒ ԽԱՉԱԿՐԱՅ ԱՐՇԱԽԱՆՔԸ .

2. Երուսաղեմի քրիստոնէից ձեռքը անցնելէն 45 տարի անցնելէն վերջը, Եւրոպայի մէջ յանկարծ լուր մը տարածուեցաւ որ Տաճիկները Եդեսիա (Ուրհա) քաղաքին տիրեր ու կործաներ են : Այս այն քաղաքներէն մէկն էր որ քրիստոնեաները առաջին խաչակրաց արշաւանքին ատենը Տաճկաց ձեռքէն առեր էին :

¹ Երուսաղեմէն ղուրս ուրիշ երկիրներու ալ տիրեցին խաչակիրք :

² Երկրորդ խաչակրութիւնը երբ եւ ընչպէս քարոզուեցաւ : — Ո՞վ էր քարոզողը : — Ո՞վք էին այն ժամանակի թագաւորները :

Այս գործը քրիստոնէից սրտին նորէն մեծ ցատուաւ : *Յեռնարդոս* անունով զաղղիացի սրբակաց կրօնաւորը սկսաւ յորդորել Եւրոպայի բազաւորներն ու ժողովուրդը , որ նորէն պատերազմի ելնեն ընդդէմ Տաճկաց : Այն տատենը Գերմանիոյ կայսրը Կոնրադոս Գ , եւ Գաղղիոյ բազաւորը Լուդովիկոս Է , միաբանեցան ու 100,000 զօրքով ճամբայ ելան դէպ ի Ասիա (1147) : Բայց այս երկրորդ արշաւանքը անյաջող եղաւ : Սովը , հիւանդութիւնը , եւ մանաւանդ թշնամին՝ այնչափ մարդ ջարդեցին որ զօրքը չկրցաւ անգամ մինչեւ Պաղեստին հասնիլ . ուստի պէտք եղաւ որ երկու բազաւորներն ալ՝ երկու տարիի չափ ճամբորդութիւն անելէն ետքը դառնան Եւրոպա :

1 . Մինչդեռ խաչակիրները այս ձախորդութեան մէջ էին , Տաճիկները Պաղեստինու մէջ օր ըստ օրէ կգօրանային . վասն զի իրենց նորընտիր բազաւորն էր սուլդան Սալահադինը , որ Ասիոյ եւ Ափրիկէի մէջ շատ ընդարձակ

¹ Երրորդ խաչակրութիւնն ինչպէս եղաւ : — Ո՞ր բազաւորներն էին Երուսաղեմի վրայ գնացողները : — Ո՞ր եւ ինչպէս մեռաւ Փրեդերիկոս Պարպարոսսա :

երկիրներու տիրելէն ետեւ, սկսաւ քրիստոնէից ձեռքը եղած քաղաքներն ալ ետեւէ ետեւ առնուլ. Երուսաղէմն անգամ չկրցան պաշտպանել քրիստոնեայք, ու նոյնպէս Տաճկաց ձեռքը անցաւ : Պետք եղաւ, որ Եւրոպայի քրիստոնեաները նորէն Տաճկաց դէմ պատերազմի պատրաստուին : Նախ ճանապարհ ելաւ դէպ ի Ասիա Գերմանիոյ Փրեդերիկոս Ա Պարպարոսսա կայսրը 150,000 զօրքով (1487) . նորա ետեւէն Գաղղիոյ Փիլիպպոս Օգոստոս թագաւորն ու Անգղիոյ Հո.իքարտոս Առիւծասիրտն (1491) . սորա ծովով շիտակ դէպ ի Պաղեստին գնացին, բայց այս երրորդ արշաւանքն եւս անյաջող եղաւ : Փրեդերիկոս Ա Փոքր Ասիոյ մէջ գետի մը վրայէն անցնելու, ատենը խղդուեցաւ . զօրքն ալ քիչ ատենէն զրեթէ բոլորովին ջարդուեցան, կէս մի թշնամեաց ձեռքէն, եւ կէս մի զանազան հիւանդութեամբ :

1. Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ թագաւորները մեկմեկու դէմ թշնամանալով, պետք եղաւ, որ Գաղղիոյ թագաւորը զօրքով իւր հայրենիքը

¹ Ի՞նչ կերպով վերջացաւ երրորդ խաչակրութիւնը :

դառնայ . Անգղիոյ քագաւորն ալ մինակ պատերազմելու կարողութիւն չունենալով , նոյնպէս դարձաւ Եւրոպա , թեպէտ եւ Տաճկաց ղեմ շատ քաջութիւններ ըրած , եւ մինչեւ Եւրոսաղեմի պարիսպներուն մօտեցած էր :

1 . Վրան 12 տարի անցնելէն ետեւ , Գաղղիացիք չորրորդ արշաւանքն ըրին այլազգեաց ղեմ (1203) : Բայց այս անգամ միայն մինչեւ Կոստանդնուպօլիս հասան , եւ տիրեցին քաղաքին , որ այն ատենը մեծ անկարգութեան մէջ էր . Յունաց կայսերութեան անունը դրին *Կայսերութիւն Լատինացոց* , եւ այն նոր տերութեան կայսր անուանեցին իրենց զօրագլուխը *Բաղդուիկոս* կամ *Պադուին* :

2 . Խաչակրաց քանի մը անյաջող արշաւանքներէն ետքը՝ տղայք եւս սկսան Երուսաղեմ երթալու պատրաստութիւն տեսնել (1212) . Գաղղիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ 50,000 տղայք ժողովուեցան , զոռնդ կազմեցին , որոց զօրագլուխներն էին քահանաները . բայց այն դեռահասակ տղայոց այն երկայն եւ վտանգա-

¹ Չորրորդ խաչակրութեամբ մինչեւ ուր հասան Եւրոպացիք :

² Տղայոց խաչակրութիւնն ինչ էր , եւ ինչ վերջ ունեցաւ :

որ ճանապարհին մեջ մեծ մասը ջարդուեցան, շատն ալ ծովային առագակներու ձեռքն ընկան ու գերի ծախուեցան Տաճկաց :

1. Խաչակրաց հինգերորդ արշաւանքը աւելի յաջողութիւն ունեցաւ քան թէ առաջինները : Գերմանիոյ Փրեդերիկոս Բ կայսրը խօսք անցուց Տաճկաց սուլդանին, որ Երուսաղէմն ու Պաղեստինու ուրիշ քանի մի քաղաքները քրիստոնէից տայ : Բայց Փրեդերիկոս Եւրոպա դարձածին պէս՝ Տաճիկները նորէն տիրեցին այն քաղաքներուն :

2. Այնուհետեւ Գաղղիոյ Լուդովիկոս Թ քաղաւորը երկու անգամ եւս այլազգեաց դէմ պատերազմի ելաւ : Առաջին անգամ ընտիր ընտիր զօրքերով Եգիպտոս անցաւ (1248), որպէս զի նախ Եգիպտոսի սուլդանին յաղթէ, որոյ ձեռքն էր այն ատեն Պաղեստին : Լուդովիկոս կարծէր թէ Եգիպտոսի տիրելէն ետքը՝ պէտք է որ Պաղեստինն ալ՝ իբրեւ Եգիպտոսի գաւառ՝ իրեն անցնի : Իսկզբան խաչակիրները յաջողութիւն ունեցան . բայց երբոր Եգիպտո-

¹ Հինգերորդ խաչակրութիւնն ինչպէս եղաւ :

² Գաղղիոյ Լուդովիկոս Թ քաղաւորը քանի անգամ եւ ինչպէս պատերազմի ելաւ այլազգեաց դէմ : — Ինչպէս զերի ընկաւ :

սի ներսերը մտան, Տաճիկները շրջապատեցին քրիստոնէից զօրքը, եւ զրեքէ ամենն ալ գերի վարեցին, Լուդովիկոս բազաւորն ալ իմիասին (1250) : Այս կերպով վերջացաւ այն անյաջող արշաւանքը : Լուդովիկոս հարկադրեցաւ ետ տալու բոլոր այն երկիրները՝ որ Տաճկաց ձեռքէն առեր էր, եւ անկէց ի գատ շատ ստակ ալ տուաւ իրեն գերութենէն ազատելուն համար :

1. Քսան տարի ետքը Լուդովիկոս Թ ուզեց նորէն իր բաղդը փորձել (1270) . բայց Ափրիկէի մէջ փոխադրական հիւանդութիւններէ զօրքին շատը կորսընելէն ետեւ, ինքն ալ այն ցաւէն զարնուեցաւ ու մեռաւ :

2. Այնչափ անյաջողութիւններէ ետեւ՝ խաչակիրները մէյմըն ալ սիրտ չարին Տաճկաց վրայ պատերազմի երթալու, եւ Երուսաղէմ այլազգեաց ձեռքը մնաց . յետոյ կամաց կամաց Պաղեստինու ամեն քաղաքներն ալ՝ որ քրիստոնէից ձեռքն էին՝ Տաճկաց ձեռքն անցան (1291) :

¹ Ի՞նչ կերպով վախճանեցաւ Լուդովիկոս Թ :

² Քրիստոնեայք նորէն խաչակրութիւն հանցելն Երուսաղէմի համար :

1. Երկու հարիւր տարիի չափ քշեցին խա-
ջակրաց արշաւանքները (1096-1291), եւ ա-
նոնց մէջ վեց միլիոնէն աւելի քրիստոնեայ
ջարդուեցաւ: Բայց այն արշաւանքները (ինչ-
պէս որ պիտի տեսնեմք) մեծամեծ օգուտներ
բերին քրիստոնեից:

2. Այս ալ դիտելու արժանի բան մըն է
որ քրիստոնեից Տաճկաց դէմ արած արշա-
ւանքներուն ատենները, բուն Եւրոպայի մէջ
ալ խաջակրութիւն կար ընդդէմ հեթանոս Ալա-
եանց եւս եւ Աղանդաւորաց, այսինքն այնպի-
սի քրիստոնեից որ եկեղեցիէն բաժնուեցան
ու անոր ճշմարիտ վարդապետութենէն խոտո-
րեցան: Այն ատենի գլխաւոր աղանդներն էին
Գաղղիոյ մէջ Աղբիգեանք եւ Վալտեացիք՝ հե-
տեւողք *Վալտեան* անունով զաղղիացի վաճա-
ռականին:

3. Քսան տարիի չափ սաստիկ հալածանք-
ներ կրեցին այս հերետիկոսները, եւ այն պա-

¹ Խաջակրաց արշաւանքները քանի տարի
քշեցին, եւ ինչ օգուտ ունեցան:

² Խաջակրաց արեւելք գնացած ատենները
Եւրոպայի մէջ խաղաղութիւն էր:

³ Աղբիգեանց եւ Վալտեացւոց հալածանք-
ները քանի տարի քշեցին:

տերազմներուն հետեւանքը այս եղաւ որ հա-
րաւային Գաղղիոյ պտղաբեր ու գեղեցիկ գա-
ւառները բոլորովին անապատ դարձան :

Ի ԱԶԱԿՐԱՅ ԱՐՇԱԻԱՆՔՆԵՐՈՒՆ

ՀԵՏԵԻԱՆՔՆԵՐԸ

Ասպետութիւն : — Քաղաքէ եւ քաղաքա-
ցիք : — Ուսման եւ արուեստ : — Օրհնիք :

ԱՍՊԵՏՈՒԹԻՒՆ .

1. Սկիզբները Եւրոպացոց գրեթէ բոլոր
զօրքերը հետեւեալ էին, իսկ հեծելազօրքը խիստ
սակաւ , որովհետեւ միայն հարուստ մարդիկ
կրնային ձիաւոր լինել : Այն ձիաւորները առ-
պէտ կասուէին . սովորաբար երկաթի սա-
ղաւարտ ու երկաթի շապիկ կամ զրահ կհագ-
նէին :

¹ Ասպետութեան սկիզբը ինչէն եղաւ :

1. Ասպետները շատ վարպետ էին ձի հեծնելու, եւ զենք բանեցընելու . վասն զի տղակուց այս բաներուն կվարժէին : Խաչակրաց արշաւանքներէն իվեր ասպետները ազնուական կրհամարուէին , եւ առանձին դաս մը կկազմէին : Առանց շատ տարիներ պատերազմելու ոչ ոք չէր կրնար ասպետաց կարգը անցնիլ : Ազնուականի որդին եօքը տարեկան եղածին պէս պէտք էր որ ասպետի մի քով տրուէր՝ ասպետութեան վարժելու համար : Սուքա մանկուիկ (սիւս) կկոչուէին , ու իրենց պաշտօնն էր ասպետին ծառայել եւ անկեց սովորիլ զինախաղութիւն եւ ձի հեծնիլ : Այս մանկուիկները 1½ տարեկանէն ետքը զինակիր կըսուէին , եւ իրենց պաշտօնն էր ասպետին որսի , խնջոյքի եւ պատերազմի գնացած ատենը՝ հետը երբալ : Եւ այն պաշտօնին մեջ կըմնային երիտասարդները մինչեւ 21 տարեկան հասակին . այնուհետեւ զինակիրները՝ եթէ արժանի լինէին՝ մեծ հանդեսով *ասպետ* կընտրուէին : Հանդեսին ատենը , նորընտիր ասպետը՝ խորանին առջեւը երդում կանէր որ

¹ Ասպետները ինչ յատկութիւններ ունէին : — Ինչ կերպով ասպետ կշինէր մեկը :

լինի ճշմարտախօս, բարեպաշտ, պաշտպան հաւատոյ, եկեղեցականաց, որրոց եւ այրեաց, եւ այլազգիները հալածող :

1. Ասպետաց սիրելի գլխաւոր գրօսանքն էր հրապարական եւ բազմութեան առջեւ զինախաղութիւն անել : Սովորաբար նիգակով կը մենամարտէին՝ մեկ ձեռքերնին վահան բռնած : Այն վահաններուն վրայ զանազան բաներ նկարուած կ'լինէին . զոր օրինակ մեկուն վահանին վրայ առիւծի կերպարանք կ'լինէր, միւսին արջ, ուրիշին խաչ, եւ այլն : Եւ որովհետեւ, ասպետները մեկմեկու դէմ մենամարտութեան ելած ատենները՝ շատ անգամ երեսները դիմակով ծածկած կ'լինէին, իրենց վահանին վրայ նկարուած նշանէն միայն կըրնային ճանչցուիլ . եւ ահա այն նշաններէն սկսաւ ազնուական Եւրոպացւոց մեջ կնքանշան գործածելու սովորութիւնը :

2. Ասպետները ընդարձակ կալուածներու տէր էին, եւ իրենք շատ հարուստ կերպով կապրէին մեծամեծ պալատներու կամ ամրոց-

¹ Ասպետաց գրօսանքը ինչ էր : — Ի՞նչ զենքեր կրանեցընէին :

² Ասպետաց ապրուստը ինչպէս էր :

ներու մեջ, որ սովորաբար բարձր լեռներու կամ անմատչելի ապառաժներու վրայ շինուած կլինէին : Այսպիսի ամրոցներուն աւերակները մինչեւ ցայժմ կտեսնուին Եւրոպիոյ շատ կողմերը : Ասպետներէն շատերը իրենց երդմունքը կմոռանային, մանաւանդ Գերմանացիք, եւ իրենց զինակիրներուն հետ դրացի բերդերուն վրայ կյարձակէին . շատերն ալ մեծ ճամբու վրայ աւազակութիւն կանէին . եւ երբ քաղաքացի կամ երկրագործ մարդիկ ապրանքով այն կողմերէն անցնէին, իսկոյն կըրօնէին զանոնք ու կկոշոպտէին :

1. Ասպետներուն անունը առելի հռչակուեցաւ խաչակրաց արշաւանքներուն ատենը . խաչակրաց քաջագոյն զինուորները նոքա էին, եւ քաջութեան օրինակ միւս զինուորներուն : Անոնց մէկ մեծ աղեկութիւնն ալ այն էր՝ որ Պաղեստինու մէջ քրիստոնէից իշխանութիւնը հաստատ պահպանելու կաշխատէին : Երուսաղեմի մէջ, Քրիստոսի սուրբ գերեզմանին քովը վանք մի շինուած էր հիւանդաց եւ աղքատ ուխտաւորաց համար (1118):

¹ Ասպետները զոր ատեն, եւ ինչո՞վ առելի անուն հանեցին :

1. Խաջակրաց առաջին արշաւանքին ետ-
քը՝ շատ Խտայացի ասպետներ այն վանքը մը-
տան՝ մեջի հիւանդներուն ծառայելու, եւ քրիս-
տոնեաները Տաճիկներուն դէմ պաշտպանե-
լու համար: Եւ այսպէս միանգամայն կրօնա-
ւոր եւ զինուորական էին այն ասպետները, եւ
առանձին միաբանութիւն կամ կրօնաւորական
կարգ ձեւացուցին: Այն կարգը իրեն պաշտպան
ընտրեց զսուրբն Յովնաննէս Մկրտիչ, ուստի
եւ նորա անունովը ասուեցաւ *Կարգ Յովնան-
նու Երուսաղէմի*:

2. Երուսաղէմ եկող քրիստոնեայ ճամբորդ-
ներուն պաշտպանութիւն անելու համար, Պա-
ղեստինոս զաղղիացի ասպետներն ալ Երու-
սաղէմի մէջ զատ միաբանութիւն հաստատե-
ցին. իրենց Պաղտին բազաւորն ալ Սողոմոնի
տաճարին քովը բնակութիւն տուաւ, որով
կարգն ալ ասուեցաւ *Ասպետութիւն Տաճարա-
կանաց* (զաղղիարէն *Թաւիլիէ*):

3. Այն կարգին նմանը Պաղեստինոս մէջ

¹ Ասպետները ինչ պատճառաւ կրօնաւորա-
կան կարգի նման եղան:

² Տաճարականաց սկիզբը ինչէն եղաւ:

³ Գերմանական ասպետութիւնն ինչպէս ձե-
ւացաւ:

հաստատեցին նաեւ Գերմանացի վաճառականները, խաջակրաց երրորդ արշաւանքին ատենը (1190) : Ընկերութեան անդամները ամենն ալ Գերմանացի էին, ուստի կարգն ալ *Գերմանական Ասպետութիւն* ասուեցաւ :

1. Երբոր Տաճիկները Պաղեստինն առին, սրբոյն Յովհաննոս ասպետները փոխադրեցան Միջերկրական ծովուն Մալթա կղզին, Գերմանացւոց կարգն ալ զնաց Գերմանիա՝ ու երկար ատեն հոն մնաց . իսկ Տաճարականաց կարգը, որ մեծամեծ կալուածներ ունէր Գաղղիոյ մէջ, խաջակրաց արշաւանքին ետեւ շատի չզնաց՝ վերջացաւ :

ՓԱՂԱՔԻՔ ԵՒ ՓԱՂԱՔԱՅԻՔ.

2. Փաղաքացւոց մեծ մասը արհեստաւոր էր : Երբոր քաղաքացիները շատցան, համարուեստ վարպետները միարանելով զանազան ընկերութիւններ կազմեցին . ամեն ընկերու-

¹ Պաղեստինոս ասպետական կարգերն ինչ վերջ ունեցան :

² Փաղաքացւոց վիճակն ինչպէս էր :

քիւն ալ իրեն համար օրէնքներ ու արտօնութիւններ ունէր :

1 . Քաղաքացւոց մեծ օգուտ արին խաչակրաց արշաւանքները : Յաճախ երթեւեկութիւն անելով դէպ ի հարուստ Ասիան , քրիստոնեաները այնպիսի արհեստներ սովորեցան հոն որ մինչեւ այն ատենը չէին գիտեր , եւ սկսան առուտութիւն ընել այնպիսի ազգաց հետ որ իրենց ծանօթ չէին : Այս կերպով սկսան վաճառականութիւն ընել նախ ծովեզերեայ բնակիչները , Իտալացիք , եւ յետոյ Գաղղիացիք եւ Գերմանացիք : Ասոնք Ասիայէն ապրանք կառնէին ու Եւրոպայի ամեն կողմերը կծախէին , որով քաղաքները շատ հարստացան ու զօրացան : Անկեց ի զատ քաղաքները կշանային որ պէսպէս ազատութիւններ ու իրաւունքներ ձեռք ձգեն . եւ որովհետեւ այն ատենի բազաւորները տկար էին , քաղաքացիք շատ դիւրութեամբ առին իրենց ուղածները :

2 . Նախ Իտալիոյ քաղաքները ազատեցան կայսեր իշխանութենէն , եւ յետոյ Գերմանիոյ

¹ Այն միջոցներուն ինչ կերպով ծաղկեցաւ վաճառականութիւնը :

² Քաղաքացիք ինչ ազատութիւններ ձեռք ձգեցին :

քաղաքները, եւ ամեն մէկը զատ զատ եւ ինքնագլուխ տէրութիւններ կամ հասարակապետութիւններ ձեւացան :

1. Դարձեալ, քաղաքներուն ծաղկելուն մէկ պատճառն այն էր որ ասպետները, մանաւանդ Գաղղիացիք, խաջակրաց արշաւանքով երթալէն առաջ, իրենց կալուածները կամ եկեղեցիներուն եւ կամ վանքերուն կրաշխեին, եւ կամ երկիրները կծախեին, ու անոնց վերայի գերիներուն ազատութիւն կուտային. իսկ այն երկիրները՝ որոց տէրերը ետ չէին դառնար՝ բազաւորին կմնային : Այս կերպով կալուածական իշխանութիւնը սկսաւ պակսիլ, բազաւորաց ոյժը աւելնալ, եւ ազատ քաղաքացւոց թիւը շատցաւ :

2. Գերմանիոյ մէջ ամեն քաղաքացի պարտական էր իրեն քաղաքին ազատութեանը պաշտպան կենալու : Բաց յայնմանէ մէկ քանի քաղաք ալ միաբանեցան զօրք պահելու, որ ցամաքէն ու ծովէն դրկուած ասպրանքներուն պահպանութիւն կանեին . վասն զի այն

¹ Ուրիշ ինչ բանով ծաղկեցան քաղաքները :

² Գերմանիոյ դաշնակից քաղաքներն ինչպէս ձեւացան :

ատենները ճանապարհներուն վրայ առաջակէ
ասպետներ կային որ բերուած ապրանքները
կկողոպտէին : Այս կերպով ձեռացան վաճառա-
շան քաղաքաց դաշնակցութիւնները , ինչպէս
Պրեմեն, Լիսպէք, եւ Համպուրկ, որով նոցա
մեջ վաճառականութիւնը ծաղկեցաւ, եւ բնա-
կիչները հարստացան : Ետքերը այն քաղաք-
ները ասուեցան *Դաշնակցականք* (*Հանգեա-
րիք*) (1240) :

ՍՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՔ .

1. Խաչակրաց արշաւանքներուն ատենը ,
ինչպէս որ բնական է՝ շատ անսովոր անցքեր
պատահեցան , որոց մեջ ասպետները շատ ան-
գամ իրենց քաջութիւնը ցուցնելու առիթ կու-
նենային : Խաչակիրներուն Եւրոպա դառնա-
լէն ետքը՝ շատ երգիչներ սկսան այն ասպետաց
ճամբորդութեան ատեն ըրածները երգերով նը-

¹ Խաչակրաց ժամանակները ո՞ր եւ ինչ կեր-
պով շատցան երգիչները : — Այն երգիչները
ինչ կ'ասուէին : — Իտալիոյ մեջ ո՞յք եղան ա-
նուանիները :

Վարագրել: Այնպիսի երգիչները երեսելի եղան նախ հարաւային Գաղղիոյ տ. Սպանիոյ մէջ, ուր սոքա *վիպասան*, կամ զաղղիարեն *բրուպատուռ* կասուէին, *բրուշկ* բառէն, որ *գտնել՝ հնարել* կնշանակէ: Սոքա քնարները ձեռքերնին՝ ամրոցէ ամրոց կքայէին ու հոն ասպետներուն ու տիկիններուն առջեւ իրենց վիպասանութիւնները կերգէին: Նոյնպիսի վիպասաններ տարածուեցան նաեւ Գերմանիոյ մէջ *Միլենզիկնկէռ* կամ *Մէյսթէռզիկնկէռ* անունով: Առաջինները բազաւորաց եւ իշխանաց պալատները կերգէին իրենց երգերը, իսկ միւսները քաղաքներու մէջ: Իտալիոյ մէջ ԺԳ դարուն անուանի եղան *Տաւնթէ* եւ *Փերրա՛րքա* երեսելի բանաստեղծները:

1. Գրեթէ նոյն ատենները, այսինքն խաչակրաց արշաւանքներէն ետքը, Գերմանացիք սկսան գեղեցիկ տներ ու փառաւոր եկեղեցիներ շինել, եւ այն եկեղեցիները սովորաբար զարդարուած կլինէին գեղեցիկ աշտարակներով ու սիւներով: Այնպիսի շէնքեր Եւրոպայի

¹ Այն ատենները եկեղեցիք ինչ ձեւի եւ ինչ վիճակի մէջ էին: — Ո՞ր քաղաքաց զօրածեւ եկեղեցիներն աւելի անուանի էին:

գրեթէ բոլոր մեծ քաղաքներուն մէջ ալ կային, եւ իրենց ճարտարապետական ձեւովը *Գոթական* եկեղեցիք կասուէին: Հինգ վեց հարիւր տարիէն աւելի է որ այն եկեղեցիները շինուած են, եւ մինչեւ ցայժմ ժողովուրդը անոնց մէջ աղօթք ընելու կերբայ, եւ կգմայլի անոնց գեղեցկութեանը վրայ: Այն ատենի եկեղեցիներուն ամենէն փառաւորներն էին *Քոլոնիայի* եւ *Սթրասպուրկի* մայր եկեղեցիները:

1. Միջին դարերուն ատենը խաչակրաց ժամանակէն առաջ ուսման հետ եղող սակաւ էր եւրոպացոց մէջ. հասարակ ժողովրդեան տգիտութիւնը այն աստիճանի էր որ գրել կարդալ գիտցողները խիստ քիչ էին. վասն զի ուսում ունեցող մարդը չէր սիրուեր. ուսումնականը կախարդ կհամարուէր, եւ շատ անգամ կհալածուէր ու կայրուէր ալ: Ուսումն ու գիտութիւնը գրեթէ միայն քահանաներուն ու կրօնաւորներուն մնացած էր:

2. Բայց խաչակրաց արշաւանքներուն ատեն եւ անկէջ ետքը, շատ Յոյներ բազմու-

¹ Ուսմունքն քննչ վիճակի մէջ էր:

² Ի՞նչ կերպով ծաղկեցաւ ուսմունքը Իտալիոյ մէջ եւ շրջակայ տեղերը:

բեամբ Իտալիա անցան, ու շրջակայ տեղերը
բնակեցան. սոցա հետեւելով՝ Իտալացիք ալ
սկսան նախնեաց զրուածքներուն վրայ տեղե-
կութիւն առնուլ. որով մեջերը ուսումնասի-
րութեան եռանդը վառուեցաւ, եւ սկսան
բարձրագոյն ուսմանց վարժատուններ կամ
համալսարաններ բանալ, նախ Իտալիոյ Պոլո-
նիա քաղաքը, եւ ապա Գաղղիոյ մեջ՝ Փարիզ:
ԺԲ եւ ԺԳ դարերուն մեջ ուրիշներէն աւելի
անուանի եղան Արայրարդու գաղղիացի ա-
տուածաբանն ու փիլիսոփան, անգղիացի բը-
նագետը Պարոն կամ Պէ'րըն, եւ այլք:

Օ Ր Է Ն Ք .

1. Իսկզբան, ինչպէս որ տեսանք, Գերմա-
նացւոց օրէնքները շատ սլարզ ու անկատար
էին: Այն օրէնքներով ամեն տեսակ յանցան-
քի համար ստրկի տուգանքներ միայն որո-
շուած էին. բայց շատ անգամ այնպիսի յան-

¹ Միջին դարերուն քնն օրէնքով կվարուէ-
ին Գերմանացիք եւ ուրիշները:

ցանքներ ու կռիւներ կալատահին, որոց վրայ
այն օրէնքներուն մէջ յիշատակութիւն չկար.
ուստի դատաւորները այնպիսի դիպումներու
մէջ իրենց հասկըցողութեանը համեմատ դա-
տաստան կկրտրէին. եւ այն պատահմունք-
ներն ու նոցա արած վճիռները գրի անցնելով
ու հաւաքուելով՝ ուրիշ ատենի համար օրի-
նաց գիրք կձեւանային: Այս կերպով ժ.Գ դա-
րուն մէջ՝ օրէնքի գրքեր դուրս ելան, *Սաք-
սոնիացոց օրէնք* ըստածները, բայց այն
օրէնքներն ալ շատ պակասաւոր էին: Վեր-
ջապէս Եւրոպայի տերութիւններուն շատին
մէջ Հռովմայեցոց պարզ եւ կատարեալ օ-
րէնքները ընդունուեցան: Այն օրէնքները սո-
վորելու համար Եւրոպայի զանազան կողմերէն
երիտասարդներ կերթային Իտալիա, եւ սովրե-
լէն ետքը՝ իրենց հայրենեաց մէջ կրանեցընէին:

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՄԷՋ ՀՈՀԷՆՇԹԱԻՖԷՆՆԵՐՈՒՆ
ՏՈՀՄԸ

(1137—1254)

Կուէլֆեանք եւ Կիպէլեանք:

1. Մինչդեռ Պաղեստինոս մեջ քրիստոնեայք Տաճկաց հետ պատերազմ կանէին, Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ մեջ քաղաքական պատերազմ ծագեցաւ: Այն պատերազմը բացուեցաւ Ե Հենրիկոսին մահուանէն քիչ մի ետքը, որ Ֆրանքոնիոյ ցեղէն վերջի բազաւորն էր: Հենրիկոս ժառանգ չունենալով, բազաւորական աբոուը Սաքսոնիոյ դքսին ընկաւ. բայց Սուապիոյ դուքսերը չուզեցին որ Սաքսոնիացի լինի իրենց կայսրը: Այն ատենը Գերմանացիք երկու բաժնուեցան, ու երկար ժամանակ իրարու դէմ հակառակեցան. Սաքսոնիոյ դքսին կողմը եղողները՝ Պաւարիոյ Վէլֆ դքսին անունովը ասուեցան *Վէլֆեանք* կամ *Կուէլֆեանք*. Իսկ Սուապիոյ դքսին կողմնակիցները ասուեցան *Կիպէլեանք*:

¹ Կուէլֆեանց եւ Կիպէլեանց սկզբնաւորութիւնը ինչէն եւ ինչպէս եղաւ:

1. Սաքսոնիոյ դուքսը Գերմանիոյ մէջ 12 տարի բազաւորեց. բայց նորա մահուանէն ետքը կայսր նստաւ Կոնրադոս Գ Սուապիոյ դուքսը (1137): Այն ժամանակէն 120 տարիի չափ՝ Գերմանիոյ մէջ բազաւորեց *Հռենշթաւֆենի* ցեղը (1137—1254). եւ Սուապիոյ դուքսերը անոր համար *Հռենշթաւֆեն* կասուեին որ այն անունովը ամրոց մի ունէին Սուապիոյ մէջ:

2. Կոնրադոսին ատենը սկսաւ Կուէլֆեանց եւ Կիպելեանց պատերազմը. բայց կայսրը կըրցաւ առ ժամանակ մի հաշտեցընել երկու կողմը: Կոնրադոսին Փրեզերիկոս Պարպարոսսայաջորդին ատենը, Իտալիոյ մէջ Կուէլֆեանք՝ նոր կողմնակիցներ ձեռացուցին. ասոնց հետ էին նաեւ պապը եւ Լոմպարտիոյ քաղաքները՝ ամենն ալ կայսեր բշնամի: Թէեւ Իտալիոյ մէջ ալ կային կայսեր կողմնակից մարդիկ, որ Գերմանիոյ մէջ եղողներուն պէս Կիպելեանք կասուեին, բայց այն կուսակցութիւնը շատ անելի տկար էր՝ քան թէ Կուէլֆեանք:

¹ Հռենշթաւֆենի ցեղը երբ սկսաւ բազաւորել Գերմանիոյ մէջ:

² Կուէլֆեանց եւ Կիպելեանց պատերազմը երբ սկսաւ ու ընչպէս առաջ զնաց:

1. Փրեղերիկոս Ա, եւ նորա յաջորդները, այսինքն Փրեղերիկոս Բ՝ նորա բոռը, եւ Կոնրադոս Դ, Փրեղերիկոսի որդին, երկար ատեն պատերազմ ըրին Խաւիւոյ մէջ. բայց այն պատերազմէն մեծ շահ մը չունեցան: Թեպէտ քանի մի անգամ կայսերք յաղքող գտնուեցան, բայց կամ խաջակրօքիւնը վրայ գալով, եւ կամ բուն Գերմանիոյ մէջ քաղաքական պատերազմներ բացուելով, կհարկադրէին ձեռքէլ ելնել Խաւիւայէն իրենց զօրքովը. ուստի երկուս կուսակցութեանց կռիւը նորէն կրորդօքեր Խաւիւոյ մէջ: Այսպէս եղաւ, օրինակի համար, հզօր եւ երեսելի Փրեղերիկոս Բ Գերմանիոյ կայսեր ատենը:

2. Սա երուսաղեմէն յաջողութեամբ դառնալուն պէս՝ սկսաւ պատերազմիլ Լոմպարտիոյ քաղաքներուն, եւ պապին հետ. Իննովկենտիոս Դ պապը բանադրեց զինքը: Այն ատենը Գերմանիոյ իշխաններէն շատը՝ բանա-

¹ Գերմանացի կայսերք ինչ պատերազմներ արին Խաւիւոյ մէջ:

² Փրեղերիկոս Բ կայսրը ինչ պատերազմներ արաւ, եւ ինչպէս վարուեցաւ պապին հետ: — Այն ատենները Գերմանիան ինչ վիճակի մէջ էր:

դրեալ կայսեր հնազանդիլ չուզելով՝ իրենց նոր կայսր ընտրեցին։ Այն ընտրութիւնը նոր քաղաքական պատերազմի պատճառ. եղաւ Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ մեջ. որով Գերմանիան այնպիսի անկարգութեան մեջ ընկաւ որ երբ Կոնրադոս Գ-ին մահուանէն ետքը՝ նորա Կոնրադինոս դեռահասակ որդին նստաւ քազաւոր, Գերմանացի իշխաններէն մէկն ալ յանձն չառաւ տերութիւնը կառավարել. ուստի ժողովրդեան մէկ մասը Անգղիոյ քազաւորին եղբայրը ընտրեց, իսկ միւսը Սպանիոյ քազաւորը։ Բայց իրօք մէկն ալ քազաւոր չէր Գերմանիոյ համար, որովհետեւ ոչ Անգղիացիք եւ ոչ Սպանիացիք բանի չէին խառնուեր, Գերմանացիք ալ իրենց ուզածը կանէին. զօրաւորը տկարին նեղութիւն կուտար, եւ տկարին օգնող մարդ չկար, ասպետներուն շատն ալ աւազակութեան հետ էին։ Ասոր համար այն ժամանակները կասուէին *քոնակաւ իրաւանց կամ անիշխանութեան եւ պարսպոյ ժամանակներ*։

1. Կոնրադինոս մեծնայէն ետեւ ուզեց որ

¹ Կոնրադինոս Բնջպէս արաւ քազաւորութիւնը։ — Ի՞նչ կերպով վերջացաւ Հոհենշթաւֆեններուն ցեղը։

զոնէ Հարաւային Իտալիոյ տիրէ, այսինքն Նեապօլսոյ եւ Սիկիլիոյ . վասն զի այս երկիրները իրեն նախնեաց ատենը Գերմանիոյ կայսերացն էին, իսկ Կոնրադինոսին հօրը մահուանէն ետքը՝ պապը զանոնք Գաղղիոյ թագաւորին *Կարոլոս Անժուցի* անունով եղբօրը տրւեր էր : Կոնրադինոս զօրք ժողովեց ու Հարաւային Իտալիա մտաւ . բայց Կարոլոս յաղթեց, զինքն ալ գերի բռնելէն ետեւ՝ Նեապօլսոյ մէջ հրապարակաւ գլխատել տուաւ : Այսպէս վերջացաւ Հոհենշթաւֆեններուն ցեղը :

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ ՀԱՊՍՊՈՒՐԿԵԱՆ ՑԵ-
ՂԷՆ ԵՂԱԾ ԱԻՍՏՐԻՈՅ ԿԱՅՍԵՐԱՅ ԱՏԵՆԸ :

Զուիցերացիք :

1 . Միջին դարուց ատենները Զուիցերիի մէջ (որ հին ատենը *Հելուէտիա* կասուէր) շատ

¹ Միջին դարուց ատենները Զուիցերին ինչ վիճակի մէջ էր :

ազնուականք կալուածներ ունէին, ու սովորաբար ամրոցներու մէջ կրնակէին:

1. Սառ գետոյն եզերքը՝ բարձր ապառաժի մի վրայ՝ մինչեւ ցայժմ կայ այն ամրոցներէն մեկուն ասերակը, որ Հապսպուրկ կասուէր, ու ժ.Գ. դարուն վերջերը Հոռոգուլփոս կոմսինն էր: Սա այնպիսի քաջ եւ իրաւասէր իշխան էր, որ այն ատենները նմանը ազնուականաց մէջ խիստ սակաւ կգրտնուէր:

2. Այն ատենները՝ Հոնէնշքաւֆէն ցեղէն վերջին կայսեր մահուամբը՝ բոլոր Գերմանիան, ինչպէս որ տեսանք, քաղաքական պատերազմներով մեծ անկարգութեան մէջ էր: Գերմանացիք տեսնելով Հոռոգուլփոսին կատարելութիւնները, ու ժողովրդեան առ նա ունեցած սէրն ու մեծարանքը, մտքերը դրին որ նա միայն կրնայ ազատել Գերմանիան ուստի զինքը ընտրեցին իրենց կայսր (1273): Գերմանացւոց յոյսը պարապ չէլաւ. Հոռոգուլփոս աշխատեցաւ որ տերութիւնը բարեկարգէ, եւ ո՞վ որ ուզէր արգելք լինել իրեն այն

¹ Հապսպուրկ բերդը ուր էր:

² Հոռոգուլփոս ինչ կերպով անուանի եղաւ:

ձեռնարկութեանը մեջ, սաստիկ խստութեամբ կ'ապտուհասէր այնպիսիները: Այս կերպով 70 ամրոցէն աւելի՝ որ առաջակներու բոյներ էին՝ կործանեց, ու անոնց տէրերուն գլուխները կտրեց:

1. Յաղթեց նմանապէս Պոհեմիոյ Որրուկար անունով բազաւորին, ու անոր կալուածներէն մեկը, որ էր Ասատրիոյ դքսութիւնը, առաւ իրեն սեպնականեց: Ոստի Հոռոգուլփոսի ցեղը կոչուեցաւ *Հապապուրկեան Ասատրիական*:

2. Յաջորդ կայսերաց մեկը՝ *Ալքերտ Ա* անունով, որ Հոռոգուլփոսի որդին էր, ուզեց որ աւելի եւս ընդարձակէ իւր տէրութիւնը եւ աւելցընէ ոյժը: Զուիցերին այն ատենը Գերմանացւոց իշխանութեանը տակն էր, եւ զանազան կալուածներ բաժնուած էր: Ինքն իսկ կայսրը մեծամեծ կալուածներ ունէր այն երկրին մէջ. բայց երեք անտառախիտ զաւառները, որ էին՝ *Շուից*, *Ուրխ* եւ *Ուերէրվալ*—

¹ Ի՞նչ յաղթութիւններ արաւ Հոռոգուլփոս:

² Զուիցերացիք քանի որ Գերմանիոյ կայսերաց ձեռքն էին՝ ինչպէս կ'կատարուէին: — Ո՞չք էին նոցա գլխաւոր բռնաւորները:

տե՛ն, իրենց հովիւն բնակիչներովը ազատ եւ անկախ էին: Այն գաւառաց բնակիչները իրենց սեպհական կառավարութիւնն ունէին. իսկ երբ կարգէ դուրս բան մի պատահէր, Գերմանացւոց կայսերքը իրենց փոխանորդները կամ գործակալները կղրկէին անոնց, որոց պարտքն էր Զուիցերիի օրէնքով ընել իրենց դատաստանը: Այս կերպով կկառավարուէր Զուիցերիի երկիրը Հռոդուլփուսի ատենը. բայց նորա որդին Ալբերտ Ա, սկսաւ պահանջել որ Զուիցերիի ազատ հովիւները իրեն հպատակին, եւ անոր փոխարէն՝ կխոստանար պաշտպանել եւ սիրել զանոնք իբրեւ իրեն հպատակները: Երբոր Զուիցերացիք պատասխանեցին թէ չեն ընդունիր իրեն առաջարկութիւնը, եւ ազատ կուգեն մնալ, Ալբերտ բարկացաւ նոցա վրայ, ու երկու չար ու անգութ գործակալ դրկեց Զուիցերի, որոց մէկն էր *Կեպէր* եւ միւսը *Լանտէնպէրկ*: Այս գորկալները մէկ մէկ ամբողջի մէջ նստան ու ըսկսան ժողովուրդը նեղել: Զուիցերացիք իսկըզբան կրգանգատէին միայն. բայց տեսնելով որ նոցա անգթութեանցը չափ չկայ, խորհուրդարին որ հալածեն իրենց հայրենիքէն այն բրոնաորները:

1. Կեսէր տեսաւ որ ժողովուրդը տժգոհ է իրմէն, եւ իրեն թշնամիները ճանչնալու համար՝ կըսեն թէ հրապարակին մէջ իւր գլխարկը դրաւ ու հրամայեց որ Զուհեցերացիք անոր դիմացը ծռին կամ երկրպագութիւն անեն, եւ ո՞վ որ այն հրամանին չհնազանդի՝ բանտ դրուի: Գուլիէլմոս Թէլ անուանով երիտասարդ որսորդը այն գլխարկին դիմացէն անցած ատենը չուզեց գլուխ ճկել անոր. թիկնապահներն ալ բռնեցին զինքը շիտակ Կեսէրին դիմացը հանեցին: Կեսէր Թէլին անհնազանդութեանը վրայ բարկանալով, ասաց անոր. « Եթէ դու յիրաւի հմուտ աղետոյնաւոր ես, ցուցուր տեսնեմ վարպետութիւնդ, ու քու որդւոյդ գլխուն վրայ դրուած խնձորը մէկ անգամ նետ նետելով վար առ: » Թէլ արձրկեց նետը աղետէն ու խնձորը վար ձգեց՝ առանց գլխուն դաշելու, ու դարձաւ ասաց Կեսէրին. « Գիտցած լինիս որ եթէ որդիս սպանուեր, ես զքեզ ալ պիտի մեռցընէի: » Կեսէր իսկոյն հրամայեց որ շղթաներով կապեն զինքը ու բանտ դնեն:

¹ Կեսէր ինչ կերպով բռնացաւ: — Ո՞վ ելաւ իրեն դէմ:

1. Երբոր Թեյը լճին վրայէն նաւակով դէպ ի բանտը կտանէին, ցամաքը ցատքեց նաւակէն, ու անտառներուն մէջ աներեւոյթ եղաւ: Կեսէր ետեւէն ընկաւ որ բռնէ Գուլիէյմոսը, բայց նա զինքը հեռուէն տեսածին պէս, նետը արձըկեց ու սպաննեց Կեսէրը:

2. Վրան շատ ջանցաւ, մեկ քանի Զուիցերացի հովիւներ խօսք դրին մեջերնին որ միւս բռնաւորն ալ, այսինքն Լանտենպերկը, սպաննեն: Նոր տարւոյն օրը սովորութիւն ունէին Զուիցերացիք (1308) կով եւ ոջիւար պարզեւ տանելու դատաւորին: Այն դաշնակից հովիւները իրենց ոջիւարներովը գնացին դատաւորին տունը՝ իբր քէ պարզեւ տալու, բայց ներս մտածներուն պէս նախ քիկնապահները բռնեցին, յետոյ դատաւորը, ու իսկոյն իրենց երկրէն դուրս քշեցին: Աւրերտ այս բանս որ լսեց, ուզեց հովիւներէն վրէժն առնուլ, բայց չկրցաւ. վասն զի քիչ ատենէն սպանուեցաւ իւր եղբորորդւոյն ձեռօքը:

¹ Գուլիէյմոս Թեյ ինչպէս ազատեց իւր հայրենիքը:

² Լանտենպերկին վերջը ինչպէս եղաւ:

1. Քանի մի տարի անցնելէն ետեւ՝ երբոր Ալբերտին Փրեդերիկոս որդին կայսր ընտրուեցաւ, նորա Լեոփոլտ անունով եղբայրը շատ զօրքով Զուիցերի գնաց, որ անհնազանդ Զուիցերացիները պատժէ: Բայց երբոր Գերմանացիք ներս մտան, Զուիցերացիք նոցա վրայ յարձըկեցան ու զօրքին մեծ մասը ջարդեցին:

2. Զուիցերացւոց բաղդէն՝ այն ատենը Գերմանիոյ մէջ բաց ի Փրեդերիկոսէն Լուրիշ Բագաւոր մըն ալ կար՝ Լուդովիկոս Պաւերացին: Այս երկու Բագաւորները մէկմէկու դեմ կռիւ ընելէն աչք չբանալով, Զուիցերիոյ վրայ հոգ չեին տաներ:

3. Փրեդերիկոսի մահուանէն ետքը Լուդովիկոս ինքը միայն եղաւ Գերմանիոյ կայսր: Բայց պապը զինքը չսիրելով՝ կպահանջէր ժողովրդէն որ Լուդովիկոսը կայսր չճանչնան իրենց: Անկէց ի գատ՝ Լուդովիկոսին վրայ

¹ Փրեդերիկոս կայսրը ինչպէս վարուեցաւ Զուիցերացւոց հետ:

² Զուիցերացիք ինչ կերպով ազատ մնացին Գերմանացւոց իշխանութենէն:

³ Լուդովիկոս Պաւերացին ինչպէս արաւ կայսերութիւնը:

բանադրանք ալ դրաւ. իսկ ժողովրդին իրենց
բազաւորը սիրելուն համար՝ արգելեց որ ե-
կեղեցի չմըտնեն :

1. Ասոր վրայ Գերմանիոյ դքսերը խօսք
դրին որ այնուհետեւ իրենք միայն ընտրեն
իրենց կայսրը, առանց պապին հաւանութեա-
նը : Այս ընտրութեան համար եօթը իշխանք
նշանակուեցան . Պոհնմիոյ բազաւորը, Հոենո-
սի կոմսը, Սաքսոնիոյ դուքսը եւ Պրանտէն-
պուրկի մարքկրաֆը . եւ եկեղեցական իշխան-
ներ, այսինքն Մոզուստիոյ, Բոյոնիոյ եւ Տրե-
ւիրի արքեպիսկոպոսները : Ասոնք Գերմանե-
րէն *Բիւրֆիւրսը* կոչուեցան, որ կայսրընտիր
կնշանակէ :

2. Կարուոս Դ կայսրը ասոր համար մաս-
նաւոր օրէնք գրեց, եւ հրամայեց որ ոսկեգօծ
արկղի մէջ պահեն . ասով օրէնքն ալ *ոսկե-
կնիք հրովարտակ* ասուեցաւ :

¹ Կայսեր ընտրութիւնը ինչ օրէնքով կշի-
ներ : — Ո՞չք էին կայսրընտիրները :

² Ոսկեկնիք հրովարտակն ինչ էր :

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ ՊԱՏԱՀԱԾ
ԱՆԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ .

Յովնանեա Հուս եւ Հուսեանք :

1. Երկար ատեն քրիստոնէից մեջ տարբերութիւն չկար, ամենը մէկ եկեղեցի կճանչնային : Բայց երբոր Հռովմայ պապերը սկսան հպարտութեամբ իրենք զիրենք գլուխ ամենայն եպիսկոպոսաց՝ յայսինքն գլուխ եկեղեցւոյ համարիլ, քրիստոնեայք Թ դարուն մեջ՝ Կոստանդնուպօլսոյ Փոտ պատրիարքին ժամանակը, եւ յետոյ ԺԱ. դարուն, բոլորովին երկու բաժնուեցան, այսինքն յարեւելեան եկեղեցի, յորում են Յոյնք եւ ուրիշ արեւելեան ազգեր. եւ յարեւմտեան, յորում էին Եւրոպայի քրիստոնեայք. իսկ պապը գլուխ մնաց միայն արեւմտեան քրիստոնէից, կամ հռովմեական կարօյիկ եկեղեցւոյ :

2. ԺԵ դարուն սկիզբը՝ երեք եպիսկոպոս ե-

¹ Արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցւոյ բաժանմունքը երբ եւ ինչպէս սկսաւ :

² Այն ժամանակները քանի՞ պապ կար : — Կոստանդնուս ժողովն ինչպէս եղաւ :

տեսէ եին արեւմտեան եկեղեցւոյն զլուսի լինելու. ուստի մեկուն տեղը երեք պապ եղաւ. մէկը Հռոմ էր, միւսը Սաենիոն (Գաղղիոյ մէջ), եւ երրորդը Սպանիա: Բրիտոնեաները իրենք ալ չգիտէին՝ թէ ասոնցմէ որուն պիտի հնազանդին: Ասով եկեղեցին անկարգութեանց մեջ ընկաւ. պետք եղաւ որ Սիգիսմոնտ կայսեր ատենը՝ որ Կարույոս Դ-ին որդին էր՝ ընդհանուր տիեզերական ժողով լինի Զուիցերիի սահմանին վրայ, Պոտեն լճին քովը՝ Կոստանդիաքաղաքը: Այն ժողովոյն մէջ եին ինքը կայսերը, պապը, 150-էն աւելի իշխաններ եւ կոմսեր, 100 եպիսկոպոս եւ մեկ քանի հազար քահանայ: Ժողովոյն մէջ՝ նախ երեք պապերը ձգեցին իշխանութիւններէն (1414), ու անոնց տեղը մեկ նոր պապ մը դրին. յետոյ խորհուրդ արին թէ ինչպէս վերցընեն եկեղեցական երկպառակութիւններն ու անկարգութիւնները:

1. Նոյն ատենները Փրակայի մէջ (որ Պոհեմիոյ զլխաւոր քաղաքն է) մեկ մարդ մը ելաւ՝ պապին եւ հռովմեական եկեղեցւոյ սաս-

¹ Ո՞վ էր Հռոմ, եւ ինչ էր նորա մոլորութիւնը: — Ինչպէս մեռաւ:

տիկ թշնամի, որ եր Զովհաննէս Հոս' Փրակայի համալսարանին գիտուն եւ խստակեաց վարժապետը: Հոս հրապարակաւ սկսաւ քարոզել ընդդէմ պապին եւ բանադրանաց, ներողութեանց, եւ ընդհանրապէս ամենայն հոռովմեական քահանայից. կասեր թէ «Պապը կըրնայ մոլորիլ, եւ թէ հոռովմեական եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը Աստուածաշնչին տեղ տեղ հակառակ է. օրինակի համար, [հոռովմեականները այնպէս չեն հաղորդուիր՝ ինչպէս որ Քրիստոս հրամայած է. պէտք է կասեր, որ ժողովուրդը երկու տեսակով հաղորդուի, այսինքն Քրիստոսի մարմինն ու արիւնն ալ ճաշակէ, եւ ոչ թէ կարուիկներուն արածին պէս՝ միայն մարմինը», եւայլն: Հոս Կոստանդեան ժողովոյն մէջ կանչուեր էր, եւ կայսրը խոստացեր էր իրեն որ ազատութեամբ երթայ հոն ու ետ դառնայ: Հոս ջանաց ամենայն կերպով արդարացնել ինքզինքը. բայց ժողովը անոր խօսքերուն չնայելով՝ հերետիկոս ճանչցաւ զինքը, այսինքն ժողովրդեան մէջ վնասակար եւ մոլորական վարդապետութիւն տարածող: Եւ երբոր Հոս ջուզեց իրեն վարդապետութենէն ետ կենալ, եպիսկոպոսները թշնամացան անոր, եւ կայսրը իր տօնած խոստ-

մունքը չկատարեց ու պաշտպանութիւն չարաւ : Վերջապէս Հոսսը թշնամիներուն կամօքը ողջ ողջ այրեցին (1415), ինչպէս որ այն պատիժը սովորաբար կուտային հերետիկոսներուն :

1. Յաջորդ տարին մեկ ուրիշ Պոհեմիացի մը այրեցին՝ *Հերոնիմոս Փրակացի* անունով՝ որ Հոսսին մօտիկ բարեկամն ու աշակերտն էր :

2. Պոհեմիացիք իրենց սիրելի Հոսսին եւ Հերոնիմոսին մահը երբոր լսեցին, առաջ սարսափեցան, եւ յետոյ այն վախը կատաղութեան դարձաւ : Այն ատենէն Պոհեմիոյ մեջ շատ մարդիկ սկսան պաշտպանութիւն անել Հոսսին վարդապետութեանը, եւ գատ աղանդ մը հաստատեցին, որոյ անդամները *Հուսեանք* կոչուեցան : Սոքա կպահանջէին որ ըստ վարդապետութեան Հոսսի՝ տրուի ժողովրդեան սրբութիւնը, այսինքն ոչ միայն Քրիստոսի մարմինը, այլ եւ արիւնը, եւ հրապարակաւ քափօրով կքալընէին սկիհը քաղաքին մէջ : Հոսսեանց գլուխն էր Յովհաննէս Զիշքա՝ որ շատ

¹ Հերոնիմոս Փրակացին ո՞վ էր :

² Հոսսեանք ինչ կերպով զօրացան Պոհեմիոյ մէջ : — Ո՞վ էր Զիշքա :

քաջ եւ միանգամայն անգութ մարդ մի էր :

1. Յր մը՝ երբոր Հոսեանք բափօրով կանցնէին քաղաքին խորհրդարանին առջեւէն, պատուհանէն քար մը նետուեցաւ նոցա վրայ, որ Հոսեանց քահանաներուն մէկուն զարկաւ սպաննեց: Հոսեանք ասոր վրայ կատղած՝ մտան խորհրդարանը, ու 11 ատենակալ պատուհանէն վար ձգեցին, ժողովուրդն ալ զանոնք մեռուց: Այն դիպուածը սկիզբն եղաւ ահագին խռովութեան: Հոսեանք՝ Զիշքային առաջնորդութեամբը՝ ամէն տեղ կաթոլիկաց վրայ կյարձակէին ու անոնց եկեղեցիներն ու վանքերը կկողոպտէին ու կայրէին: Քանի մի անգամ զօրք դրկուեցաւ նոցա դէմ, եւ պապը մինչեւ խաչակրական պատերազմ սկսաւ քարոզել Հոսեանց դէմ. բայց նոքա այնպիսի կատաղութեամբ կպատերազմէին որ ոչ ոք չէր կրնար դիմացները ելնել:

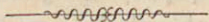
2. Զիշքային մահուանէն ետքը Հոսեանց գրչուխ եղան Պրոկոպիոս մեծն եւ Պրոկոպիոս փոքրն: Սոցա ատենը Հոսեանք գրերէ բոլոր

¹ Ի՞նչ անգրութիւններ արին Հոսեանք:

² Զիշքայէն ետեւ ո՞վ եղաւ Հոսեանց գրչուխ:

Գերմանիան քայեցին ու շատ ամբողջներ, գիւղեր եւ տներ քանդեցին ու այրեցին :

1. Քսան տարի քշեց Հոսեանց պատերազմը. բայց Պրոկոպեանց մահուանէն ետքը՝ իրենք իրենց մէջ կռուելով՝ հաշտուեցան կաթոլիկաց հետ (1536), այն պայմանով որ իրենց ազատութիւն տրուի հնդորդութիւնը ուզածնուն պէս երկու տեսակաւ ընդունել. աւոր փոխարէն՝ Պոնեմիացիք Սիգիսմունտը իրենց կայսր ճանջցան :

ԳՍ.ՂՂԻՍՅԻՌՅ ՎԻՃԱԿԸ ՔՍՓԵԹԵՍՆՅ
ԺԱՄԱՆԱԿԸ.

Անգղիացւոց դէմ պատերազմները :

(987—1328)

2. Գաղղիացւոց ու Անգղիացւոց պատե-

¹ Հոսեանց եւ կաթոլիկաց կռիւր ինչպէս վերջացաւ :

² Քափերեանց ցեղէն ինչ երեսնի բազաւորներ եղան : — Փիլիպպոս Օգոստոս ինչ կերպով արաւ բազաւորութիւնը :

րագմին ատենը , որ Գուլիելմոս Աշխարհակալ ասուած գաղղիացի իշխանին Անգղիոյ տիրելէն իվեր սկսաւ , Գաղղիոյ թագաւորները Քափեթեան ցեղէն էին (987—1328) : Սոցա մեջ երեսելիներն էին՝ Փիլիպպոս Բ Օգոստոս , Լուդովիկոս Թ (Սեն-Լուի) , եւ Փիլիպպոս Գ Գեղեցիկն : Ասոնցմէ երկուքին վրայ արդէն խօսած եմք խաջակրաց պատմութեանը մեջ . զիտեմք նոյնպէս՝ որ Փիլիպպոս Բ , եւ Անգղիոյ թագաւորը Հոնիքարտոս Առիւծասիրտն , խաջակրութեան իմիասին զնացած լինելով՝ մեկմեկու դէմ կռիւ ըրեր էին . որով Տաճկաց դէմ պատերազմը առաջ տանիլ չկրնալով՝ առանց յաջողութեան Եւրոպա դարձեր էին : Կոռույն պատճառը այս էր որ Հոնիքարտոս՝ իբրեւ դուքս Նորմանտիոյ՝ Գաղղիոյ թագաւորին հրամանին տակն էր , բայց իբրեւ Անգղիոյ թագաւոր՝ անկախ էր : Փիլիպպոս Բ պահանջեց որ կամ իրեն հպատակի , եւ կամ Գաղղիոյ մեջ ունեցած երկիրներէն ձեռք քաշէ : Հոնիքարտոս չուզեց անոր պահանջմունքը կատարել . ուստի Փիլիպպոս պատերազմ բացաւ անոր դէմ , ու Հոնիքարտոսին *Յովհաննէս Անհողիկ* անուանով յաջորդին ժամանակը եւս շարունակեց : Այն պատերազմին հետեւանքը այս եղաւ .

որ Գաղղիոյ թագաւորը՝ Յովհաննէս Անողի-
նին ձեռքէն բոլոր Գաղղիոյ մէջ ունեցած եր-
կիրները առաւ (1214) :

1. Այն ժամանակէն Գաղղիոյ թագաւորները
աւելի ուժովցան քան թէ Անգղիացւոցը, եւ
Փիլիպպոս Բ-ին յաջորդներէն մէկը, որ էր
Լուդովիկոս Թ, աւելի եւս ընդարձակեց Գաղ-
ղիոյ տերութիւնը (1226—1270) : Լուդովիկոս
Թ բնութեամբ խաղաղասէր եւ իրաւասէր էր :
Շատերը տեսնելով Անգղիոյ տկարանալը եւ
մէջի երկպառակութիւնները, խորհուրդ կու-
տային իրեն որ տիրէ Անգղիոյ . բայց Լուդո-
վիկոս ոչ միայն մտիկ չարաւ այն խորհրդ-
ղին, այլ եւ ընդհակառակն ետ դարձուց Անգ-
ղիոյ Հենրիկոս Գ թագաւորին իրմէ առած եր-
կիրները : Լուդովիկոսի բոլոր ջանքը այն էր
որ իւր տերութիւնը բարեկարգէ, եւ հպատակ-
ները երջանիկ անէ . ուստի բոլոր տերութեան
մէջ մենամարտութիւնը արգիւտեց, որ մինչեւ
այն ատենը հրաման կար անելու . եւ մէկ
մասնաւոր դատաստան մը հաստատեց՝ իւր
հպատակներուն բողոքները նայելու համար :

¹ Լուդովիկոս Թ ինչ բնութեան տեր էր, եւ
ինչպէս արաւ թագաւորութիւնը :

Լուդովիկոս բարեգործ եւ բարեպաշտ մարդ էր . օրը մեկ քանի ժամ աղօթքով կանգնէր , եւ շատ ջերմեռանդութեամբ Աստուածաշունչը կկարդար . ամենուն հետ խոհեմութեամբ ու անուշութեամբ կվարուէր , հիւանդանոցները կքայէր , ու շատ անգամ անձամբ հիւանդներուն կծառայէր . անվայելուչ խօսքեր դիմացը չէր բողոք որ ասուին . իսկ սուտ խօսող եւ խաբերայ մարդկանց ամենեւին չէր խնայէր : Թեպէտ եւ բնութեամբ հեզ եւ խաղաղասէր էր Լուդովիկոս , բայց ինչպէս որ տեսանք՝ քանի մի անգամ պատերազմի ելաւ Տաճկաց դէմ . սակայն այն պատերազմը իրեն շահուն համար չէր , այլ սուրբ երկիրը անհաւատներուն ձեռքէն ազատելու համար :

1. Փիլիպպոս Գ Գեղեցկին ատենը , որ Նաւարրայի ալ բազաւոր էր Սպանիոյ մէջ , Գաղղիոյ ու Անգղիոյ մէջ նորէն երկար պատերազմ բացուեցաւ (1285—1314) , որ երկու տերութեան համար ալ օգուտ մի չբերելէն ետեւ՝ շատ վնաս արաւ Գաղղիոյ : Այն պատե-

¹ Փիլիպպոս Գեղեցկին ատենը Գաղղիան ինչ վիճակի մէջ էր : — Պապին հետ ինչպէս վարուեցաւ :

րագմը կռռուոյ պատճառ եղաւ նաեւ Փիլիպպոս Դ-ին ու Վոնիփակիոս Ը պապին մէջ : Այն զօրանոր եւ փառասեր պապը սկսաւ պահանջել որ Փիլիպպոս Դ ու Անգղիոյ քաղաւորը Եղուարդ Ա մեկմեկու հետ հաշտուին : Փիլիպպոս պատասխանեց որ պապին բանը չէ քաղաւորական գործերուն մէջ խառնուիլ . եւ այն ծանր խօսքէն զատ՝ սկսաւ հարկ պահանջել իւր տէրութեան մէջ գտնուող քահանաներէն , որ մինչեւ այն ատենը ազատ էին հարկատուութենէ : Պապը այս բանիս չղիմանալով՝ սկսաւ կռիւ ընել Փիլիպպոսին հետ , եւ կուգէր բանադրանք ալ դնել վրան . բայց Փիլիպպոս ոչ միայն չվախցաւ անկէց , այլ եւ հրամայեց որ պապը բանտ դնեն : Ընդհանրապէս Փիլիպպոս բնութեամբ հպարտ , բռնաւոր , խորամանկ եւ ազան մարդ էր :

ԳԱՂՂԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ ՎԱՆՈՒԱՅԻ ՑԵՂԷՆ
ԵՂՈՂ ԹԱԳԱՒՈՐԱՅ ԱՏԵՆԸ

(1328—1589)

*Անգղիոյ պատերազմին շարունակութիւնը :
— Օռլեանի օրիորդը : — Կարողոս Յանդուզն :*

1 . Փիլիպպոս Դ-ին մահուանէն քիչ ատեն ետքը Քաթերեանց արական ցեղը վերջացաւ, եւ Գաղղիոյ արքունի անցաւ Վալուայի ցեղին, որ կանանց կողմանէ Քաթերեանց ազգական էին : Այն ցեղը 261 տարի թագաւորեց Գաղղիոյ մէջ (1328—1589) : Երբոր նոր ցեղին առաջին թագաւորը նստաւ Փիլիպպոս Վալուա, Անգղիոյ Եղուարդ Գ թագաւորը, իբրեւ մօտազոյն ազգական Քաթերեանց, սկսաւ պընդել թէ ինքը պէտք էր Գաղղիոյ թագաւոր ընտրուէր : Ասկեց Եղուարդին ու Փիլիպպոսին մէջ կռիւ բացուեցաւ, որ երթալով բոլորքեցաւ ու սաստիկ եւ երկարատեւ պատերազմ դարձաւ :

¹ Քաթերեանց ցեղին ո՞ր ցեղը յաջորդեց :
— Վալուայի ցեղն ինչպէս սկսաւ թագաւորել :

1. Գաղղիոյ համար ամենէն թշուառ ժամանակը Կարոյոս 2-ին թագաւորութեան ատենն էր, որ 42 տարի տեսեց (1380—1422): Թագաւորած ատենը Կարոյոս ղեռահասակ էր, յետոյ խելքը կորսնցուց. տերութեան կառավարութիւնը Կարոյոսին ազգականներուն ձեռքը մնաց, եւ ասկէց նոցա մեջ ալ կռիւ ու խռովութիւններ ընկան: Նոյն ատենները Անգղիոյ Հենրիկոս Ե թագաւորը զօրքով Գաղղիա մտաւ, եւ բոլոր Նորմանտիոյ տիրելէն ետեւ՝ հարկադրեց Գաղղիացիները որ զինքը Կարոյոս 2-ին յաջորդ ճանչնան:

2. Հենրիկոս զրեթէ Կարոյոսին հետ մեկ ժամանակ մեռաւ. ուստի Գաղղիացւոց մեծ մասը իրենց թագաւոր ճանչցան Հենրիկոս 2-ը, որ Հենրիկոս Ե-ին ուրամսեայ որդին էր. բայց Կարոյոս 2-ին որդին՝ *Կարոյոս Է* անուանով, ինքզինքը թագաւոր հրատարակեց, ու սկսաւ Անգղիացւոց դէմ պատերազմիլ: Անգղիացիք Գաղղիոյ բոլոր հիւսիսային կողմին

¹ Կարոյոս 2 ինչպէս արաւ թագաւորութիւնը:

² Կարոյոս 2-էն ետքը ինչպէս եղաւ Գաղղիոյ վիճակը:

տիրեցին մինչեւ Լուսաո գետը , եւ Յուլեան քաղաքը պաշարեցին , որպէս զի անկեց Լուսաո գետին ընթացքովը հարաւային Գաղղիա մըտնեն : Կարոյոս Է յուսահատած՝ ինչ ընելիքը չէր գիտեր : Բայց այն յուսահատութեան ժամանակը՝ յանկարծ այնպիսի օգնութիւն եկաւ իրեն որ անով թէ ինքը եւ թէ զօրքը սիրտ եւ ոյժ առին :

1. Կարոյոս Է-ին պալատը օր մը գեղացի աղջիկ մը եկաւ ժամ տ'Արք անունով , որ Լոքարինկիա գաւառին փոքրիկ մէկ քաղաքին մէջ ծառայութիւն կանէր (1429) : Այն աղջիկը՝ լսելով ճանապարհորդներուն բերնէն , որ խեղճ թագաւորը եւ բոլոր Գաղղիան մեծ վըտանգի մէջ են , սկսաւ գիշեր ցորեկ մտածել որ իւր հայրենիքը այն վտանգէն ազատելու հնարք մը գտնէ , եւ ջերմեռանդութեամբ կաղօթեր առ Աստուած որ իրեն օգնէ : Շատ անգամ երազին մէջ կտեսներ որ հրեշտակներն ու սուրբերը կերեւեկին իրեն՝ եւ կհրամայէին որ քշնամեաց դէմ պատերազմի երթայ : Այս պատ-

¹ Ո՞վ էր ժամ տ'Արք , եւ ինչ կերպով ազատեց Յուլեանն ու Գաղղիան : — Ի՞նչ վերջ ունեցաւ :

ճառաւ ժան տ'Արք ներկայացաւ Կարոյոս
է-ին, եւ յայտնեց թէ Աստուած կպատուիրէ
իրեն որ հայրենիքը ազատէ, եւ յետոյ տանի
բազաւորը Ռէնս քաղաքը՝ զլուխը բազաւո-
րական բազ դնելու համար, ինչպէս որ սովո-
րաբար հոն կպսակուէին Գաղղիոյ բազաւորնե-
րը : Թազաւորը շատ զարմացաւ այն աղջկան
խօսքերուն, եւ հրամայեց որ բանակը մըտ-
նէ, եւ տան իրեն ասպետական հագուստ,
զենք, եւ ճերմակ դրօշ մը : Իսկոյն ամեն տեղ
լուր տարածուեցաւ թէ Աստուած զիւցազնունի
մը դրկեր է Գաղղիոյ ազատութեանը համար :
Այս համբաւը մեծ ուրախութեան պատճառ ե-
ղաւ ժողովրդեան, ունորէն ոյժ առած՝ վազե-
ցին եկան օգնութեան : Ամեն Գաղղիացի միտ-
քը դրած էր թէ *Յոշեանի օրիորդին* դրօշին
տակը՝ անյաղքելի պէտք է մնայ : Եւ յիրաւի,
այն ժամանակէն Կարոյոսի զօրքերը այնպի-
սի քաջութեամբ եւ սաստկութեամբ պատե-
րազմեցան որ Անգղիացիք չդիմանալով՝ ըս-
կըսան ետ քաշուիլ : Յուէան քաղաքը ազա-
տեցաւ, եւ ժան տ'Արքին գուշակածին պէս՝
Ռէնսի մէջ բազաւորը օծուեցաւ : Այնուհե-
տեւ ժան տ'Արք ուզեց տուն դառնալ, բայց
Կարոյոս շատ խնդրեց որ մնայ՝ մինչեւ որ

մեկ Անգղիացի մը չմնայ Գաղղիոյ մէջ: Ժան տ'Արք թագաւորին խօսքէն չելաւ, բայց աւակամայ. անկէջ վերջը առաջոտան պատերազմական ոգին չմնաց վրան, եւ շատի չքշեց՝ գերի ընկաւ Պուրկոնեանց ձեռքը՝ որ Կարուսին թշնամի էին. անոնք ալ զինքը Անգղիացւոց մատնեցին: Վրան շատ չանցաւ, Գաղղիացիք իրենք այրեցին այն անմեղ օրիորդը իբրեւ կախարդ կին (1431):

1. Ժան տ'Արքին մահը օգուտ մը չբերաւ Անգղիացւոց: Գաղղիացիք հետզհետէ յաղթութիւններ անելով՝ վերջապէս բոլորովին դուրս քշեցին զիրենք Գաղղիայէն: Այն ատեն Կարուս Է Գաղղիոյ թագաւոր ճանչցուեցաւ. ամենէն, եւ Գաղղիոյ մէջ Անգղիացւոց տիրած երկիրները գրեթէ ամենն ալ նորէն Գաղղիացւոց ձեռքը անցան:

2. Գաղղիոյ յաջորդ թագաւորները Կարուս Է-էն ալ աւելի ուժովցան. այնպէս որ Լուդովիկոս ԺԱ, նորա որդին, սկսաւ աշխատիլ որ իրեն հպատակ իշխաններուն երկիրները

¹ Անգղիացիք ինչպէս քշուեցան Գաղղիայէն:

² Լուդովիկոս ԺԱ. ինչ կերպով արաւ թագաւորութիւնը:

ձեռք բերե, ու ինքնիշխան թագաւոր լինի բոլոր Գաղղիոյ (1461—1483) : Այն ատենները Գաղղիոյ ամենէն հարուստ եւ ամենէն ուժով իշխանն էր Պուրկոյնի դուքսը *Կարոլոս Յանդուզե*, որոյ ձեռքն էին՝ բաց ի Պուրկոյնի դքսութենէն՝ նաեւ Պելճիոյ ու Հոլանտայի մէկ մասը : Այս դուքսը թագաւոր ուզելով լինել՝ խնդրեց Գերմանիոյ *Փրեդերիկոս Գ* անունով կայսրէն (որ այն ատենը Եւրոպայի կայսերաց մեջ ամենէն մեծը կսեպուէր) որ զինքը թագաւոր ճանչնայ : Փրեդերիկոս Գ հաւանեցաւ, բայց այս պայմանաւ որ Կարոլոսի աղջիկն ու ժառանգը՝ իւր Մաքսիլիմիանոս որդւոյն տայ : Բայց Կարոլոսի թշնամին՝ Լուդովիկոս ԺԱ կջանար վնաս ընել անոր, եւ կայսեր կհասկըցընէր թէ Կարոլոսի միտքը Գերմանիոյ կայսերական թագը ձեռք ձգել է : Անոր վրայ Փրեդերիկոս Գ Կարոլոսէն ետ քաշուեցաւ, ու անոր հետ չուզեց ամենեւին գործ ունենալ : Կարոլոս տեսնելով իւր գործոյն անյաջողութիւնը, միտքը դրաւ որ պատերազմով ընդարձակէ տերութիւնը : Նախ Լոթարինկիոյ վրայ յարձակեցաւ՝ որ իւր երկրին սահմանակից էր, ետքը Զուիցերլի վրայ : Զուիցերլի պատերազմը չյաջողեցաւ, ու Կարոլոս ինքն ալ

սպաննուեցաւ : Այն ժամանակը Լուդովիկոս
ԺԱ Պուրկոյնի ալ տիրեց . անով Գաղղիան ա-
մենէն ուժով տերութեանց կարգը անցաւ :

Ա Ն Գ Ղ Ի Ա

1. Գուլիելմոս Աշխարհակալին յաջորդնե-
րուն ատենը , Անգղիոյ մեջ խռովութիւնն ու
երկպառակութիւնը անպակաս էր : Այն քա-
ղաւորները հարկադրուած էին մէյմը Գաղղիա-
ցոց դէմ պատերազմելու , մէյմը իրենց իշ-
խաններուն ու ժողովրդեան ապստամբութիւ-
նը զսպելու : Հենրիկոս Ա-ին մահուանէն ետ-
քը , որ Գուլիելմոսի ցեղէն վերջի քաղաւորն
էր , նորա ազգականները երկար ատեն կռիւ
ունեցան իրենց մեջ . իւրաքանչիւրը կուգէր
Անգղիոյ քաղաւոր լինել : Վերջապէս Գաղղիա-
ցի իշխաններէն մեկը , որ Նորմանտիոյ եւ
Անժուի տերն էր , *Հենրիկոս Փրանքածէ* ա-
նունով , Անգղիոյ քաղաւորն ստաւ , եւ կո-
չուեցաւ *Հենրիկոս Բ* :

¹ Գուլիելմոս Աշխարհակալէն ետքը ինչ վի-
ճակի մեջ էր Անգղիա :

1. Սա իւր ժամանակին երեւելի բազաւորներէն մէկն եղաւ : Իռլանտայի տիրեց, եւ իւր ապրտամբ իշխանները զսպեց : Բայց իրեն որդւոցը ժամանակը, որ էին *Հոփքարտոս Առիւծասիրտն* եւ *Յովհաննէս Անհողին*, Անգղիոյ մէջ նորէն խռովութիւններ ծագեցան : Քաջասիրտ Հոփքարտոսը իւր կենաց մեծ մասը պատերազմով անցուց, եւ Անգղիոյ վրայ ամենեւին հոգ չէր տաներ : Անգղիացի ազնուականները ոյժ առնելով՝ իրենց բազաւորին դէմ ապստամբեցան : Իսկ Հոփքարտոսին *Յովհաննէս Անհողին* անունով եղբօրը ատեն՝ Անգղիոյ մէջ անկարգութիւնները այն աստիճանի հասան որ ոչ ոք չէր ուզեր բազաւորին հնազանդիլ : Ժողովուրդը ստիպեցին զինքը որ իրենց նոր օրէնք կամ սահմանադրութիւն տայ, որով քե՛ ազնուականաց, քե՛ եկեղեցականաց, եւ քե՛ հասարակ ժողովրդեան մեծամեծ իրաւունքներ եւ ազատութիւններ տրուեցան : Իսկ բազաւորին ձեռքը քիչ իշխանութիւն մնաց :

¹ Հենրիկոս Բ Փլանբաժնէ խնայեա արաւ բազաւորութիւնը : — Ո՞վ եղաւ նորա որդւոցը մէջ անուանի :

1. Անկէց ի զատ պապը առաւ Յովհաննէսին ձեռքէն Անգղիան ու Իռլանտիան, եւ հպատակ դքսի իշխանութիւն միայն տուաւ իրեն. իսկ Գաղղիացւոց դէմ բացուած պատերազմը՝ ինչպէս որ տեսանք՝ Հռիփարտոսին ու Յովհաննէսին ժամանակն ալ տեսց. Գաղղիոյ քաղաւորը ետ առաւ Յովհաննէսէն բոլոր Գաղղիոյ մէջ ունեցած երկիրները : Ասոր համար էր որ *Անհող* կամ *Անհողին* (*Ասե-թէռ*) անունը տուին իրեն :

2. Նորա յաջորդին, այսինքն Հենրիկոս Գ քաղաւորին ատենը (1216—1272), ազնուականները ուզեցին որ աւելի իշխանութիւն ձեռք ձգեն, եւ ստիպեցին Հենրիկոսը որ ազնուականներու մասնաւոր խորհրդարան (փարլամենթ) հաստատէ, տէրութիւնը կառավարելու համար : Ժողովուրդը այս կարգադրութեան հաւանելով՝ ապստամբեցաւ ազնուականաց դէմ : Ուստի Հենրիկոս ու նորա ժառանգը եղուարդ Ա հարկադրեցան քաղաքացւոց ալ հրաման տալ, որ իրենց կողմանէ ալ երեսփոխաններ

¹ Յովհաննէս ինչո՞ն *Անհող* ասուեցաւ :

² Անգղիոյ խորհրդարանը կամ Փարլամենթը ի՞նչ կերպով սկսաւ :

ղրկեն խորհրդարանը՝ տերութեան մեծամեծ գործերուն վրայ խօսելու համար : Այն ժամանակէն Անգղիոյ խորհրդարանը կամ փարլամենթը երկու կրածնուի . մեկը *վերին*, միւսը *ստորին պալատ* : Առաջինին մեջ կհաւաքուին մեծամեծ ազնուականներն ու եկեղեցականները , իսկ երկրորդին մեջ քաղաքացիք :

1. Անոր յաջորդող բազաւորաց մեջ աւելինշանաւորներն են՝ եղուարդ Ա-ին բոռը՝ եղուարդ Գ , եւ Հենրիկոս Գ , որ երկարատեն պատերազմ արին Գաղղիացոց դէմ , ինչպէս որ տեսանք : Այն պատերազմը Անգղիացոց համար ձախորդ զնաց . քիչ ժամանակէն ալ քաղաքական պատերազմ բացուեցաւ մեջերին (1453) :

2. Այն ժամանակը Անգղիոյ բազաւորաց ցեղը երկու ճիւղ բաժնուեցաւ . մեկը կասուէր *լէնքասքրի* ցեղ , եւ միւսը *եօքքի* ցեղ : Հենրիկոս 2 Լէնքասքրի ցեղին ղուքսերէն մեկն

¹ Հենրիկոս Գ-ին յաջորդներուն մեջ ո՞վ եղաւ երեսելի :

² Ճերմակ ու կարմիր վարդերուն պատերազմը ինչ էր : — Ի՞նչ կերպով ու թրք վերջացաւ :

էր : Սորա ատենը Եօրքի ցեղը բազաւորութիւնը Լէնքասքրեանց ձեռքէն առնուլ ուզելով՝ պատերազմ բացաւ նոցա դէմ : Երեսուն տարիէն աւելի քշեց այն պատերազմը , եւ երկու կողմին զրօշներուն անունովը կոչուեցաւ ճերմակ վարդի ու Կարմիր վարդի պատերազմ : Լէնքասքրի ցեղին կնքանշանին մէջ կարմիր վարդ ձեւացած էր , իսկ Եօրքինը ճերմակ : Եօրքի ցեղը յաղթող գտնուեցաւ , խեղճ Հենրիկոսը բռնեցին բանտ դրին , եւ վերջը մեռուցին : Անկէց ի զատ՝ բոլոր Լէնքասքրեան ցեղն ալ մեռուցին՝ բաց ի Հենրիկոս Ռիչմոնտ կոմսէն , որ Թուտորեանց ցեղէն էր : Ռիչմոնտ կոտորածին ատենը՝ Գաղղիա փախած էր , բայց յետոյ դարձաւ եկաւ Անգղիա , ու Եօրքեաններուն յաղթելէն ետեւ՝ Անգղիոյ բազաւոր նստաւ՝ *Հենրիկոս Է* անունով , եւ բազաւորական արոժոյն վրայ հաստատ մնալու համար՝ Եօրքի ցեղէն օրիորդ մի իրեն հարս առաւ (1485) : Բայց բուն հակառակութիւնը նորա Հենրիկոս Ը որդւոյն ատենը միայն վերջացաւ : Թուտորին ցեղը 120 տարի բազաւորեց Անգղիոյ մէջ :

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԻՏԱԼԻԱ.

1. Հիւսիսային Իտալիոյ մէջ Կուէլֆեանց եւ Կիպելեանց, այսինքն ազնուականաց ու Լոմպարտիոյ քաղաքաց պատերազմը երկար տեւեց քչեց: Վերջապէս ԺԳ դարուն մէջ Կիպելեանք յաղթող ելան, տիրեցին բոլոր Լոմպարտիոյ, եւ անոնք ղրին *Միլանի դքսութիւն*, եւ Միլան անոր գլխաւոր քաղաքն եղաւ: ԺԶ դարուն սկիզբները այն նոր ղըքսութեան Գաղղիացիք տիրեցին, անոնցմէ ետքն ալ Սպանիացիք, որ 200 տարիի չափ հոն մընացին:

2. Բաց ի այն տերութենէն՝ Հիւսիսային Իտալիոյ մէջ երկու զօրաւոր տերութիւն ալ կար, որ էին *Վենետիկ* եւ *Ճենովա*:

3. Աղբիական ծովուն հիւսիսային կողմը, Իտալիոյ եզերքին քովերը շատ մը մանր կըղզիներ կային՝ մեկմեկէ ջրանցքներով բաժ-

¹ Իտալիոյ մէջ Կուէլֆեանց ու Կիպելեանց կռիւներն ինչպէս վերջացան:

² Ուրիշ ինչ տերութիւններ կային Հիւսիսային Իտալիոյ մէջ:

³ Վենետիկոյ տերութիւնն ինչ կերպով սկըսաւ:

նուած : Քրիստոսի բուականին Ե դարուն մեջ երբոր Հոնք եկան Իտալիա մտան , հարուստ Հռովմայեցիներէն շատերը այն կղզիներուն վրայ քաշուեցան , ու հոն սկսան վաճառականութիւն անել . քաղաք ալ շինեցին *Վենետիկ* անունով , որ ետքերը շատ հարստացաւ ու մեծ անուն հանեց :

1. Վենետիկ քաղաքը կղզիներու վրայ շինած է , եւ շատ մը ջրանցքներ ունի . բայց այն կղզիները մեկմեկու հետ զեղեցիկ կամուրջներով կապուած են , ու ջրանցքներուն երկու կողմը փառաւոր տներով զարդարուած . իսկ անոնց ետեւը՝ դեպ ի կղզիներուն մեջտեղը՝ ընդարձակ հրապարակներ կան : Լայն փողոցներ չգրտնուելուն պատճառաւ՝ քաղաքին մեջ կառքեր չկան , այլ անոնց տեղը նաւակներ , որով մեկ տեղէն միւսը կանցնին ջրով :

2. Խաչակրաց ատենները Վենետիկ ամենահարուստ եւ փառաւոր քաղաքներէն մեկն էր Իտալիոյ մեջ : Բնակիչները կամաց կամաց

¹ Վենետիկ քաղաքը ինչպէս շինուած է :

² Ե՞րբ եւ ինչպէս գօրացան Վենետկեցիք :

տիրեցին Ադրիական ծովուն մէջի կղզիներուն
ու Խալիոյ ծովեզերքներուն, եւ ամեն տեղ
իրենց գաղթականները բնակեցուցին. իսկ ԺԳ
եւ ԺԵ դարերուն ատենը Հիւսիսային Խալիոյ
քաղաքներուն շատը նոցա իշխանութեանը
տակն ընկան : Վենետկեցւոց նաւերը շատ
ծովեր կքայէին, եւ հեռու տեղեր կերթային :
Քաղաքին հարուստ վաճառականները ազնւ-
ական կամ իշխան կսեպուէին, ու մեծ իշ-
խանութիւն ունէին իրենց ձեռքը . այնչափ
որ նաեւ իրենց դուքսը (որ նոցա լեզուովը
Տօժ կասուէր) բան մը չէր կրնար անել ա-
ռանց նոցա խորհրդին :

1. Ճենովան Խալիոյ հիւսիսային կողմն է՝
Ճենովայի ծոցին եզերքը : Այս քաղաքը նոյն-
պէս գեղեցիկ, շէն եւ հարուստ քաղաք էր :
Հիանալի մարմարիոնեայ պալատներէն ու իւր
նաւահանգիստը կեցած հարիւրաւոր նաւերէն
կերեւնար՝ թէ որչափ հարուստ էին Ճենովացիք :
Սոքա ալ Վենետկեցւոց պէս վաճառականու-
թիւն կանէին ու Ասիա կղրկէին իրենց նաւե-
րը . բայց Վենետկեցիք թէ վաճառականու-

¹ Ճենովան ո՞ւր եւ ինչպիսի՞ քաղաք է :

քեամբ եւ քէ ուժով աւելի վեր կհամբուռին :

1. Ճենովացիք Վենետկեցւոց վրայ նախանձելով, շատ անգամ պատերազմի կգրրգռէին զանոնք. բայց այն պատերազմներով իրենք միայն վնաս կկրրէին, վասն զի Վենետկեցիք ամեն անգամ կյաղթէին Ճենովացւոց : Ճենովացիք աւելի եւս վնաս կրեցին՝ ազնուականաց ու ժողովրդեան մեջ եղած կռիւներէն ու խռովութիւններէն : Այսպիսի անկարգութիւններով այնչափ տկարացաւ Ճենովայի հասարակապետութիւնը, որ ժ.Դ եւ ժ.Յ դարերուն՝ անդադար կյաղթութիւն մէյմը Միլանցիներէն, մէյմը Գաղղիացիներէն :

2. Միջին Իտալիոյ մեջ խաչակրաց արշաւանքներէն յետոյ շուտով երեսելի եղաւ Փլորենտիա կամ Ֆիորենցա քաղաքը : Սորա բնակիչները քանի մի դրացի քաղաքներու տիրելէն ետեւ, միաւորեցան նոցա հետ ու *Փլորենտեան հասարակապետութիւնը* հաստատեցին : Բայց

¹ Ճենովացիք ինչպէս եւ որչափ զօրացան :

² Միջին Իտալիոյ մեջ ինչ երեսելի քաղաք եւ տէրութիւն կար այն ատենները : — Փլորենտիոյ դուքսերուն մեջ ամենէն երեսելին ո՞վ եղաւ :

Իտալիոյ միւս քաղաքաց պէս Փլորենտիոյ հասարակապետութեան մէջ ալ ազնուականաց ու հասարակ ժողովրդեան մէջ երկարատեան կռիւ կար : Վերջապէս ժե դարուն մէջ, երբ որ Փլորենտիոյ կառավարիչն էր *Կոզմաս Մետիչի* անունով հարուստ, բարեզործ եւ առաքինի իշխանը, քաղաքին անկարգութիւնները դադրեցան, եւ փառաւոր ու բարեբաղդ բազաւորութիւն մը եղաւ :

1. Կոզմաս մասնաւոր սէր ուներ գիտութեանց ու արհեստից վրայ . ասոր համար Յունաստանէն շատ գիտուններ եւ արհեստագէտներ հրաւիրեց Իտալիա : Մեծ փողով կըզներ հին երեսելի մատենագրաց զրքերը եւ լապատկերներ, որով Փլորենտիոյ մէջ հարուստ քանգարան մը ձեւացաւ :

2. Փլորենտիան աւելի եւս փառաւորութեան ժե դարուն վերջերը, Կոզմայի՝ *Լաւրենտիոս Մետիչի* անունով բոռան ատենը : Սորա ժամանակը հաւաքութեան Փլորենտիոյ մէջ այն ատենի հռչակաւոր նկարիչները, եւ ա-

¹ Աւելի ինչո՞վ անուանի եղաւ Կոզմաս :

² Ժե դարուն վերջերը ինչ վիճակի մէջ էր Փլորենտիա, եւ ո՞վ էր անոր իշխանը :

նուանի գիտունները . շատ երիտասարդներ ալ
Եւրոպայի ամեն կողմերէն հոն կուգային՝ գի-
տութիւն ու արուեստ սովորելու :

1. Պապին իշխանութեան տակը գտնուած
երկիրները, որ նոյնպէս միջին Իտալիոյ մէջ
էին, *Եկեղեցական նահանգ* ասուեցան : Այս
*գաւառ*ին մէջ քանի մի քաղաքներ կային,
որոց գլխաւորն էր *Հռոմ* :

2. Մինչեւ ժ. դարը պապերը առաջ Փրան-
կաց քագաւորներուն իշխանութեան տակն է-
ին, եւ յետոյ Գերմանացոց : Բայց ժ. դարէն
վերջը ինքնիշխան քագաւորներ եղան :

3. Այն միջոցին Կուէլֆեանց եւ Կիպելեանց
կռիւները անդադար էին պապին տերութեա-
նը մէջ . ուստի եկեղեցական նահանգը տակն
ու վրայ եղաւ . բայց ժ. դարուն վերջերը
պապերը նորէն Հռոմ վերադարձան, եւ
կրցան իրենց երկրին մէջ եղած անկարգու-
թիւնները վերցընել :

¹ Եկեղեցական նահանգ ասուածը զորն է :

² Պապերը Յիսուսի սկսան ինքնիշխան քագա-
ւոր լինել :

³ Կուէլֆեանց եւ Կիպելեանց կռիւներուն
ատենը ինչ վիճակի մէջ էր պապին տերու-
թիւնը :

1. Կոնրադինոսի մահուանէն ետքը հարա-
ւային Իտալիոյ՝ այսինքն Նեապօլսոյ եւ Սի-
կիլիոյ տիրեց Կարոլոս Անժուցին: Բայց այն
ատենը դեռ բաւական զօրաւոր էին Կիպե-
լեանց կողմնակիցները, եւ Կարոլոս կհալա-
ծէր զանոնք՝ իբրեւ իւր վտանգաւոր թշնա-
միները:

2. Աւելի չարչարանք կրողները Սիկիլիա-
ցիք եղան, որոց Գաղղիացիք շատ նեղութիւն
կուտային, եւ խիստ կերպով կվարուէին հե-
տերնին: Սիկիլիացիք այն բռնութեանը չղի-
մանալով՝ մտքերը դրին որ իրենց ոխը առ-
նուն անոնցմէ:

3. Օր մը Սիկիլիոյ *Փալէրմոյ* աստած զըլ-
խաւոր քաղաքին բնակիչները՝ խումբ խումբ
քաղաքէն դուրս եկեղեցի կերթային երեկոյ-
եան ժամու: Ճանապարհը քանի մի Գաղղիա-
ցիք մօտեցան անոնց, ու կռիւ բացին հետեր-
նին. կռուոյն մէջ Գաղղիացիներէն մեկը Սի-

¹ Նեապօլիս եւ Սիկիլիա ինչպէս կկոռա-
վարուէին:

² Սիկիլիացիք ինչ նեղութիւն կրեցին Գաղ-
ղիացիներէն:

³ Սիկիլիացի Գաղղիացւոց ջարդը ինչպէս ե-
ղաւ:

կիլիացի օրիորդի մը այնպէս գարկաւ, որ օրիորդին սիրտը անցաւ : Սիկիլիացիք այս բանիս վրայ կատողած, դանակներով Գաղղիացւոց վրայ յարձակեցան, ու անոնցմէ շատը մեռուցին . անկեց վազեցին քաղաքը, եւ բոլոր մեջի Գաղղիացիները մեռուցին, ծեր' տրդայ ջնայելով : Այս անարկու կոտորածը *Սիկիլեան երեկոթամ* կասուի, երեկոյեան ժամու առնն սկսած լինելուն համար : Փալերմացւոց օրինակին նայելով, բոլոր Սիկիլիոյ բնակիչներն ալ Գաղղիացիները ջարդեցին, եւ այնուհետեւ Սպանիոյ իշխաններէն մեկը դրին իրենց թագաւոր, որ Կոնրադինոսի ազգականներէն էր (1282) :

1. Կարոյոս Անժուցին նորէն աշխատեցաւ որ Սիկիլիացիները նուաճէ, բայց չկրցաւ : Նեապօլիս առաջ ինքնագլուխ թագաւորութիւն եղաւ, իսկ յետոյ Սպանիոյ գաւառներուն կարգն անցաւ (1458) :

¹ Սիկիլիան մնաց Սպանիացւոց ձեռքը :

ՊԻՐԵՆԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂԶԻՆ

Ծովային ճանապարհի գտնուիլը դեպ
ի Հնդկաստան :

1. Գրեթէ բոլոր Պիրենեան բերակղզին —
որ այժմեան Սպանիան ու Փորթուկալն է —
Գաղղիոյ սահմանակից է հարաւային կողմէն,
ու անկեց Պիրենեան լեռներով կրճնուի :
Ըղարուն մեջ այն բերակղզւոյն տիրեցին Արա-
բացիք. միայն հիւսիսային կողմը կրնակէին
Վիսիգոթները, որ այն ատենէն սկսեալ՝ 800
տարիի չափ կալատերազմէին Արաբացւոց դէմ :
Այն պատերազմներուն ատենը մէյմը մեկը կը-
յաղքեր, մէյմը միւսը. վերջապէս Գորացիներ-
ը յաղթող ելան, ու Արաբացիները Սպանիայ-
էն քշեցին :

2. Արաբացիներէն առնուած գաւառներէն
քանի մի մանր քաղաւորութիւններ ձեւացան,

¹ Պիրենեան բերակղզին ո՞րն է, եւ ատենով
որո՞ւ ձեռքն էր :

² Արաբացւոց քշուելէն յետոյ Սպանիան
ի՞նչ վիճակի մեջ էր :

որոց մեջ երեւելիներն էին *Քասրիլիա* ու *Արակուն* : Արակունի *Փերդինանտ Կարոլիկ* անունով թագաւորը՝ Քասրիլիոյ *Իզապելլա* թագուհւոյն հետ ամուսնացաւ (1479), որով Սպանիոյ բոլոր քրիստոնեայ տերութիւնները միացան ու մեկ թագաւորութիւն ձեւացան : Կրանատա գահաւոր միայն Արաբացւոց ձեռքն էր, բայց ժեղարուն վերջերը այն եւս քրիստոնէից ձեռքն անցաւ : Այս կերպով կամաց կամաց Սպանիան բոլորովին ազատեցաւ Արաբացիներէն, որ 780 տարի տիրեր էին այն երկրին :

1. Փերդինանտ եւ Իզապելլա հրամայեցին որ Արաբացիք ու Հրեայք — որ այն ատեն խիստ շատ էին Սպանիոյ մէջ — քրիստոնեայ դառնան : Այն հրամանը կատարող քիչ մարդ գտնուեցաւ, ու Հրեաներէն շատը չուզեցին իրենց հաւատքը փոխել : Այն ատենը գաղտնի դատաստաններ դրուեցան Սպանիոյ մէջ, որոց զործն էր գտնել եւ դատել կրնաւած ու չկրնաւած Հրեաները : Այսպիսի դատաստանները *Ինքուիզիցիո* ասուեցան : Խեղճ

¹ Սպանիոյ մէջ մնացած Արաբացիք եւ Հրեայք ընչ նեղութիւններ կրեցին :

Հրեաները դատաստանի կանչելէն ետեւ՝ չարաչար տանջանքներ կուտային անոնց, եւ նոքա տանջանքին չդիմանալով՝ շատ անգամ այնպիսի յանցանքներ կխոստովանէին, որ երբեք արած չէին : Յանցաւորը տանջելէն վերջը՝ զանազան խստութիւններով կմեռցընէին, եւ շատը պէսպէս հանդեսներով կայրէին : Այսպիսի հրապարակաւ եղած սպանութիւնը կասուէր *Արօ-տաֆէ*, ու տօնական հանդեսի պէս կը կատարուէր : Այնչափ չարչարանքներէ ետքը՝ վերջապէս մնացեալ Հրեաները քշուեցան Սպանիայէն :

1. Փորթուկալը — որ Պիրենեան թերակղզւոյն արեւմտեան մասն է — նոյնպէս կամաց կամաց առնուեցաւ Արաբացւոց ձեռքէն : Բրիտտոնեից ձեռքը անցած երկիրներուն կառավարիչները իսկզբան կոմսեր էին, բայց յետոյ ԺԲ դարուն մէջ այն փոքր տերութիւններէն զատ բազաւորութիւն մը հաստատուեցաւ :

2. Փորթուկալի բազաւորները իրենց երկրէն ոչ միայն քշեցին զԱրաբացիները, այլ եւ

¹ Փորթուկալի երկիրը ինչ վիճակի մէջ էր :

² Փորթուկալի բազաւորները ինչպէս վարուեցան Արաբացւոց հետ :

սկսան անոնց Ափրիկէի մէջ ունեցած երկիրներուն վրայ եւս յարձակիլ ժե դարուն մէջ : Ասոր համար Փորթուկալցիք նաւեր շինեցին , ու Ափրիկէի հարաւային կողմը անցան : Անկեց իրենց *Հենրիշու* անունով իշխանին հետ՝ որ ճարտար նաւուղիդ էր , հեռաւոր ճամբորդութիւններ արին , եւ զանազան անձանօք երկիրներ գտան :

1. Հենրիկոս շատ կփափաքէր զիտնալ քեարդեօք ծովէն ճանապարհ կալ բարեբեր Հրնդկաստանը երթալու , ուր կրօսնին բրինձ , շաքարի եղեգ , սուրճ , պղպեղ , եւ ուրիշ ասոնց նման բերքեր : Հենրիկոսին Հնդկաստան երթալու համար ծովային ճանապարհ փրնտուելուն պատճառն այն էր որ կարելի չինի անկեց շիտակ Եւրոպա ապրանք բերել նաւով . վասն զի մինչեւ այն ատեն ապրանքները եգիպտոսի վրայէն կղրրկուէին , ու անկից Եւրոպացիք նաւերով զանոնք իրենց երկիրները կանցընէին : Ասոր համար Հենրիկոս հմուտ նաւավարներ կանչեց պալատը , ու այն ատենները յայտնի եղած ծովերուն ու երկիրներուն վրայ

¹ Հենրիկոսի զիտաւորութիւնն ինչ էր :

մանրամասն տեղեկութիւններ հարցուց անոնց:

1. Աշխարհացուցին վրայ կտեսնեմք որ Եւրոպայէն Ափրիկէի եզերքներուն քովերէն կարելի է ծովով Հնդկաստան երթալ: Բայց այս ճանապարհը ժեղարուն մեջ դեռ յայտնի չէր, եւ անոր վրայ զանազան խելքէ դուրս բաներ կալատմուէին. զոր օրինակ կասէին քէ հասարակածին քովերը ծովուն ջուրը սաստիկ տաք կլինի՝ եփ ելած ջրի պէս, ու այն ծովուն մեջ շատ սարսափելի հրեշներ կան: Հենրիկոս չէր հաւատար այսպիսի առասպելներու. ուստի քանի մի հմուտ նաւավարներ ընտրեց, ու անոնց հետ ճանապարհ ընկաւ. Ափրիկէի բոլոր եզերքները տեսնելու մտքով (1418): Այն ճանապարհորդութեամբ շատ նոր կղզիներ գտան, եւ Ափրիկէի մեջ՝ ոսկի, փղոսկր եւ ուրիշ բանկազին բաներ: Վերջապէս Փորթուկալցիք մինչեւ հասարակածը հասան. բայց նոյն ատենները Հենրիկոս իշխանը մեռաւ, ու չկրցան շարունակել իրենց ճանապարհորդութիւնը (1463):

¹ Եւրոպայէն Հնդկաստան երթալու ճամբան որն էր, եւ ինչ կերպով գտնուեցաւ: : Գրքային

1. Վրան 18 տարի անցնելէն ետքը, Փորթուկալցիք նորէն ճանապարհորդութեան ելան (1481) : Յովհաննէս Բ քազաւորը յանձնեց իրեն քաջ ու զիտուն նաւաւարներէն մեկուն, որ կասուէր *Բարքուշիմէոս Տիսս*, որ Ատլանտեան ովկիանոսէն դեպ ի հարաւ այնքան երթայ որ մինչեւ Ափրիկէի հարաւային ծայրը հասնի : Այն ճանապարհորդութեան մեջ Փորթուկալցիք մեծամեծ նեղութիւններ եւ դժուարութիւններ քաշելէն ետեւ՝ կրցան վերջապէս Ափրիկէի հարաւային ծայրը հասնիլ : Հոն այն միջոցին սաստիկ ալեկոծութիւն կար. ոնստի նաւաստիները սարսափած՝ տեղին անունը *Դուշս մըրկաց* դրին. իսկ Յովհաննէս Բ քազաւորը *Դուշս Բարեյուսոյ* անուանեց զայն, վասն զի Փորթուկալցիք անով յոյս առին Հնդկաստանի ճանապարհը գտնելու : Եւ յիրաւի, Փորթուկալցւոց յոյսը պարապ չեւաւ : Յովհաննոս յաջորդ *Մեծն Էմմանուէլ* անունով քազաւորին ատենը, երեսելի *Վասքո-տէ-Կամա* անունով ծովակալը չորս Փոր-

¹ Ո՞ր քազաւորին ատենը, եւ որո՞ւ ձեռքով գտան Փորթուկալցիք Հնդկաստանի ճանապարհը :

թուկայի նաւերով նորէն ելաւ. Հնդկաստանի ճանապարհը գտնելու : Փորթուկալցիք Բարեյուսոյ գլուխը յաջողութեամբ անցնելէն ետեւ՝ Ափրիկէի արեւելեան եզերքը գնացին , ու տեղացի հմուտ նաւավարաց օգնութեամբը Հրնդկաստանի *Կաշկարա* քաղաքը հասան՝ ուր մեծ պատիւ գտան Հնդկաստանի թագաւորէն :

1. Հնդիկ մահմէտական վաճառականները իրենց թագաւորին եւրոպացւոց այնչափ պատիւ տալուն ջնասնեցան . կվախնային որ իրենց առուտուրը Փորթուկալցւոց ձեռքը կանցնի . ուստի սկսան թագաւորին առջեւը զանոնք զրպարտել , ասելով թէ « Փորթուկալցիք լրտես են , եւ նոցա միտքը իրեն տերութեանը տիրելէ » : Վասքո-տէ-Կամա տեսնելով որ աւելի երկար Հնդկաստանի մէջ մնալը վտանգաւոր է , փութապէս ձգեց դարձաւ իւր հայրենիքը , ուր հասաւ երկու տարի ճանապարհորդութիւն անելէն ետքը :

2. Բանի մի տարիէն՝ Փորթուկալի թագա-

¹ Վասքո-տէ-Կամա ինչո՞ւ ետ դարձաւ Հրնդկաստանէն :

² Փորթուկալցիք ինչ կերպով տիրեցին Հրնդկաստանի մէկ մասին , ու յետոյ ինչպէս հանեցին ձեռքերէն :

ւորը նորէն նաւատորմիդ դրեց Հնդկաստան՝
նոյն Վասքո-տէ-Կամա ծովակալին հետ : Այս
անգամին Փորթուկալցիք տիրեցին Հնդկաս-
տանի մէկ մասին , ու իրենց զաղթականները
հաստատեցին անոր մէջ : Բայց վերջերը Անգ-
ղիացիք Փորթուկալցւոց երկիրները նոցա ձեռ-
քէն առին , ու Հնդկաստանի մեծ մասին տիրե-
ցին , ուր այժմ 120 միլիոնէն աւելի տեղացի
հպատակ ունին Անգղիացիք , եւ անոնց կառա-
վարութիւնը մինչեւ մօտ ժամանակներս Հընդ-
կաստանի ընկերութեան ձեռքն էր :

ԿԱՅՍԵՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆԱՅ . — ՏԱՃԿԱՅ ԵՒ
ՄՈՂՈՒԱՅ ԵՒՐՈՊԻՈՅ ՎՐԱՅ ԱՐՇԱԽԵԼԸ .

1. Վեցերորդ դարուն կեսէն սկսեալ՝ Յուս-
տինիանոսի մահուանէն ետքը Յունաց կայսե-
րութիւնը իսեղծ վիճակի մէջ էր : Յոյները տը-
կարացան ու փափկասէր ժողովուրդ մը դար-
ձան , իսկ նոցա բազաւորները հոգ չէին տա-

1 Յուստինիանոսի մահուանէն յետոյ Յու-
նաց կայսերութիւնը ինչ վիճակի մէջ էր :

ներ իրենց տերութեանը վրայ, եւ այն թագաւորաց մեծ մասը իրենց արօռէն ձգուեցան ուսականութեան : Այն անկարգութիւններուն հետ խառնուեցաւ նաեւ Յունաց մեկմեկու հետ անհամաձայնութիւնը, մանաւանդ հաւատոյ վրայ կռիւները, որով բոլորովին ուժէ ընկաւ նոցա տերութիւնը : Դրացի ազգերը, թէ Ասիացիք եւ թէ Եւրոպացիք, տեսնելով Յունաց կայսերութեան տկարանալը, սկսան անոր վրայ յարձակիլ ու Եւրոպայի, Ասիոյ եւ Ափրիկէի մեջ նոցա ունեցած երկիրները հետ զնետէ ձեռքերէն առնուլ : Է եւ Ը դարերուն, ինչպէս որ պատմեցինք, Ասիոյ եւ Ափրիկէի մեջ Յունաց զանազան երկիրներուն տիրեցին Արաբացիք . իսկ ԺԳ դարուն՝ բոլոր Յունաց կայսերութեան տիրեցին խաչակիրները :

1. Թէ եւ անոր վրայ 50 տարի անցնելէն ետեւ՝ Յոյնք ազատեցան արեւմտեան քրիստոնէից ձեռքէն, բայց շատ չանցաւ, որիշ անհարկու թշնամի մի եկաւ Յունաստանի վրայ :

¹ Խաչակիրներէն յետոյ ինչ թշնամիք եկան Յունաց վրայ :

Այն բշնամին Տաճիկն էր, որ *Թուրք* կամ *Թարաք* ալ կասուի, Ասիոյ անապատներէն՝ Կասպից ծովուն արեւելեան եւ հիւսիսային կողմերէն եկած:

1. Տաճիկները ժ դարուն՝ Արարացոց հետ մեկտեղ աշխարհակալութեան ելան: Արարացոց քաղաւորները *Ամիրապետ* կամ *Խալիֆէ* կկոչուէին. սոքա իրենց տիրած երկիրներուն մէջ կուսակալներ դրին, որ *Էմիր* ասուեցան, ու նոցա ձեռքը մեծ իշխանութիւն տուին: Քանի որ Ասիոյ մէջ Ամիրապետին փոխանորդը Սելճուգեան Տաճիկ էր, Տաճիկները կամ Սելճուգեանք զօրացան, ու ժ.Ա. դարուն կեսին ատենները Արարացոց յաղթեցին:

2. Տաճկաց աշխարհակալներուն մէջ երեւելիներէն մեկն էր *Օսման*: Սա փոքր Ասիոյ արեւելեան մասին տիրեց, ու Օսմանեան տէրութիւնը կանգնեց (1313):

3. Օսմանայ որդին *Օրխան*՝ արեւմտեան

¹ Տաճիկք ու Արարացիք այն ժամանակները ինչ վիճակի մէջ էին:

² Օսմանեան տէրութեան կանգնողն ո՞վ եղաւ:

³ Սուլդան Օրխան ինչ երեւելի գործ արաւ:

փոքր Ասիոյ տիրեց, եւ երկրին պահպանութեանը համար՝ գերի բռնուած քրիստոնեաներէն գեղեցիկներն ու ուժովներն ընտրեց, մահմետական արաւ, ու անոնցմէ զօրք կազմեց: Այս զօրքին անունը *Ենիլէրի* դրաւ, որ նոր զօրք ասել է:

1. Օրիսանին որդին *Մուրատ Ա*, Եւրոպայի մէջ Յունաց ունեցած երկիրներուն մեծ մասին տիրեց (1361) . իսկ նորա յաջորդը սուլդան Պայեզիտ՝ Բուլղարաց երկրին մէջ Նիկուպօլիս քաղաքին քովը քրիստոնէից բազմաքիւ զօրքը ջարդեց (1396), իւր տերութիւնն ընդարձակեց, եւ Կոստանդնուպօլիսն առնելու կապտրաստուեալ: Նոյն ատենը ուրիշ աւելի հզօր աշխարհակալ մը ելաւ, որ յաղթեց Պայեզիտին, եւ եր Լէնկթիմուր կամ Թիմուրէնկ Մողոլներուն բազաւորը:

2. Մողոլները Թաթարաց հետ մեկտեղ Միջին Ասիա կրնակէին: ԺԳ դարուն վերջերը՝

¹ Սուլդան Մուրատ Ա. եւ նորա յաջորդը ինչ աշխարհակալութիւններ արին:

² Մողոլները ուր կրնակէին: — Ո՞վ եղաւ նոցա անուանի առաջնորդը, եւ ինչ տեղերու տիրեց:

Մողոլաց իշխաններէն մեկը՝ *Թեմուշին* անունով՝ բոլոր Մողոլաց գլուխ եւ առաջնորդ ճանչցուեցաւ եւ կոչուեցաւ *Ճինկիզխան*, որ այժմեան Սիպիրի մէջ՝ Պայքալ լճին քովը կրնակեր. իսկ երբոր զինքը բազաւոր կամ խան ընտրեցին, միտքը դրաւ որ բոլոր աշխարհիս տիրէ։ Ասոր համար մեծ զօրք ժողովեց, ու անով դէպ ի հարաւ քալեց ժԳ դարուն սկիզբները, եւ մինչեւ Կասպից ծովը եղած բոլոր երկիրներուն տիրեց։ Այնուհետեւ զօրք դրկեց Ճինկիզ Եւրոպա, որ զնացին հարաւային Ռուսիան ոտնակոխ արին։

1. Ճինկիզխանի յաջորդներուն ատենը Մողոլները տիրեցին արեւելեան Եւրոպայի, Փոքր Ասիոյ, Ասորւոց երկրին, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի, եւ ձենաստանի, այսինքն Զինու մեկ մասին։

2. Մողոլաց խաներուն մէջ ամենէն հզօրն ու անեղն էր *Թիմուր* կամ *Լեւկոքիմուր*։ Սորա ժամանակը Մողոլաց երկրին սահմանները ձե-

¹ Ճինկիզխանի յաջորդները ինչ երկիրներու տիրեցին։

² Մողոլաց խաներուն մէջ ամենէն զօրաւորն ո՞վ եղաւ։

նաց երկրէն մինչեւ Գանգես գետը եւ մինչեւ Միջերկրական ծովը կնասնէին, Ռուսիայէն ալ մինչեւ Եգիպտոս :

1. Մողոլները 200 տարիէն աւելի տիրեցին Ռուսաստանի : Վերջապէս ժեղարուն կեսերը, Յովհաննէս կամ Իւան Գ Ռուսիոյ հզօր քաղաւորը իրեն երկիրը ազատեց Մողոլաց ձեռքէն (1480) :

2. Լենկթիմուրը Փոքր Ասիոյ մէջ Հայաստանն ոտնակոխ անելէն ետեւ, սուլդան Պայեզիտին յաղթեց : Այն գոռոզ քաղաւորը զԼենկթիմուրը ծաղր անելով ասեր էր քե վանդակի մէջ պիտի փակէ զինքը : Անոր տեղը ինքը գերի ընկաւ Լենկթիմուրին ձեռքը, ու երկաթե վանդակի մէջ դրուեցաւ : Այն վանդակը Լենկթիմուր հետը կքալցըներ, որ ուրիշներուն ալ ցուցընէ (1402) : Վերջապէս Պայեզիտ այնպիսի խայտառակութեան չղիմանալով, կառողեցաւ ու զլուխը վանդակին զարնելով ջախսեց մեռաւ, որով Յոյնք իրենց ա-

¹ Մողոլները զրքան ժամանակ տիրեցին Ռուսաստանի :

² Լենկթիմուր ինչ կերպով վարուեցաւ Օսմանեանց քաղաւորին հետ :

հաւոր բշնամիկն ազատեցան . իսկ Թիմուր
հանգիստ բողոսց զիրենք :

1. Լենկթիմուրին մահուանէն ետքը , Թուր-
քերը նորէն ուժովցան , ու Պայեզիտին մեռ-
նելէն 50 տարի յետոյ սուլդան Մեհեմմետ Բ
Կոստանդնուպօլսոյ վրայ յարձակեցաւ , 50 օ-
րէն անելի պաշարեց քաղաքը եւ առաւ (1453):
Նաեւ Յունաց կայսրը Կոստանդին Թ մեռաւ
այն պատերազմին մէջ , որով եւ նոցա վեր-
ջին կայսրը եղաւ . վասն զի այն ատենէն Յու-
նաց կայսերութիւնը վերջացաւ , եւ Տաճկաց
տերութեան հետ խառնուեցաւ . իսկ Կոստան-
դնուպօլիս եղաւ Տաճկաստանի մայրաքա-
ղաքը :

2. Այն ժամանակէն՝ այն փառաւոր քաղա-
քին մէջ ամեն բան փոխուեցաւ : Քրիստոնէից
եկեղեցիները մահմետականաց մզկիթներ դար-
ձան , քրիստոնէից բիւր քիչցաւ , նոցա օրէնք-
ներուն տեղը Տաճկաց օրէնքները մտան : Յոյ-

¹ Լենկթիմուրի մահուանէն ետքը Թուրքերն
բնջպէս գորացան : — Կոստանդնուպօլիսը երբ
եւ յունմէ առնուեցաւ :

² Կոստանդնուպօլիս Օսմանեանց ձեռքը
անցնելով ինչ փոփոխութիւն առաւ :

ները այս բաները տեսնելով՝ զուռնդ զուռնդ փախան գնացին Խտալիա, ու Խտալացւոց մեջ իրենց լեզուն ու արհեստները տարածեցին :

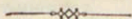
1. ԺՁ դարուն սկիզբները սուլդան Սելիմ Ա. Տաճկաց թագաւորը աւելի եւս ընդարձակեց իւր տերութիւնը, ու Արաբիոյ, Ասորւոց երկրին եւ Եգիպտոսի տիրեց : Տաճիկները Եւրոպայի վրայ ալ կարշաւէին, մանաւանդ Մաճառստանի եւ Ասսորիոյ վրայ :

ՄԱՃԱՌՍՏԱՆ, ԼԵՀԱՍՏԱՆ, ԲՐՈՒՍԻԱ
ԵՒ ՏԱՆԻՄԱՐՔԱ.

Մինչեւ ցայժմ Եւրոպայի գլխաւոր տերութեանց վրայ խօսեցանք, այսինքն Գերմանիոյ, Գաղղիոյ, Անգղիոյ, Իտալիոյ, Սպանիոյ, Փորթուկալի եւ Յունաց կայսերութեան : Այժմ քանի մի խօսք ալ ասեմք Մաճառստանի, Լեհաստանի, Բրուսիոյ եւ Տանիմարքայի վրայ :

¹ ԺՁ դարուն մեջ ո՞վ, եւ ինչպէս ընդարձակեց Օսմանեանց թագաւորութիւնը :

ՄԱՃԱՌՍՏԱՆ.

1. Արդէն պատմեցինք թէ Մաճառ կամ Հունգարացի անունով հեթանոս ազգը թ դարուն մեջ այժմեան Մաճառաց երկիրը եկաւ ընակեցաւ, եւ ստեպ ստեպ Գերմանիոյ վրայ կարշաւեր: Երբոր Ոթոն Ա զսպեց զանոնք ժ դարուն մեջ ու վարեց Գերմանիայէն, նոցա Կէյզա անունով իշխանը քրիստոնեայ եղաւ: Իսկ Կէյզայի որդին սուրբն Ստեփանոս, որուն պապը Թագաւոր անունը տուաւ (1000), ջանաց որ իւր բոլոր ժողովուրդն ալ քրիստոնեայ դարձնէ, եւ այնուհետեւ Մաճառները կամ Հունգարացիք սկսան խաղաղասեր կեանք վարել, երկրագործութիւն ու առուտութիւնել: Բայց ժԳ դարուն Մաճառստանի մեջ քաղաքական պատերազմ սկսաւ, որով տերութիւնը տկարացաւ եւ բազաւորին իշխանութիւնը բուլցաւ:

2. ԺԳ դարուն՝ Մողոլները եկան Մաճա-

¹ Մաճառները երբ քրիստոնեայ եղան ու դադրեցան իրենց յարձակմունքներէն:

² ԺԳ դարուն Մաճառստանն ինչ վիճակի մեջ էր:

ուրստան, ու բոլոր երկիրը տակն ու վրայ ա-
րին. բայց նոցա վարուելէն ետեւ՝ Մաճառնե-
րը նորէն հոգի առին. Գերմանացիք բազմու-
թեամբ գնացին Մաճառստան բնակեցան, եւ
երկիրները մշակելով ծաղկեցուցին:

1. Մաճառստանի երջանիկ ժամանակը մե-
ծին Լուդովիկոսի եւ Մաքիաս Գորվինի ա-
տենն էր: Մեծն Լուդովիկոս՝ ԺԴ դարուն մեջ
բազաւորեց (1342—1382), եւ այն ժամանա-
կին հզօրագոյն բազաւորներէն մէկն էր. դըր-
սէն իւր տերութեան սահմանը արեւմտեան հա-
րաւային կողմէն մինչեւ Ադրիական ծովը հա-
սաւ. իսկ ներսէն շատ բարեկարգութիւններ
արաւ, եւ երկրագործութիւնն ու վաճառակա-
նութիւնը ծաղկեցուց:

2. Լուդովիկոսի մահուանէն ետքը Մաճա-
ռստանի մեջ մեծամեծ երկպառակութիւններ
ծագեցան, որով տերութիւնը սկսաւ տկարա-
նալ. իսկ երբոր ԺԵ դարուն կեսին՝ Տաճիկնե-
րը նորէն սկսան վրան յարձակիլ, Մաճառս-
տան բոլորովին խեղճ ընկաւ:

¹ Ո՞ր բազաւորներուն ատենը աւելի զօրա-
ցաւ Մաճառաց տերութիւնը:

² Լուդովիկոսի մահուանէն յետոյ ինչ վիճա-
կի մեջ էր Մաճառստան:

1. Բայց Քորվին՝ քաջ եւ խելացի քաղաք-
րը, Գերմանիոյ մեկ մասին տիրելէն ետեւ
Մոլտաւիոյ եւ Ուլանի ալ տիրեց, որ Մաճա-
ռըստանի արեւելեան կողմը կընկնին (1458—
1490) : Քորվին քաջ ի տիրապետութենէն՝ մեծ
հոգ կտանէր նաեւ իրեն հպատակներուն հան-
գըստութեանն ու երջանկութեանը վրայ : Յոր-
դորեց Մաճառները որ աւելի ջանք անեն եր-
կրագործութեան եւ արհեստից . համալսարան
հաստատեց Պոուտա կամ Օֆէն քաղաքին մէջ,
եւ անուանի վարժապետներ բերել տուաւ հոն,
աւելի Խաղիլայէն, որպէս զի Մաճառներուն
գիտութիւններ եւ արուեստներ սովորեցընեն :
2. Քորվինի մահուանէն վերջը Մաճառըս-
տան նորէն տկարացաւ՝ մեջի անկարգութեան-
ցը պատճառաւ . ուստի վրան շատ ջանցաւ,
Գերմանիոյ կայսերք եկան՝ բոլոր Մաճառըս-
տանի տիրեցին :

¹ Մաքիաս Քորվին ինչ քաջութիւններ ա-
րաւ :

² Մաճառները Յրը, եւ ինչպէս կորուսին ի-
րենց ինքնիշխանութիւնը :

Լ Ե Հ Ա Ս Տ Ա Ն.

1. Սլաւեան տերութիւններուն մեջ՝ Ռուսիայէն ետեւ ամենէն անուանին էր Լեհաստանը՝ Մաճառստանին հիւսիսային կողմը։ Այս տերութիւնը *Փիասը* անունով դուքսը կանգնեւ էր Թ դարուն։ Իսկզբան Վիսլուայ եւ Վարքա գետերուն քովը քանի մի Սլաւեան ցեղեր կրնակէին՝ մեկմեկէ զատուած. Փիասը դուքսը միաւորեց այն ցեղերը ու մեկ ազգ կազմեց։

2. Այն ատենը Լեհացիք դեռ կռապաշտ էին. բայց 120 տարի վերջը՝ Լեհացւոց *Մէշխաշա* դուքսը իրեն բոլոր հպատակներովը դարձաւ քրիստոնեայ եղաւ. (966)։

3. Մեջիսլաւին քաջ որդին *Պոլսաշա* Ա, ամեն կողմէն ընդարձակեց Լեհաստանի սահմանները, ու Լեհաց թագաւոր եղաւ. (1025)։

4. ԺԲ դարուն Լեհացւոց մեջ քաղաքական

¹ Լեհաստանի տերութիւնը Սրբ կանգնուեցաւ եւ որոյ ձեռքով։

² Լեհաց կրօնն ինչ էր։

³ Լեհաց առաջին թագաւորն ո՞վ եղաւ։

⁴ ԺԲ դարուն Լեհաստան ինչ վիճակի մեջ էր։

պատերազմներ ու երկպառակութիւններ ծագեցան, որով Փոմերանիան ու Շլեզիան նորէն Լեհաստանէն բաժնուեցան : Քանի մի տարի վերջը բոլոր Լեհաստանն ալ մանր մանր տերութիւններ բաժնուեցաւ :

1. ԺԴ դարուն մեջ այն մանր տերութիւնները նորէն իրարու հետ միացան, ու Լեհաստան օր ըստ օրէ սկսաւ աճիլ եւ ուժովնալ, մանաւանդ *Քազիմիր Գ, Եակեղոս եւ Քազիմիր Դ* բազաւորներուն ատենները :

2. Քազիմիր Գ, որ *մեծն* կկոչուի, Փիասքի ցեղէն վերջի բազաւորն էր . սա ԺԴ դարուն կեսերուն ժամանակը բազաւոր նստելէն ետեւ՝ սկսաւ իւր տերութիւնն ընդարձակել, եւ ազգը երջանկացընելու աշխատեցաւ : Եակելւոն Լիթուանիոյ քաջ եւ հզօր դուքսն էր : Սա Լեհացւոց Եովիկէ բազուննայն հետ ամուսնանալէն ետեւ՝ Լեհացւոց բազաւոր ալ եղաւ :

3. Իսկ ԺԶ դարուն կեսերը՝ Լիթուանիան

¹ Ո՞ր բազաւորաց ատենը զօրացան Լեհացիք :

² Մեծն Քազիմիր ո՞վ էր, եւ ինչպէս բազաւորեց :

³ Լիթուանիան ու Լեհաստանը Յրբ միացան :

ու. Լեհաստանը միաւորեցան ու մեկ տերութիւն կազմեցին (1569) :

1. Անկէց իգատ ժեղարուն վերջերը Քազիմիր Դ-ին ատենը Լեհացիք Բրուսիոյ արեւմտեան կտորն առին՝ որ Լեհաստանի հիւսիսային կողմը կրնկներ :

2. Այս կերպով ժՁ դարուն մեջ՝ Լեհաստանը զօրաւոր թագաւորութիւններէն մեկն եղաւ, եւ սահմանները Պալքիկ ծովէն մինչեւ Սեւ ծովը կհասնէին : Բայց այն տերութեան զօրութիւնը շատի չքշեց. վասն զի մեջի խրոսովութիւններն ու անկարգութիւնները շատցան, որով տերութիւնը օր ըստ օրէ տկարացաւ, եւ վերջապէս կործանեցաւ :

3. Այն անկարգութեանց պատճառը ազնւականաց ձեռքը մեծ ոյժ լինելն էր, այնպէս որ թագաւորն անգամ չէր կրնար առանց նոցա հաւանութեանը օրէնք դնել կամ պատերազմ բանալ. իսկ հասարակ ժողովուրդը մեծ խեղճութեան մեջ էր : Լեհացւոց զեղացիները

¹ Բրուսիոյ մեկ մասին Յրբ տիրեցին Լեհացիք :

² ժՁ դարուն ինչ վիճակի մեջ էր Լեհաստան :

³ Ինչ էր այն անկարգութեանց պատճառը :

աղքատ եւ ողորմելի էին, եւ նոցա հարստութիւնը մեկ մը ազնուականաց եւ երկրորդ՝ Հրէից ձեռքն էր : Լեհաստան Հրեայ շատ կար, եւ ամենքն ալ վաճառականութեան հետ էին :

Բ Բ Ո Ւ Ս Ի Ս.

1. Լեհաստանի հիւսիսային կողմը, Պալքիկ ծովուն հարաւային արեւելեան եզերքը Լաքիշները կամ Լեքթոնները կրնակէին, որ ժ դարէն ի վեր Բրուսք կամ Բրուսացիք կկոչուէին : Սոքա երկար ատեն կռապաշտ էին, եւ չէին ուզեր քրիստոնեայ դառնալ :

2. Բրուսիոյ հիւսիսային կողմը, Պալքիկ ծովուն եզերքը — ուր է այժմեան Լիվոնիան կամ Լիվլանտիան — Լիվոնիացիք կրնակէին, որ նոյնպէս կռապաշտ էին : ԺԳ դարուն սկիզբները (1200) գունդ մի խաչակիր զօրք եկաւ Լիվոնիա՝ Արպէրք Պրեմացի դքսին առաջ-

¹ Ո՞ւր էր Բրուսիան, եւ Բրուսացիք ինչ ազգ էին :

² Բրուսիան ինչ կերպով սկսաւ տերութիւն ձեռնանալ :

նորդութեամբը, տիրեց նոյն երկրին, ու հոն
Սուսերակիր ասուած ասպետական կարգը
հիմնեց :

1. Վրան շատ չանցաւ, Բրուսիա եկաւ մեկ
ուրիշ Գերմանական ասպետաց կարգ մի՝ եր-
կրին տիրելու ու մեջը քրիստոնէութիւն տա-
րածելու մտքով (1228) : Յիսուն տարիէն ա-
նելի պատերազմ արին Գերմանացիք Բրուսա-
ցոց դէմ . բայց տեսնելով որ գլուխ ելնելու
չեն, միաբանեցան սուսերակրաց հետ, եւ այն-
պէս կրցան տիրել Բրուսիոյ (1280) :

2. Այն երկարատեւ պատերազմին մեջ շատ
Բրուսացի ջարդուեցաւ . բայց զրեքէ նոյն ա-
տենը Գերմանացիք զոռնդ զոռնդ սկսան Բրու-
սիա անցնիլ, հոն քաղաքներ շինել, քրիս-
տոնէութիւնը տարածել, Գերմանական լեզուն
եւ սովորութիւնները մտցընել Բրուսացոց
մէջ : Այնուհետեւ Գերմանացոց կարգը բոլոր
Պալքիկ ծովուն արեւելեան եզերքին տիրեց,

¹ Գերմանացի ասպետները ինչպէս տիրե-
ցին Բրուսիոյ :

² Ո՞ր ժամանակ եւ ինչպէս զօրացան Բրու-
սացիք :

մինչեւ *Նարա* քաղաքը . անով Բրուսիան հր-
գօր թագաւորութիւն մի եղաւ :

1. Բայց Լեհացիք պատճառով մի պատե-
րազմ բացին Բրուսացւոց դէմ, եւ հարկադրե-
ցին զանոնք՝ Բրուսիոյ երկիրներուն կեսը Լե-
հաց տալու : Այն ատենէն ասպետներուն ոյժը
սկսաւ նուազիլ, եւ վերջապէս ԺԶ դարուն ըս-
կիզբները Բրուսիան ղքսութիւն եղաւ (1525) :

2. Լեհաստանին արեւմտեան կողմը փոք-
րիկ երկիր մը կար *Կոմսուքիւն Պրանտէն-
պուրկի* անունով : Այս կոմսութիւնը հիմնողն
էր Հենրիկոս Ա՝ Ժ դարուն մեջ, այս պայմա-
նաւ որ այն երկրին կոմսը Գերմանիոյ հիւսի-
սային սահմանը վեճերուն արշաւանքին
դէմ պիտի պահպանէր . վեճտաց ազգը Պալ-
թիկ ծովուն հարաւային եզերքը կրնակէր :

3. Պրանտենպուրկի առաջին կոմսը *Ալպէր*՝
ԺԲ դարուն բոլոր վեճտաց երկրին տիրեց,
զանոնք քրիստոնեայ անելու աշխատեցաւ,
գերմանական լեզուն տարածեց նոցա մեջ,

¹ Ասպետաց ոյժը քրք պակսեցաւ :

² Պրանտենպուրկի կոմսութիւնն ինչ էր :

³ Ո՞վ եղաւ Պրանտենպուրկի առաջին կոմ-
սը, եւ ինչպէս մեծցուց Բրուսիան :

եւ Պերլինն ու ուրիշ քաղաքներ հիմնեց: Ետ-
քերը Պրանտենպուրկի կոմսերը կայսրընտիր
եղան. իսկ Ժէ դարուն սկիզբը Պրանտենպուր-
կի կայսրընտրութիւնը Բրուսիոյ հետ միացաւ,
եւ անով այժմեան Բրուսիոյ հզօր թագաւոր-
ութիւնը ձեւացաւ:

Տ Ա Ն Ի Մ Ա Ր Ք Ա .

1. Նորմանտացիք, ինչպէս որ արդէն տե-
սանք, իսկզբան քիչ կրնակէին իրենց երկրին
մէջ, որ էր Սքանտինաւիա, Շուետ եւ Նոր-
վեկիա. այլ բազմութեամբ զանազան երկիր-
ներ կյարձակէին ու անոնց կտիրէին: Այն ժա-
մանակը Նորմանտացւոց գորապետները շատ-
ւոր էին. ամեն գունդ իրեն համար զատ իշ-
խան ունէր: Թ դարուն վերջերը բոլոր Նոր-
մանտացւոց երկիրներէն երեք թագաւորու-
թիւն ձեւացաւ, այսինքն Նորվեկիա, Տանի-
մարքա, եւ Շուետ:

¹ Տանիմարքա, Շուետ եւ Նորվեկիա ինչ
կերպով մէկ մէկ թագաւորութիւն ձեւացան:

1. Այն ատենը քրիստոնէից քահանաներ
եկան Նորմանտիա, եւ աշխատեցան որ զա-
նոնք քրիստոնեայ դարձնեն. բայց երկար
ատեն ետքը, այսինքն ժ.Ս. դարուն սկիզբնե-
րը, Տանիմարքացիք եւ Նորվեկիացիք հազիւ
դարձան քրիստոնեայ եղան, ժ.Ֆ. դարուն կե-
սերնայ Շուետները : Նորմանտացիք սովրե-
ցան քրիստոնեաներէն նաեւ զանազան ա-
րուեստներ, երկրագործութիւն, առուտուր եւ
ուրիշ օգտաւետ բաներ :

2. Երեք բազաւորութեանց մեջ ամենէն հզօրը
Տանիմարքան էր : Այն երկրին քաջ եւ պատե-
րազմասէր բազաւորները ժ.Ս. եւ ժ.Ֆ. դարերուն
այնչափ ընդարձակեցին իրենց սահմանները,
որ ժ.Գ. դարուն սկիզբները՝ Վարոհմար Բ բա-
զաւորին ատենը, Տանիմարքացոց ձեռքն ե-
ին բոլոր այն Սլաւեանց երկիրներն որ Պալ-
թիկ ծովուն հարաւային արեւելեան եզերքնե-
րուն քովն էին, մինչեւ Էսթլանտիա :

¹ Նորմանտացիք ինչպէս դարձան ի քրիս-
տոնէութիւն :

² Երեք բազաւորութեանց մեջ ամենէն զօ-
րաւորը ո՞րն էր :

1. Բայց այն երկիրները Տանիմարքացւոց ձեռքը շատ չմնացին. վասն զի վալտեմար Բ-ին նոցա հետ խստութեամբ վարուելուն պատճառաւ՝ հպատակները ոտք ելան քաղաւորին դէմ, իրենց երկիրները առին ձեռքէն ու ինքնագլուխ եղան։ Այն ատենէն Տանիմարքայի մեջ անկարգութիւնը անպակաս եղաւ, որով շատ տկարացաւ քաղաւորութիւնը. բայց ԺԴ դարուն վերջերը նորէն շրտկուեցաւ ու զօրացաւ։

2. Այն ատենները Տանիմարքայի Մարգարիտա անունով քաղունին՝ Քալմարի զաշնադրութեամբը Շուետը, Նորվեկիան ու Տանիմարքան նորէն միաւորեց (1397). բայց իրեն տկար յաջորդները չկրցան պէտք եղածին պէս կառավարել իրենց տերութիւնը. ըսկրսան Տանիմարքայի քաղաւորին դէմ ոտք ելնել Շուետի եւ Նորվեկիոյ ազնուականները. իսկ ԺԶ դարուն սկիզբները Շուետը նորէն բաժնուեցաւ Տանիմարքայէն (1523)։

¹ Տանիմարքայի տերութիւնը ինչո՞վ ու երբ տկարացաւ։

² Մարգարիտա քաղունին ինչ կերպով կառավարեց իւր երկիրը։

ԳԻՒՏ ԿՈՂՄՆԱՅՈՒՑԻ, ՀՐԱՅԱՆԻ ԵՒ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Միջին դարուց մեջ շատ օգտաւետ գիւտեր եղած են : Սոցա մեջ երեսելիներն են՝ կողմնացոյցը, հրացանը, վառօդը եւ տալազրութեան արուեստը :

Գիւտ կողմնացոյցին .

1. *Կողմնացոյց* ասուածը կըորաձեւ արկղիկ մըն է՝ վրան ապակիով ծածկուած . սորա մեջտեղը սրածայր երկաթի վրայ շարժական ասեղ մի անցուցած է՝ ծայրը մագնիս քսուած : Գիտելու բան է որ կողմնացոյցը որ կողմնայ դարձնես, ասդան մէկ ծայրը միշտ դէպ ի հիւսիս կըառնայ : Ուստի կողմնացուցով միշտ կարելի է գտնել՝ թէ որ եւ հիւսիսը եւ հարաւը, եւ որ եւ արեւելքն ու արեւմուտքը : Ծովուն վրայ քալողներուն համար, մանաւանդ ծովեզերք չերեւցած տեղերը, այս գործիքը շատ հարկաւոր բան է :

2. *Կողմնացոյցը հնարեց Փլաշիուս ձօյլս*

¹ Ի՞նչ է կողմնացոյցը եւ ի՞նչ բանի կուգայ :

² Կողմնացոյցը ո՞վ հնարեց :

իտալացին ժԳ դարուն ետքերն ու ժԳ-ին սկիզբը :

1. Մինչեւ, նորա ատենը՝ նաւորդները կը վախնային ծովուն մեջտեղերէն քայելու, այլ սովորաբար եզերքներէն կքայէին. վասն զի երբոր եզերքը աչքերուն դիմացէն հեռանար, ճանապարհը կկորսնցընէին : Իսկ երբոր կողմնացոյցը գտնուեցաւ, նաւավարները առանց վախի սկսան ծովը կտրելով՝ աշխարհէ աշխարհք անցնիլ : Այն ճանապարհորդութեանց ատենն էր որ նոր նոր երկիրներ եւ նոր ազգեր սկսան գտնուիլ :

Վառօղի եւ հրացանի գիւշը :

2 Որչափ որ կողմնացոյցը հարկաւոր էր ծովագնացութեան, այնչափ ալ հրացանը պէտք էր պատերազմի համար : Յայտնի է որ բնդանօրը, հրացանը եւ ատրճանակը վառօղով կնետուին. այսինքն բնդանօրին կամ հրացա-

¹ Կողմնացուցին գտնուելէն առաջ մարդիկ ինչ կերպով նաւորդութիւն կանէին :

² Վառօղը ինչ բանի կուգայ :

նին մեջ չափով վառօղ կղընեն, ու վրան մանր ոռւմբեր կամ գնտակներ ղնելէն յետոյ՝ կրակի կայծով մը կրօւրնկցընեն վառօղը, որով անմիջապէս եւ հեռու կնետուին այն գնտակները կամ ոռւմբը:

1. Կալատմեն քէ վառօղին այսպիսի ոյժ ունենալը գտնողը գերմանացի կրօնաւոր մի է՝ *Պերրուրտ Շվարց* անունով ժ.Գ դարուն սկիզբները: Օր մի այս կրօնաւորը սանդի մեջ աղբորակ, ածուխ եւ ծծումբ կծեծէ, ու վրան քարով կծածկէ, մեկդի կղընէ. յետոյ կսկըսի կայծքար զարնել որ հրագ վառէ. յանկարծ կայծ մը կընկնի սանդին մեջ, ու այն փոշիին՝ այսինքն վառօղին հասնելուն պէս՝ վառօղը կրօւրնկի, ու քարը սաստիկ շառագմամբ տանը առաստաղին կգարնուի: Կրօնաւորը առջի բերան կվախնայ, բայց յետոյ քանի մի անգամ եւս նոյն փորձն անելով կտեսնէ որ ամեն անգամ՝ սանդին մեջի փոշին նոյն կերպով քնդալով՝ մեջէն դուրս կարձակուի: Այս փորձը ուրիշներուն ալ կլայտնէ, եւ նոքա պատերազմի մեջ բանեցընելու յարմար կը-

¹ Ո՞վ, եւ ինչպէս հնարեց վառօղը:

գտնեն գայն, մանաւանդ քաղաքներու պատեր եւ կամուրջներ քանդելու, եւ այլն : Այն ատենէն երկաթե մեծամեծ սանդեր սկսան ձուլել, եւ քարերով ու գնտակներով կ'եցընէին գանոնք : Ահա այս կերպով սովրեցան մարդիկ պեսպես քնդանօթներ, հրացաններ եւ ուրիշ զէնքեր շինել :

Տպագրութեան գիւտը :

1. Միջին դարուց զիւտերուն մեջ՝ ամենէն օգտաւետն է տպագրութիւնը : Ասկեց 450 տարիի չափ առաջ՝ տպուած գրքեր չկային : Ով որ զիրք մը ուզէր ունենալ, պէտք էր որ կամ ինքը օրինակէ, եւ կամ կրօնաւորներու եւ ուրիշ գրագիրներու օրինակել տայ : Այսպիսի ձեռագիր գրքերն ալ շատ սուղ էին . օրինակի համար, մեկ ձեռագիր Աստուածաշունչը քանի մի հազար դահեկան կարժէր : Այն սղութիւնն էր պատճառ . որ հարուստ մարդիկ միայն կրնային գրքեր ունենալ, եւ գրել կար-

¹ Տպագրութեան զիւտեն առաջ գրքերն ինչ վիճակի մէջ էին :

դալ գիտցողները քիչ էին ժողովրդեան մեջ :

1. Ժե դարուն սկիզբները սկսան տախտակներու վրայ բառերը ամբողջ երեսներով փորել¹ շրջուն կերպով : Այն փորագրուած տախտակներուն վրայ սեւ ներկ կը ըսէին, եւ այնուհետեւ քղբի կամ մագաղաքի վրայ կը տպէին : Այս կերպով՝ մեկ փորագրուած տախտակի վրայ կարելի էր քանի մի հարիւր օրինակ տպել . բայց ճիշտօք աշխատութիւնս պէտք էր այսպէս զիրք տպելու : Քանի մի հարիւր էջ ունեցող զրքոյկ մի տպելու համար՝ պէտք էր նոյնչափ ալ տախտակ փորագրել : Դարձեալ եւ փորագրուած տախտակները բանեցընելով կմաշէին, եւ հարկ կ'էինք զանոնք յաճախ փոխել :

2. Այն գիւտէն վերջը շատ չանցաւ, ազնուական գերմանացի մի *Կուրքեմյէրկ* անունով՝ *Մայնց* քաղաքէն՝ տպագրելու առելիք երեւ հնարք մի գտաւ, որ էր մանր մանր փայտերու ծայրերը մեկ մեկ տառ փորել, ու այն

¹ Ի սկզբան տպագրութիւնն ինչ կերպով կը լինէր :

² Ո՞վ էւ ինչպէս հնարեց տպագրութեան այժմու կերպը :

փայտերը քովէ քով բերելով ամբողջ բառեր կապել, անով բովանդակ էջեր տպել. այն փայտի կտորները նորէն կքակեր ու նոր նոր բառեր կկապէր: Բայց Կուրքեմպերկ աղքատ լինելով՝ չկրցաւ մինակ առաջ տանիլ իւր գիւտը, որ մեծ ծախքի կարօտ էր. ուստի հարկ եղաւ որ *Փաւստ* անունով հարուստ ոսկերչին ու *Շէֆֆեր* անունով ձուլիչին հետ ընկերութիւն կազմէ, որպէս զի սկսած գիւտը առաջ տանի:

1. Շէֆֆեր տառերը արձիճէ կամ կապարէ ձուլելու հնարքը գտաւ (1440). անով զանազան գրքեր տպեց: Առաջին տպած գիրքն էր Աստուածաշունչը: Փաւստ այն գրքերը ծախելու հանեց. ժողովուրդը երբոր տեսաւ տըպած գրքերը, կարծելով թէ ձեռագիր են՝ կը գարմանար գրուածքին գեղեցկութեանը եւ միակերպութեանը վրայ. շատերն ալ միտքերը դրած էին թէ կախարդական գրքեր են անոնք:

2. Բաց յայսմանէ, միջին դարուց ատենը

¹ Շէֆֆեր ու Փաւստ ինչպէս օգնեցին Կուրքեմպերկին:

² Ուրիշ ինչ գիւտեր եղան միջին դարուց ատենները:

ուրիշ գիւտեր եւս եղած են, ինչպէս բուռք,
ապակի, ժամացոյց շինել :

1. Թուռքը բամպակե կամ կտաւե կշինուի:
Առաջին բուռք շինողները Արաբացիք եղան,
Ը դարուն մեջ. իսկ Գերմանիոյ մեջ բուռք
գործելը ԺԳ դարուն սկսաւ :

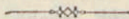
2. Ապակին ամենեւն առաջ Անգղիացիք
սկըսան շինել ԺԲ դարուն վերջերը :

3. Պատի ժամացոյցը Ը դարուն սկսած են
շինել. իսկ առաջին ծոցի ժամացոյցը՝ շինուե-
ցաւ 1500-ին Գերմանիոյ Նուրեմպերկ քաղա-
քին մեջ :

¹ Թուռք շինելը ղվ, եւ. Յրը հնարեց :

² Ապակին Յրը սկսաւ շինուիլ :

³ Ժամացոյց շինելը Յրը հնարուեցաւ :

ՅԱՆԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՑ.

Ընդհանուր գիտելիք 5

ՇՐՋԱՆ ԱՌԱՋԻՆ.

*Արևմտեան Հռոմայ կայսերութեան ընկ-
նեղէն մինչև Մեծիկ Կարոյրսի ժամանակը :*

Գերմանացի ազգերուն տեղափոխութիւն- ներէն ետքը՝ նոցա մէջ պատահած զա- նազան փոփոխութիւնները	11
Իտալիոյ կտիրեն Ոստրոգորները, Յոյնք եւ Լոնգորարտացիք : — Յունաց կայսե- րութիւնը, Յուստինիանոսի փառաւոր ինքնակալութիւնը	16
Արաբացիք. — Մահմետ	22
Թագաւորութիւն Փրանկաց	30

ՇՐՋԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ.

*Մեծիկն Կարողոսի ժամանակէն մինչև խա-
չակրաց արշաւանքները :*

Մեծն Կարոյոս	34
Փրանկաց միապետութեան զանազան տե- րութիւններ բաժնուիլը	40
Գաղղիա	43
Գերմանիա	44
Անգղիացոց պատմութեան սկիզբը . — Նորմանք . — Ռուսք	45
Գերմանիոյ վիճակը Սաքսոնիացի բազա- ւորաց ու կայսերաց ատենը . — Հենրի- կոս Ա.	52
Ռբոն Ա.	55
Գերմանիոյ վիճակը Ֆրանքոնիացի բազա- ւորաց ժամանակը . — Կոնրադոս Բ, Հենրիկոս Գ, Դ եւ Ե	58

ՇՐՋԱՆ ԵՐՐՈՐԴ.

Խաչակրաց արշաւանքին մինչեւ Ամերի-
կայի գտնուիլը :

Խաչակրաց արշաւանքը	65
Դարձեալ խաչակրաց արշաւանքը	72
Խաչակրաց արշաւանքներուն հետեւանք- ները . — Ասպետութիւն	79
Քաղաքք եւ քաղաքացիք	84
Արուեստք եւ գիտութիւնք	87
Օրէնք	90
Գերմանիոյ մէջ Հոհենշթաւֆեններուն տոհ- մը . — Կուէլֆեանք եւ Կիպելեանք	92
Գերմանիոյ վիճակը Հապսպուրկեան ցե- ղին եղած Աստուրիոյ կայսերաց ատենը . — Զուիցերացիք	96
Արեւմտեան եկեղեցւոյ մէջ պատահած ան- կարգութիւնները . — Յովհաննէս Հոսեւ Հուսեանք	104
Գաղղիացւոց վիճակը Քալիֆեանց ժամա- նակը . — Անգղիացւոց դէմ պատերազմ- ները	109

Գաղղիոյ վիճակը վաչուայի ցեղէն եղող րազաւորաց ատենը . — Անգղիոյ պատե- րագմին շարունակութիւնը : — Օրլէանի օրիորդը : — Կարոլոս Յանդուգն	114
Անգղիա	120
Հիւսիսային Իտալիա	125
Պիրենեան բերակղզին . — Ծովային ճանա- պարհի գտնութիւնը դեպ ի Հնդկաստան ...	133
Կայսերութիւն Յունաց . — Տաճկաց եւ Մո- ղոլաց Եւրոպիոյ վրայ արշաւելը	140
Մաճառաստան	148
Լեհաստան	151
Բրուսիա	154
Տանիմարքա	157
Գիւտ կողմնացուցին	160
Վառօղի եւ հրացանի զիւտը	161
Տպագրութեան զիւտը	163

Spec 106

